

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományok Doktori Iskola
Iskolavezető: Prof. Dr. Erdődy Gábor, DSc
Történelem Segédtudományai Program
Programvezető: Dr. habil. Borsodi Csaba, CSc

BÖLCSESZDOKTORI (PhD-) DISSZERTÁCIÓ

DÉCSEY SÁNDOR

KATONAI ÉS FÉLKATONAI ZÁSZLÓK CÍMER- ÉS JELKÉPHASZNÁLATA A XX. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Témavezető:

Prof. Dr. Bertényi Iván, DsC

A bíráló bizottság tagjai:

Elnök: Prof. Dr. Kardos József, DCs

Bíráló: Dr. habil. Pandula Attila, CSc

Bíráló: Dr. Ságvári György, CSc

Tag: Dr. Bonhardt Attila, CSc

Titkár: Dr. Körmendi Tamás, PhD

Póttag: Dr. habil. Borsodi Csaba, CSc

Póttag: Dr. Számvéber Norbert, PhD

Budapest, 2014

Tartalom

1. Bevezetés	4
2. Az állandó hadsereg zászlóinak rövid története, zászlóavatás	11
2.1. Zászlótípusok a XVIII–XIX. században	11
2.2. A zászlóanya „intézménye”, zászlószentelés–zászlóavatás.....	15
3. A zászlószalagok	21
3.1. Zászlóanyai, illetve adományozói szalagok.....	21
3.2. Kitüntető szalagok	23
3.3. Emlékszalagok	24
3.4. Egyéb szalagok	27
3.4.1 Tiszteleti szalagok	27
3.4.2 Díszszalagok.....	28
3.4.3 Gyászszalagok.....	28
4. Az Osztrák–Magyar Monarchia kora, az I. világháború magyar zászlói.....	29
4.1. A m. kir. Honvédség 1869 M csapatzászlója.....	29
4.2. I. világháborús menetzászlók.....	32
4.3. 1915. évi zászlórendelet és megvalósult zászlói.....	33
5. A Tanácsköztársaság katonai zászlói	36
6. A két világháború közötti korszak zászlói	39
6.1. 1919–1938 közötti szabálytalan gyalogsági zászlók.	39
6.1.1. A szabályozástól teljesen eltérő zászlók	42
6.1.2. A szabályozást követő zászlók.....	44
6.1.3. A szabályozást követő díszített zászlók	45
6.2. 1920 M lovassági zászló.	49
6.2.1. A tervezés fázisa.....	49
6.2.2. Az 1920 M lovassági zászló rendelete	53
6.3. Az 1938 M csapatzászló	57
6.3.1. Az előzmények.....	57
6.3.2. Az 1938. évi zászlórendelet	60
6.4. Félkatonai zászlók és az irredenta jelképei.....	74
6.4.1. A Vitézi zászlók	82
6.4.2. Az Országos Frontharcos Szövetség zászlói.....	87
6.4.3. A HONSZ zászlói.....	88
7. A II. világháború utáni korszak zászlói 1989-ig.....	91
7.1. Az átmeneti korszak zászlói	91
7.2. 1949/I M, az első szabályos zászló	100
7.2.1. Az új korszak első zászlórendelete.....	100

7.2.2.	Az átmeneti évek zászlóinak cseréje	103
7.2.3.	Adományozások a korszakban	104
7.3.	A Rákosi-kor zászlói, az 1949/II M és 1950 M zászlók	108
7.3.1.	A második csapatzászló 1949-ben	108
7.3.2.	1950 M: az első szabályszerű vörös zászló	111
7.4.	Az 1956-os nagykanizsai zászlógyalázás	114
7.4.1.	Az események	114
7.4.2.	A vizsgálat és a tárgyalás	117
7.5.	A Kádár-kor zászlói, a módosított 1950 M és 1976 M zászlók.....	124
7.5.1.	Új címer–„új” zászló, a módosított 1950 M csapatzászló.....	124
7.5.2.	Az 1976 M csapatzászló.....	126
7.6.	A Munkásőrség zászlói	130
8.	Az 1990 utáni zászló	136
8.1.	A régi–új címer	136
8.2.	Az 1990 M csapatzászló	137
9.	Összegzés	142
10.	Felhasznált források	144
11.	Mellékletek	147

1. Bevezetés

A zászló kialakulásával kapcsolatban több elmélet is létezik, vannak, akik Kínához, míg mások az ókori Rómához kötik. Jelen dolgozatnak nem célja e vita eldöntése, de a magunk részéről elképzelhetőnek tartjuk, hogy mindkét helyen, egymástól függetlenül kialakult a használata. Valószínűbb azonban, hogy az európai használat római gyökerekkel rendelkezik. A római légiók megkülönböztetésére és a csapattestek csatában történő irányítására használt hadijelből, a vexillumból fejlődhetett ki és terjedhetett el a civil életben. A templomi zászlók nagy része a mai napig is az ehhez nagyon közel álló, keresztrudas megoldással készül. Az első zászlóhasználók a királyok, főurak, világi és egyházi vezetők voltak, majd fokozatosan a társadalmi ranglétra egyre alacsonyabb szintjein elhelyezkedő csoportok is elkezdtek zászlókat használni.

Fontos kritérium a zászlókkal kapcsolatban – hasonlóan a címerekhez – hogy viselőjüket egyértelműen beazonosítsák. Éppen ezért a zászlók fejlődéstörténete sokban egyezik a címerekével. A kezdeti idők egyszerű szín és formavilága az idő múlásával mind bonyolultabbá vált a címerek, a zászlók, és a különféle logók esetében is. Ez elsősorban ahhoz köthető, hogy mind többen használták, tehát mind többféle csoportot kellett tudni megjelölni és megkülönböztetni.

A zászló egyszerre összeköt és megkülönböztet. Összeköti az emberek azon csoportját, akik „beállnak a zászló alá.” És ugyanakkor megkülönbözteti ezt a csoportot minden más csoporttól, azoktól, akik másik lobogót választottak. Legyen az a zászló egy gyerekcsapat, valamely sportklub, település vagy ország zászlója, rátekintve első pillantásra azonosítja a mögötte felsorakozókat. A külső szemlélőnek pedig elég ez az egyetlen pillantás, hogy tudja, közéjük tartozik vagy sem.

Ma mindennapi életünk elválaszthatatlan részét képezik a zászlók, címerek és logók, még ha ennek nem is vagyunk talán tudatában. Egy sportközvetítést nézve a zászlók alapján tudjuk megállapítani, hogy melyik szurkolótábort látjuk, a kedvenc ruhaüzletünket zászló jelzi már messziről, és az áruházban is zászló (vagy annak feladatát ellátó molinó, tábla) mutatja, hogy hol találjuk az akciós termékeket.

Ahogy idővel változnak a kultúrák és a társadalmi értékrendek, úgy változnak velük a jelképek is. Vannak örökérvényűnek tűnő eszmék és értékek, amelyekhez hosszú idő óta változatlan jelképek is társulnak. De nem biztos, hogy ezek a jelképek valóban ugyanazt jelentik a mai szemlélőnek, mint egy évszázadokkal vagy évezredekkel ezelőttinek.

Vannak korok, amikor gyors egymásutánban jönnek és tűnnek el eszmék, jelképek és zászlók. Vannak olyan jelképek, amelyek kinézetükre nem, vagy csak minimálisan változnak, ám jelentéstartalmuk gyökeresen átalakul.

Egy hadsereg életében a csapatzászló igen fontos szerepet tölt be. A zászló nem csak a legfőbb katonai jelkép, hanem egyben jelképhordozó is. A zászlón található jelképek, címerek és egyéb motívumok világosan és félreérthetetlenül jelzik a szemlélő számára, hogy az adott alakulat mely ország haderejébe tartozik, valamint mik a legfontosabb „szentségek” a számára. A XX. század elejéig sok zászlóról még azt is meg lehetett tudni, hogy ki az adott ország uralkodója. Sok országban, így Magyarországon is, a katonák a zászlóra tették le az esküt évszázadokon keresztül. A zászlóval kapcsolatos érzéseket így fejezte ki Szilágyi Imre római katolikus plébános a m. kir. ceglédi honvéd gyalogezred zászlószentelési ünnepségén 1920. szeptember 19-én: „Mi is az a zászló? Mi is a katonának a zászló? A zászló szimbólum. Szimbóluma az összetartozásnak, szimbóluma a hazának, szimbóluma a hazaszeretetnek.” 1938-ban a m. kir. 2. vegyesdandár parancsnoka így fogalmaz: „A zászló minden időben, korban a nemzeti ideálok megismerésítője, az egész haza képviselője volt, szinte élő szent valóság és a szent korona után a legnagyobb jogi személy.”

A zászló tisztelete, csatában való megvédelmezése a katonák egyik legfőbb feladata volt és az kell(ene) hogy legyen napjainkban is. Ha egy alakulat csatában elvesztette a zászlaját, az az alakulat minden tagjára nézve a lehető legnagyobb szégyen volt. Gyakran a legénység megtizedelését és az alakulat feloszlását vont maga után. Mindenki előtt jól ismert az 1848–49-es szabadságharc végnapjainak gyakori jelene, amikor a fegyverletétel előtt a zászlóalj tisztkara és legénysége feldarabolta az alakulat zászlaját, hogy ne jusson az ellenség kezére. Ezek a foszlányok hosszú rejtegetést követően, a kiegyezés után, nemzeti ereklyékként jelentek meg újra. A kollektív nemzeti emlékezetben így élnek a mai napig is. Nem túl ismert, de hasonló zászlófeldarabolásra az első világháborúban is volt példa. Przemyśl feladása előtt több zászlót is hasonló módon mentettek meg az utókor számára a hadifogságba induló honvédek és közös bakák. Az ellenség zászlájának megszerzése a legkiemelkedőbb haditettek közé tartozott. Az ilyen tettet végrehajtó katonák előtt nyitva állt az út a felemelkedésre, előléptetés és magas kitüntetés megszerzésére.

A XX. században, Magyarország történelmében több olyan fordulópontra volt, amely néhány éven belül az állami és katonai szimbólumok teljes vagy részleges lecserélését hozta maga után. A két vesztően befejezett világháborút és a közel öt évtizednyi kommunista uralmat lezáró rendszerváltás időszakában is fontos kérdés volt a hivatalos

állami címer – a legfontosabb nemzeti jelkép – sorsának alakulása. Ez pedig természetesen hatással volt a katonai szimbólumok, így a csapatzászló kinézetének alakulására is. Ez a három fordulópont, 1918–1920, 1945–1949 és 1989–1990 megváltoztatta az ország és a nemzet életének szinte valamennyi szegmensét. Az állami jelképek változását tekintve tulajdonképpen negyedikként ide lehetne sorolni 1956-ot is. Természetes folyamat, hogy a politikai változások minden esetben magukkal hozták a hivatalos állami és nemzeti jelképek változását.

A három XX. századi magyar állami jelképváltás azonban sokban különbözik is egymástól. Az elsőnél – leszámítva a Tanácsköztársaság időszakát – egy meglévő jelképrendszer egyik felét „kivezették” a gyakorlatból. A megmaradt másik fél évszázados hagyományokkal rendelkezett és a társadalom többsége által elfogadott volt. Ennek ellenére szinte folyamatosan napirenden kellett tartani a jelképek legitimációjának és tiszteletének kérdését. Mindezt a rendszer az oktatás és a nevelés módszereivel igyekezett elérni.

A második jelképváltás egészen új, hagyományok és előzmények nélküli szimbólumokat hozott. Minden régit eltörölt, a korábbi jelképek használatát tiltotta, üldözte. A diktatúra az új jelképeket erőszakos eszközökkel próbálta a lehető legrövidebb idő alatt elfogadtatni, ami nem ment könnyen. Az élet minden területe átpolitizálttá vált, az állami (és párt) szervezetek mindenhol ott voltak a jelképeikkel együtt. Ennek ellenére, vagy éppen ezért a jelképek a rendszer elleni tiltakozások során első számú „közellenségé” váltak.

A harmadik jelképváltás során viszont az előző jelképek használatának megszüntetését nem egy teljesen új bevezetése követte. Az új jelképek régiek lettek, a magyar nemzeti jelképek évezredes tárházából kerültek ismét az állami szimbólumrendszer „főhelyére”. Vita mindössze arról folyt, hogy nemzeti múlt melyik korszakához kell visszanyúlni a „régí–új” jelképekért. Hiszen valamely korábbi korszak jelképeinek újbóli használata feltételezi az adott korszaknak, annak állami politikai – ideológiai vonalának elfogadását.

A mindenkori magyar haderő a XX. században összesen kilenc féle rendszeresített csapatzászlót használt, az átmeneti korszakok szabályozatlan–szabálytalan zászlóin kívül. A zászlók mindegyike köthető valamely társadalmi–politikai változáshoz. Az első az 1867-es Kiegyezés után felállított m. kir. Honvédség 1869 M zászlója, amely átélte a következő nagy változást, hiszen 1938-ig használatban maradt. A XX. században 1920-ban jelent meg az első zászlórendelet, amelyet az 1938-as követett. A magunk részéről ezt még az első

világháború utáni jelképváltáshoz soroljuk, hiszen csak ekkor – 20 évvel az első világháború után – kerültek lecserélésre az I. Ferenc József névjegyét magukon hordó 1869 M zászlók közül a még mindig használatban lévők. A következő korszakváltás gyorsabban ment végbe, bár így is öt évig tartott. A második világháború után a teljes hatalmat fokozatosan megszerző kommunista rendszer katonai szimbólumai 1950-re rögzültek véglegesen. Ekkor rendszeresítették az ország és a hadsereg politikai hovatartozását a kor hivatalos elvárásainak megfelelően reprezentáló 1950 M csapatzászlót. Ezt azonban két másik is megelőzte 1949-ben, vagyis a rendszer négy évnyi „tétlenség” után másfél év alatt három lépésben jutott el a megoldásig. Az 1956-os forradalom és szabadságharc ha rendszerváltást nem is, de jelképváltást eredményezett, így aztán – első körben csak szükségmegoldással – 1957-ben ismét változott a csapatzászló kinézete. Ezt a címerváltást a zászlókon csak 1976-ban „szentesítették” véglegesen egy új zászló bevezetésével. Sokkal gyorsabban, és egy lépésben valósult meg a következő jelképváltás, amikor 1989–1990-ben a népköztársaságból köztársaság, a Néphadseregből pedig Honvédség lett.

Ahhoz, hogy valaki a teljesség igényével fel tudjon dolgozni egy zászlót, igen szerteágazó ismeretekkel kell rendelkeznie. Járatosnak kell lenni a heraldikában, a jelképrendszerekben, a művészettörténetben, főleg a XVIII. századi és korábbi zászlók esetében, és a különböző textiltechnikákban. A XX. századi zászlók esetében már bőséges levéltári forrás is a kutató rendelkezésére áll, azok feldolgozásához is érteni kell. Nem árt ismerni a vizsgált korszak politikai hátterét is, ami különösen a „zavaros” idők esetében fontos. A dolgozatból kiderül majd, mekkora jelentőséggel bírhat például az, hogy felkerül-e a zászlóra a korona.

Látható tehát, hogy nem egyszerű feladatra vállalkozik az, aki a vexillológia – amúgy szép és izgalmas – területével kíván foglalkozni.

A katonai szimbólumrendszerben betöltött központi szerepe ellenére Magyarországon igen kevés történész foglalkozik a katonai zászlók kutatásával. E kevés kutatónak is elenyésző számú az ebben a tárgykörben megjelent írása. A vexillológia a történelem segédtudományai között méltatlanul csekély figyelmet kap. Ellenpéldaként lehet említeni azt, hogy milyen kutatót és jól publikált a katonai egyenruhák és kitüntetések területe. Mindkettő a zászlókhoz hasonlóan alapvetően a mindenkori állami és katonai szimbólumrendszerek megjelenítésének színtere. A katonai zászlókkal foglalkozó történészek és muzeológusok közül mindenképpen ki kell emelni *Kerekes Zoltánt* és *Cs. Kottra Györgyit*, akik mindketten a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Múzeum Zászlógyűjteményének vezetői voltak. Más kutatóknak is

jelennek meg zászlókkal foglalkozó írásai, de ezek inkább a nemzeti színekkel, az állami zászló történetével kapcsolatosak, mintsem kimondottan a katonai zászlókkal. Közülük mindenképpen érdemes kiemelni *Kumorovitz L. Berántot*, *Bertényi Ivánt* és *Pandula Attilát*. A könyvészeti anyagok között meg kell még említeni két típust, amelyekben az 1945 előtti csapatzászlókkal kapcsolatos adalékokat találhatunk. Az egyik az utóbbi két évtizedben népszerűvé vált alakulattörténetek, a másik pedig az 1990 után szintén népszerű visszaemlékezések, naplók kiadása. Mindkét típusban találkozhatunk részletes leírásokkal a zászlószentelési – avatási ünnepségek kapcsán.

A csekély szakirodalom mellett a dolgozat elkészítésének első számú alapja a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár és Irrattár Hadtörténelmi Levéltárában őrzött iratanyag volt. A források között legnagyobb súllyal a mindenkor Honvédelmi Minisztérium iratai jelennek meg, elsősorban az Elnökség (Elnöki Osztály) iratai, de megtalálhatóak köztük a különböző egyéb szervezeti egységek (osztályok, főcsoportfőnökségek) iratai is. Az 1945 előtti korszakból sajnálatosan csekély mennyiségben maradt fenn alakulatok iratanyaga, így ezek forrásként csak korlátozottan jöhetnek szóba. Az 1945 utáni csapatanyagok áttekintését az ebbe szükségtelemmé, hogy (elméletileg) minden zászlóadományozásnak nyoma kell legyen a minisztériumi iratokban, hiszen csak engedéllyel történhetett ilyen esemény. A szabályozottság olyan szintű volt egyes korszakokban, hogy még az ünnepségen elhangzó beszédek is meg kellett küldeni engedélyeztetésre előzetesen. Természetesen a kutatómunka folytatásának egyik iránya lehet a különböző szintű parancsnokságok és az alakulatok iratainak áttanulmányozása olyan iratok reményében, amelyek például az ünnepségek szervezésével kapcsolatban keletkeztek és nem jutottak el magasabb helyekre.

A zászlóavatás fontos esemény volt, elsősorban a kisebb települések életében. Éppen ezért a források között kell említeni a települési iratokat, amelyeket a Magyar Nemzeti Levéltár megyei tagintézményei, illetve a városi levéltárak őriznek. Az 1945 utáni korszak zászlóadományozásaival kapcsolatban találhatóak források a „civil oldalon”, a zászlókat átadó gyárak, üzemek, termelőszövetkezetek iratai között is. Ez a forráscsoport alkalmas lehet arra is, hogy a hadsereg és a civil társadalom közötti formális kapcsolatokra vonatkozó információkat szerezzünk.

A potenciális források között kell említeni a sajtótermékeket, elsősorban a helyi és megyei újságokat, valamint az újabb időkben a városi TV-k és rádiók anyagait is. Egy zászlóavatásnak, ha nem is volt országos szintű hírértéke – különösen, amikor néhány hónap alatt tömegesen történtek ilyen események – helyi szinten mindenképpen

kiemelkedő jelentőségű volt. Érdemes megemlíteni a Filmhíradó felvételeket valamint a Hadtörténelmi Levéltár filmarchívumát is, mint lehetséges forrást, elsősorban a zászlóavatási ünnepségek kapcsán.

A XX. századi katonai zászlók kutatása nem képzelhető el a szabályzatok nélkül. A Honvédségi (Honvédelmi, Rendeleti) Közlöny a hadsereg hivatalos lapja volt az egész múlt évszázadban, és napjainkban is. Ebben jelent meg minden rendelet, utasítás és intézkedés, amely a haderőre, tagjaira, fegyverzetére, felszerelésére vonatkozott. A Közlönyökben megtalálható az összes – a vizsgált korszakban – rendszeresített csapatzászló hivatalos leírása és méretezett rajza is. Sok kapcsolódó szabályozás is olvasható a Közlönyökben, a zászlóavatási ünnepségek bejelentésének és programjának szabályozásától kezdve a zászlótartó szekrények leírásáig.

További fontos írásos forrásai a témának a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeumának saját irattári anyagai, valamint a múzeum Zászlógyűjteményének segédletei (törzslapok, leltárkönyv, egyéb nyilvántartások).

A félkatonai zászlók esetében értelemszerűen megnövekszik a nem hadilevéltári források súlya és mennyisége. A két világháború közötti korszak szervezeteinek iratai ugyan csak töredékesen maradtak fenn, fontos adalékokat tartalmaznak a zászlókkal kapcsolatban. A Munkásőrség Országos Parancsnokságának iratanyaga a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található, nagyobb részt még feldolgozatlan forrásanyag.

Az iratok mellett a dolgozat legfontosabb forráscsoportját maguk a zászlók jelentik. A rendszerből kivont magyar katonai zászlókat 1935 óta rendeltetésszerűen a „Hadimúzeum” őrzi. (Ekkor adták át a Ludovika Akadémiáról a már használaton kívüli 1869 M honvédzászlókat.) A későbbiekben már a szabályzatokban rögzítésre került, hogy a használatból valamilyen okból (zászlócsere, tulajdonos alakulat jogutód nélküli megszűnése) kikerülő csapatzászlókat a múzeumba kell leadni. Ennek köszönhetően a XX. század magyar katonai zászlói nagy számban maradtak fenn.

A katonai csapatzászlókétól némileg eltér a félkatonai, paramilitáris szervezetek zászlóinak sorsa. Ellentétben a hivatalos zászlókkal ezek „használat utáni” sorsát semmi sem szabályozta, fennmaradásuk esetleg volt. Az 1945 előtti darabok esetében szinte csodaszámba megy, hogy néhány darab sértetlenül megmaradt, hiszen az új rendszer üldözött mindent, ami eszmeiségében összefüggésbe volt hozható a háború előtti korszakkal. Sok levente, frontharcos és vitézi zászló, amely nem került 1945-ben nyugatra, egyházi intézményekben vagy éppen áldozatkész magánszemélyek padlásán, szekrénye mélyén vészelte át a kommunista diktatúra félévszázadát. Ezek közül – eredeti

darabszámukhoz képest – nem sokat őriz a Hadtörténeti Múzeum, viszont szép számban találhatóak más közgyűjteményekben vagy akár magánszemélyek birtokában. A Munkásőrség alakulatzászlóit a szervezet feloszlása után a Hadtörténeti Múzeumba szállították be. A leadás gyorsasága és szervezetlensége miatt nem állíthatjuk azonban, hogy minden darab a múzeumba került, előfordulhat, hogy jutott magánszemélyek birtokába is.

2. Az állandó hadsereg zászlóinak rövid története, zászlóavatás

2.1. Zászlótípusok a XVIII–XIX. században

A magyarországi állandó hadsereg felállítását elrendelő 1715. évi VIII. törvénycikk jelentős változást hozott a Habsburg Birodalom haderejében. A gyalog- és huszárezredek felállítására uralkodói engedélyt szerzett főurak saját költségükön szerelték fel az alakulatokat. Maguk választották meg az egyenruha anyagát, színét és a zászlók külleméről is ők döntöttek. Ennek következtében a XVIII. századi zászlók között csak az alakjukban van hasonlóság. A Zászlógyűjtemény¹ tulajdonában ebből a korszakból csak lovassági zászlók maradtak fenn. Ezeknek közös vonása, hogy mindegyik fecskefarok alakú.² Általában egyik oldalukon a kétféjű császári sas szerepel, mellén a magyar királyi címerrel, azonban minden más az ezredtulajdonos ízlésére volt bízva. Változatos színűk, a családi címerek és jelmondatok szerepeltetése, valamint a gazdag növényi ornamentikás díszítés könnyen azonosíthatóvá teszi ezeket a zászlókat. Ugyanez mondható el a különböző nemesi felkelések megyei bandériumainak zászlóiról is.

A legelső zászlórendeletet 1743. október 19-én Mária Terézia adta ki. Ekkor lekerült a zászlókról a kétféjű császári sas, ami azért történt, mert Mária Terézia csak Magyarország és Csehország királynője volt, tehát nem illette meg a császári címer és a kétféjű sas használata. A rendelet megengedte, hogy a lovassági századzászlók egyik oldalára jelmondat kerüljön, így azok sem voltak teljesen egységesek. A rendelet azonban csak az újonnan felállított ezredekre vonatkozott, a régiek továbbra is a sasos zászlókat használták.³ A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében nem szerepel egyetlen 1743 M zászló sem, mindössze öt olyan, ami annak alapján készülhetett.⁴

¹ A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM) Hadtörténeti Múzeum Zászlógyűjteménye a magyar vonatkozású katonai és félkatonai zászlók legnagyobb gyűjteménye. A szövegben a továbbiakban „Zászlógyűjtemény” néven szerepel. A gyűjteménybe tartozó műtárgyakra való hivatkozásokban nem kerül feltüntetésre az intézmény neve, csak a következő: „ltsz.:xxxz/Zl.” vagy „ltsz.: xxxz.y.z.”

² Az úgynevezett fecskefark alakú zászlókkal a lovasságnál, elsősorban a huszárságnál találkozhatunk. A XIX. század elejéig szinte kizárólag ilyen huszárzászlókat ismerünk. A fektetett téglalap alakú zászlólap rúddal ellentételes rövid oldalán egy – általában egyenlő szárú – háromszög alakú darab ki van vágva. Ezáltal a zászlólap két farkban végződik.

³ KERÉKES ZOLTÁN: A Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye. *Az Országos Hadtörténeti Múzeum értesítője* 1. Bp., 1971. (továbbiakban: KERÉKES) 79–80. o.

⁴ Baranyai (eredetileg Deák, később 8.) huszárezred, ltsz.: 0171–0174/Zl, valamint az Eszterházy Pál által alapított huszárezred (1742–1775), ltsz.: 0380/Zl.

Mária Terézia 1780-ban bekövetkezett halála után fia, II. József, egyedül folytatta a birodalom irányítását. A birodalmat alkotó országokból és tartományokból egységes, erős államot akart kiépíteni. Ezen törekvését tükrözte vissza az 1780 decemberében bevezetett új állami címer is, ami a kétfejű császári sas mellén helyezte el egy egységes címerpajzsban az összes ország és tartomány címerét. 1781. január 21-én az Udvari Haditanács elrendelte e címer használatát a katonai zászlókon. Az 1781 M zászlókból a Zászlógyűjteményben egyetlen darab található.⁵

A XIX. század első felében több alkalommal is változott a Habsburg uralkodók címere. Itt a napóleoni háborúk miatti változások, a német–római helyett az osztrák császári cím felvétele, valamint porosz–osztrák–olasz háborúk miatti területi változások játszottak szerepet.⁶ Ezeknek köszönhetően alig több, mint hatvan év alatt öt alkalommal vezettek be új zászlókat a hadseregnél, ezek az 1805 M, 1806 M, 1816 M, 1837 M és az 1859 M zászlók. Az 1866-os újabb címerváltáskor azonban a zászlókon az 1836-os címet az 1866-os váltotta fel.

A XIX. századból a Zászlógyűjteményben, az 1848–1849-es szabadságharc zászlóit nem számolva, 39 zászló és 70 szalag található. A zászlók közül mindössze hat darab lovassági, a többi gyalogsági. A lovassági zászlók közül meg kell említeni az 5. huszárezred 1806 M zászlóját, melyet az ezred tulajdonosa György angol régens (1820–1830 Nagy-Britannia, Írország és Hannover királya) adott az ezrednek 1814-ben, vagy 1815-ben és Széchenyi István – aki akkor az ezred főhadnagya volt – hozta haza Angliából.⁷ Az 1816 M és az 1837 M lovassági zászlókból csak egy-egy darab van a gyűjteményben.⁸

A XIX. századi anyag legnagyobb darabszámú és jelentőségű csoportja az 1848–1849-es szabadságharc zászlóit és szalagjait foglalja magában. Az új típusú zászlók bevezetése új zászlószalagok adományozását vonta maga után. A hazafias érzelmek felszínre törésének szép példáit szolgáltatják a szalagokon megjelenő jelmondatok, melyeket a népképviselői országgyűlés 1848. július 21-i döntésével felállított 200 000 fős honvédség zászlóaljai kaptak. A Zászlógyűjtemény 69 ilyen zászlót őriz, ám csak kevésről tudjuk közülük, hogy melyik alakulat használta. Erre elsősorban a nem szabályos, felirattal ellátott nemzetőr és honvéd zászlók esetében van mód. 27 darab szalag maradt fenn. Sok esetben nem tudjuk a szalagokat zászlóhoz kapcsolni, hiszen a szabadságharc bukása után

⁵ Cs. kir. 5. huszárezred, ltsz.: 0051/Zl.

⁶ A különböző címerek leírását KERÉKES 90–93. o.

⁷ Ltsz.: 0072/Zl.

⁸ Ltsz.: 0099/Zl és 0237/Zl.

azokat külön-külön menekítették, illetve arra is van példa, hogy csak a szalagot rejtették el a honvédek a fegyverletételkor. Ha pedig elkerült egymástól a szalag és a zászló, akkor szinte semmi esély sincs arra, hogy a zászlót azonosítani lehessen.⁹

A kiegyezést követően az 1868. évi XLI. törvénycikk 82 honvéd zászlóalj felállítását rendelte el. Ez a szám 1872–73 között további tízzel növekedett, vagyis összesen 92 zászlóalj kapott zászlót.¹⁰ A lovassági alakulatok nem kaptak zászlót, arra való tekintettel, hogy a közös hadseregben éppen 1868-ban szüntették meg a lovassági zászlók használatát. A korszakból még két zászlót kell megemlítenünk. Az egyik a soproni Honvéd Főreáliskola csapatzászlaja¹¹, a másik a m. kir. Ludovika Akadémia zászlaja.¹²

A XIX. századi zászlók közül mindenképpen szólni kell még a császári királyi, majd később (1889-től) császári és királyi haderő 1837 M zászlóalj-zászlóiról és 1859 M ezredzászlóiról. Annak ellenére tesszük ezt, hogy nem tekinthetők magyar katonai zászlóknak, mindössze magyar vonatkozásúaknak, hiszen a közös hadsereg jó néhány alakulata magyar feltöltésű volt. Vagyis a Magyar Korona országaiból származó legények tíz- és százazrei ilyen zászlók alatt masíroztak el az első világháborúba. Az ezredzászlók fehér, a zászlóalj-zászlók sárga selyemből készültek. 1766 és 1859 között a zászlókra a címereket és egyéb ábrákat nem hímezték, hanem olaj alapú festékkel festették. A zászlólap egyik oldalán az osztrák császári közép- illetve kiscímer, másik oldalán egy arany sugarakkal övezett Szűzanya ábrázolás található. A zászlólap négy szélén fekete–sárga–vörös–fehér lángnyelvek futnak körbe. 1837 M gyalogsági zászlóból 11 darab található a Zászlógyűjteményben, míg 1859 M zászlóból 21 darab. Ezek már teljesen egységes zászlók, az egyes darabok között semmilyen különbség sincs. Többségükön az 1836-os címer található, hiszen csak kevés példány adományozása történt 1866 után, és a címerváltás után a korábbi zászlókat nem cserélték le.¹³ A zászlókhoz kapcsolódó szalagok közül a legrégebbi a 60. gyalogezred egyik zöld selyemszalagja, amelyet 1811-ben kaptak Lemberg város tisztviselőitől az 1809-es asperni csata emlékére.¹⁴

Érdekes úton is kerültek be zászlók a Zászlógyűjteménybe a Monarchia korából. 1940. október 30-án a Hadimúzeum jelentette a Honvédelmi Minisztériumnak¹⁵, hogy a

⁹ A szabadságharc zászlóiról részletesen lásd: CS. KOTTRA GYÖRGYI–GYÖRKEI JENŐ: *Dicső ereklyék. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története*. Bp., 2001.

¹⁰ Az 1869 M zászlóról lásd a dolgozat 4.1. fejezetét.

¹¹ Ltsz.: 0245/Zl.

¹² Ltsz.: 2005.7.1.

¹³ Az ismert darabok részletes felsorolását lásd: KERÉKES: 98–100. o.

¹⁴ Ltsz.: 0416/Zl.

¹⁵ A Honvédelmi Minisztérium a továbbiakban a szövegben „minisztérium”-ként szerepel. Minden más minisztérium esetében a teljes intézménynév kiírásra kerül.

Szatmárnémeti Tűzharcos Szövetség november 10-én Budapestre szállítja a volt cs. és kir. 5. gyalogezred csapatzászlóját (ami alatt a Kormányzó bevonulásakor Szatmárnémetiben felvonultak) és másnap ünnepélyesen átadják azt a múzeumnak. Kérlek az eseményről értesíteni a Magyar Távirati Irodát, a Magyar Telefonhírmondót és a Rádió Rt-t. Az ünnepélyes átvételre végül különböző okokból csak 1941. május 25-én került sor a Kapisztrán téren. „Ráadásaként” még a volt m. kir. 12. honvéd gyalogezred egy menetzászlója is átadásra került. A múzeum igazgatója, vitéz primor szotyori Nagy Áron ezredes a következőket mondta az átvételkor. „Mikor itt ezeket a visszatért zászlókat látom, egyik régi szabályzatunk tömör mondatai jutnak eszembe, amely a következőket mondja: A zászló a katona szentsége és annak a bizalomnak záloga, mellyel az állam harcosait megajándékozta.”¹⁶

¹⁶ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Honvédelmi Minisztérium iratai (továbbiakban: HL HM) 34474/Elnökség–1941. A Zászlógyűjtemény jelenlegi leltárában egyik zászló sem szerepel. Vélhetően megsemmisültek, vagy idegen kézbe kerültek 1945-ben, amikor a Hadimúzeum nyugat felé menekített anyagát a szovjet Vörös Hadsereg Somlóvárnál „utolérte.” Ezen a helyen jelezzük, hogy a levéltári és irattári forrásokból származó idézeteket betűhív alakban közöljük. Javításra csak az egyértelmű elgépelések valamint a rövid-hosszú magánhangzók kerültek.

2.2. A zászlóanya „intézménye”, zászlószentelés–zászlóavatás

A magyar katonai zászlók történetének, társadalmi szerepének megértéséhez mindenképpen szükséges külön szólni a zászlóanyákról.

Nyugat-Európai és Európán kívüli történészek számára ismeretlen ez a fogalom. Ennek oka, hogy a zászlóanyai rendszer kialakulása és léte teljes egészében a Habsburg Birodalom haderejének sajátossága. Eredetét nem ismerjük pontosan, de a Zászlógyűjteményben fennmaradt legkorábbi szalagok között már ott találhatóak a zászlóanyai szalagok. Feltételezzük, hogy az „intézmény” az állandó hadsereggel egyidős; lehetséges, hogy még korábbi gyökerei vannak, erre azonban semmilyen adat nem áll a rendelkezésünkre.

A zászlóanya a zászló keresztanyja. Mivel a zászló az adott katonai alakulatot önmagában is megtestesítő jelkép, ezért a zászlóanya nem csak a zászló felett vállal védnökséget, hanem az egész alakulat felett is. Ez a nagyon fontos tisztség a zászlóanyára nézve, aki egyébként, személyében a civil szférát kötötte össze a katonáival – és komoly terheket is rótt rá. A tisztikar magánéleti jellegű ügyeiben kijáróként (mai szóval élve lobbystaként) kellett szerepelnie. Számos, az alakulat életében fontos eseményben anyagilag is helyt kellett állnia. Vállalnia kellett például az alakulat báljának bálanyai tisztségét. A zászlóanyai szerepkör a második világháborúig elméletileg nem egy pusztán társadalmi elismerés, egyfajta tartalom nélküli pozíció volt. Természetesen a zászlóanya nem volt az alakulat mindennapi életének szerves része, nem volt szabad bejárása a laktanyába. Ugyanakkor viszont elképzelhetetlen lett volna bármilyen ünnepi alkalom a jelenléte, vagy legalább is hivatalos meghívása nélkül. Nem véletlen, hogy az állandó hadsereg kezdeti időszakában, hogy az említett feladatkört el tudja látni, zászlóanyául nem a virtuális, hanem a tényleges ezredtulajdonos feleségét választották. Az ezredtulajdonosi poszt virtuálissá válásával terjedt el a minél nagyobb társadalmi pozíciót, és ezáltal minél nagyobb befolyást élvező hölgyek felkérése a zászlóanyai szerepre. Végző soron ennek volt köszönhető az uralkodó, vagy az állam vezetője feleségének felkérése e tisztségre, ami a XIX–XX. századra volt jellemző.¹⁷ Természetesen ekkor már csak korlátozottan voltak működőképesek az előbbieken említett zászlóanyai feladatkörök.

¹⁷ Jó példa erre az 1848–49-es honvédsereg első zászlóaljának zászlóanyája, aki nem volt más, mint Batthyány Lajos miniszterelnök hitvese. A szabadságharc során sok esetben Kossuth Lajosnét kérték fel erre a tisztségre. A kiegyezés utáni magyar királyi Honvédség 1. zászlóaljának zászlóanyaságát nem csak

A zászlóanyai tisztség meglepően hosszú ideig élt. A zászlók felszentelésének elmaradásával viszont együtt járt a zászlóanya intézményének megszűnése is. Ez időtől (nagyjából 1949-től) kezdve az individuális zászlóanyai posztot a „kollektív zászlóapai” poszt váltotta fel. Itt az elméletileg a csapatzászlót adományozó kollektívákra (gyárak, termelészövetkezetek) gondolunk. Ezek az adományozó szervezetek azonban gyakorlatilag átvették a klasszikus zászlóanyai feladatokat. Közvetítették a hadsereg elvárásait a civil szféra felé és viszont, valamint nagyrészt vállaltak az adott katonai alakulat kulturális életének, ünnepeinek megszervezésében és számos esetben segítették a hivatalos állomány magánéletét is. A kezdeti néhány évben (nagyjából az 1950-es évek közepéig), amikor a legnagyobb darabszámban kerültek felavatásra az új rendszer új hadseregének csapatzászlói, ezek a kapcsolatok igen vegyes képet mutattak. Voltak esetek, ahol valódi, a mindennapokban is megnyilvánuló együttműködés alakult ki egy alakulat és egy üzem között. Sok esetben azonban az történt, hogy az üzem felajánlott egy csapatzászlót (mivel kötelességének érezte így kifejezni a hadsereg támogatását), és a Honvédelmi Minisztérium jelölte ki az alakulatot, amely megkapta azt.

A rendszerváltás után a „kollektív zászlóapai” szerep értelemszerűen megszűnt, viszont napjainkban egyre többször merül fel a zászlóhoz kapcsolódó egyéb hagyományos jelenségek (zászlószentelés, zászlószögek alkalmazása) mellett az igény a zászlóanyai intézmény újjáélesztése iránt.

A zászló felszentelése olyan, mint egy gyermek megkeresztelése. Hasonlatos a hajók vízrebocsátásakor történő névadó ünnepségre, a pezsgővel való „megkeresztelésre”.¹⁸ A vizsgált korszakból származó, csapatzászlókkal foglalkozó levéltári források jelentős része ezzel az eseménnyel foglalkozik. Nem véletlenül, hiszen – ahogy egy kisgyermek esetében a keresztelőnek – az alakulat életében a zászlóavatásnak kitüntetett helye volt. A XX. században minden korszakban részletesen szabályozták – és a legmagasabb szinten, a Honvédelmi Minisztériumban hagyták jóvá – az ünnepségek forgatókönyvét, a hivatalos meghívottak körét, sőt némely időkben még az elhangzó beszédek szövegét is.

virtuálisan, hanem a valóságban is Erzsébet királyné vállalta. A két háború között Horthy Miklósné is sok ilyen jellegű felkérést kapott.

¹⁸ Angolszász országokban a mai napig a hajók mellett a repülőgépeket és a harckocsikat is megkeresztelik pezsgővel. Ez a szokás vélhetőleg a keresztvízzel való meghintésből alakult ki. Bizonyos mértékben ellentmond ennek a keresztelő folyadék alkoholtartalma, hiszen nagyon sok esetben külön egyházi áldás is kíséri az adott harcjármű életét. Joggal feltételezhetjük tehát – bár erre semmiféle kézzelfogható bizonyítékunk nincsen – hogy e szokás mélyén a kereszténység előtti áldozati szertartások (étel- illetve italáldozat) nyoma található meg.

Olyan esemény volt a zászlóavatás, amelyet minden érintett, a tisztikar, a legénység, az alakulatnak otthont adó település vezetői és civil lakossága egyaránt emlékezetessé kívánt tenni. Ennek is volt köszönhető, hogy sok esetben a zászlót kapó alakulat és az adományozók anyagi lehetőségeiknél nagyobb szabású rendezvényeket terveztek. A kiadásokra pedig a minisztériumtól igyekeztek pénzt szerezni. Ez azonban az esetek többségében nem sikerült. 1939-ben a m. kir. 16. határvadász zászlóaljnak Baja városa adományozott csapatzászlót. A minisztériumba küldött jelentés szerint a 700 pengős költségből „a zászlóalj tisztikara 300 pengőt tudna vállalni, anyagi megterhelés nélkül,” ezért kéri a további 400 pengő segélyként történő kiutalását.¹⁹ Az ügyirat pro domo-jába a következő megjegyzés került: „Ha minden csapattest a zászlószentelésre 400 P-t kérne, akkor 24 000 P-re volna szükség, hogy a kért összeget megadjuk. Ily összeg az említett célra a Honvédelmi Minisztériumban rendelkezésre nem áll.” Az alakulatnak küldött elutasító válaszbba bekerült, hogy „... a zászlószentelési ünnepséget szerény keretek között úgy tervezze meg, hogy az különösebb költségkihatást ne jelentsen.” 1949-ben a Pécssett állomásozó 101. honvéd híradó ezred az április 24-én tartandó zászlóavatási ünnepségére 20000 forintot tervezett fordítani. A költségek között szerepelt például egy 500 fős ebéd 8000 Forintért. A minisztérium Politikai Főcsoportfőnöksége az összeget sokkalta, 10–12000 Forintot javasolt adni, de az Elnökség szerint még a 10000 is megfontolandó. A minisztériumban működő Ünnepségrendező alosztály szerint a rendezvény költségeit 6000 Forintból fedezni lehet. Végül ez a legutolsó, legkisebb összeg lett engedélyezve.²⁰ Ugyanezen év decemberében három zászlóavatásra készülő alakulatnak már ezt írták: „... elvül szolgáljon az a szempont, hogy a zászló átadási ünnepséget a legkisebb kiképzési időelvonás és anyagi kihatás mellett szervezze meg. Díszebéd, egész napos ünnepi műsor beállításához nem járulok hozzá.”²¹

Az avatási ünnepség sok esetben egész napos programot jelentett az alakulat teljes állománya számára.²² Reggel gyakori volt a katonazenekari ébresztő. 1949 elejéig ezt a vallásfelekezetek szerinti istentisztelet (esetenként tábori mise) követte, majd a meghívott vendégek és előjáróságok ünnepélyes fogadása. Miután a vendégsereg elfoglalta a neki gondosan kijelölt helyet az avatás színterén, kezdetét vette a zászló átadási ceremónia. Ennek keretében egyfajta kiállítás jelleggel az alakulat megmutatta az általa használt

¹⁹ HL HM 21944/Elnökség A. osztály–1939.

²⁰ HL HM 13144/Elnökség–1949.

²¹ HL HM 45439/Elnökség H.Pc.Pk. osztály–1949.

²² Ahogyan a bakahumor megjegyezte: „Tiszteknek díszebéd, altiszteknek díszbeszéd, legénységnek díszmenet.”

harceszközőket is a nagyközönségnek. Érdemes egy-egy forgatókönyvet idézni három különböző korból.

Az első a m. kir. 1. honvéd gyalogezred zászlószentelési ünnepsége, amelyre 1927. május 7-én került sor a budapesti Ferenc József gyalogsági laktanya udvarán. Az avatáson Horthy Miklós kormányzó és neje – a zászlóanya – is részt vett. Az adományozó közösség Budapest székesfőváros volt.²³ Az avatás menete az alábbi volt:

1. Istentisztelet
2. Zászlószalagot köt a Főméltóságú Asszony
3. Zászló szentelése
4. Szögek beverése
5. Lelkeszek beszélnek és megáldják a zászlót
6. Sipőcz polgármester beszél és felajánlja a zászlót
7. Kormányzó beszél és átadja a zászlót a parancsnoknak
8. Ezredparancsnok átveszi és buzdító beszédet intéz az ezredhez
9. Ezred felelszük a zászlóra
10. Díszmenet.²⁴

1942-ben a m. kir. kárpátaljai 4. honvéd hegyi zászlóalj avatási ünnepségének programját már az 1939-ben megjelent szabályozás²⁵ alapján terjesztették fel a minisztériumba engedélyezésre. A Szolyván 1942. június 29-én megtartott zászlószentelésen így követték egymást az események:

1. A zászlót adományozó Máramaros vármegye alispánja, Dr. Ajtay Gábor zászlót átadó beszéde.
2. A zászlószalagok felkötése a zászlóra.
3. „Templomba hívó” kürtjelre a tisztek és a legénységből kijelöltek kilépnek és a helyeikre mennek.
4. A rom. kath. tábori lelkész avató beszédet mond és megáldja a zászlót.
5. A protestáns tábori lelkész avató beszédet mond és megáldja a zászlót.
6. „Imához”. Kardrántás. „Hiszekegy”.
7. Névbeírás az emlékkönyvbe.
8. Tiszteletadás a zászló előtt. „Himnusz”.

²³ A zászló leírását lásd: 6.1.3. fejezetben.

²⁴ HL HM 340/Elnökség I. tétel–1927.

²⁵ 26420/Elnökség A. osztály–1939. számú körrendelet.

9. A zászlóalj parancsnok megköszöni a zászlót, annak felmutatásával a csapathoz beszédet intéz.
10. A zászlóalj felesküszik az új zászlóra. (A férfiak a kalapot leveszik, kezükben tartják.)
11. Parancs kikérés a legmagasabb előljárótól.
12. Díszmenet.²⁶

Végül következzen 1949-ből a 99. önálló harckocsi zászlóalj csapatzászló-avatási programja, amelyre december 19-én került sor. A zászlót a Teherfuvarozó Nemzeti Vállalat adományozta.²⁷

1. A H.M. Bajtárs, vagy képviselőjének fogadása.
2. A H.Pc.Pk.²⁸ vagy megbízottja felolvassa a zászló adományozását engedélyező H.M. rendeletet, majd az alakulat parancsnokának átadja a zászlóadományozásról szóló okmányt.
3. Az alakulat parancsnoka az átvett adományozó okmányt az alakulat felé fordulva felolvassa, ezután parancsot ad a zászló kihozására.
4. A zászló kihozatala.
5. A kihozott zászló az alakulat arcvonalának közepe előtt 20 méterre feláll, arccal az alakulat felé.
6. A H.Pc.Pk. vagy képviselője a zászlót átveszi a zászlótartótól és átadja az alakulat parancsnokának majd visszatér az emelvényen lévő helyére.
7. Az alakulat parancsnoka a zászlót felemelve felmutatja az alakulatnak, majd átadja a zászlótartónak. (Zenekar a Himnuszot játsza.)
8. Alakulat: „Pihenj!”
 - a. Üdvözlőbeszéd: a zászlót adományozó közület képviselőjének zászlóátadó beszéde (kb. 6 perc)
 - b. Az alakulat parancsnokának zászlót átvevő beszéde (kb. 6 perc)
 - c. Egy honvéd bajtárs beszéde (kb. 3 perc)
9. Alakulat: „Vigyázz!” „Fogadás jobbról!” „Tisztelegj!”
 Az alakulat parancsnok vezényszava: „Zászlóval utánam indulj!” (Zenekar a Köztársasági indulót játsza)

²⁶ HL HM 31901/Elnökség–1942.

²⁷ A zászlóavatás bejelentése és az engedély megadása: HL HM 52.253/Elnökség–1949. A minisztérium Páncélos Parancsnoksága 45439/Elnökség H.Pc.Pk. osztály–1949 számon emlékeztetőt küldött ki az alakulatnak, amelyben szerepel a részletes program.

²⁸ H.Pc.Pk.: Honvédség Páncélos Parancsnoka

A parancsnok a politikai tiszttel a zászlót kísérők előtt haladva, az alakulat jobb szárnyától kezdve lejárja az átvett zászlóval az alakulat arcvonalát. Ez alatt az alakulat: „Hajrá!”

10. A zászló a jobb szárnyon feláll.

11. Zenekar: Internacionálé.

12. Díszmenethez megalakulás.

13. Díszmenet.

„Természetesen” nem maradhatott el a nap programjából a díszebéd, vagy a díszvacsora sem. Ennek létszáma a meghívottak számától és az anyagi lehetőségektől függött, 50 főtől, egészen 300-ig is terjedhetett. Ilyenkor a legénységi kosztot is igyekeztek a megszokottnál finomabbra főzni. Korszaktól függetlenül sok esetben szerepelt a műsorban sportbemutató, illetve kultúrműsor. 1945 után, amikor gyárak, termelő üzemek „adományozták” a csapatzászlókat sok esetben a munkások és az alakulat állományának tagjai közösen állították össze és mutatták be e programot.

A korszak kultúrműsorai közül jellemző példaként kiemelhető a győri 5. határvasút zászlóalj egész napos avatási ünnepségének kultúrműsora:²⁹

1. Köztársasági induló
2. Énekkar: „Drága föld...”, „Századok árnya...”
3. Kozák tánc
4. Határőrség zenekara
5. Népi tánc csoport
6. Szavaltat: Mond mit érlel (József Attila)
7. Rendőr zenekar
8. Kiegészítő parancsnokság női tánccsoport
9. Énekkar: „Kossuth Lajos táborában”, Stálin kantáta
10. Szavaltat: Egy gondolat bánt engemet
11. Énekkar: Szovjet himnusz
12. Énekkar és jelenlévők: Magyar Himnusz.

²⁹ A zászlóavatásra 1949. június 12-én került sor. A nagyszabású, egész napos rendezvény tartását az alakulat parancsnoka így indokolta: „Győr város dolgozói a zászlóaljat megalakulása óta olyan szeretettel veszik körül, ragaszkodásuknak és megbecsülésüknek olyan sok tanújelét adták, hogy a házi jelleget meghaladó ünnepség megrendezése indokolt.” HL HM 21669/Elnökség–1949.

3. A zászlószalagok³⁰

A zászlószalagokat alapvetően négy nagy csoportra lehet elkülöníteni. Természetesen lehetőség lenne további kisebb csoportok, alcsoportok létrehozására is, de ezt a magunk részéről feleslegesnek érezzük, hiszen az alábbi kategorizálás élesen elkülöníti a különböző típusokat egymástól. Tekintve, hogy minden szalag egy bizonyos zászlóhoz tartozik, a csoportosítás alapelvének azt tekintettük, hogy az adott szalag mikor, milyen körülmények között, kitől és miért került rá a zászlóra. Ezen szempontok alapján tehát a következő csoportokba lehet besorolni a szalagokat:

1. Zászlóanyai, illetve adományozói szalagok
2. Kitüntető szalagok
3. Emlékszalagok
4. Egyéb szalagok
 - a) Tiszteleti szalagok
 - b) Díszszalagok
 - c) Gyászszalagok

3.1. Zászlóanyai, illetve adományozói szalagok

Mint azt az előző fejezetben már részletesen ismertettük, a Habsburg Birodalomban fontos szerepük volt a zászlóanyáknak. Ez a rendszer megmaradt a két világháború közötti korszakban is. A zászlóanyai szalagot mindig az adományozó készítette, a saját költségén. Ő döntötte el a rá kerülő jelmondat szövegét, a szalag anyagát, a felirat betűtípusát és a méretet is. Természetesen voltak irányadó minták, ezért a variációk száma nem túl magas. Általánosságban elmondható, hogy a XIX. század végére a XX. század elejére a szalagok nagymértékben leegyszerűsödtek. Kötelező elemük volt az alakulat jelmondata és megnevezése, a zászlóanya neve és az adományozás ideje.

Ez a szalagtípus – éppen jellegéből adódóan – a kezdetektől jelen van a katonai zászlók történetében. A Zászlógyűjtemény számos ilyen szalagot őriz a XIX. századból. Kiemelkedő jelentőségűnek kell tekintenünk az 1848–1849. évi szabadságharc során

³⁰ A fejezet a szerző 2004-ben AZ ELTE BTK Új- és legújabb kori történeti muzeológia szakán írt *Zászlószalagok a Hadtörténeti Múzeumban* című szakdolgozatán alapul. Nyomtatásban megjelent: *A Hadtörténeti Múzeum zászlószalagjai*, A Hadtörténeti Múzeum értesítője 7., Bp. 2004.

adományozott zászlóanyai szalagokat. Ezek is jól mutatják, milyen fontos volt az alakulatok számára, hogy kit tisztelhetnek zászlóanyaként. A minél magasabb társadalmi állású hölgyek kegyeiért szinte verseny folyt a csapatok között. Az utókor szerencséjére számos ilyen szalag megmaradt a nehéz időkből. Ez annak is köszönhető, hogy a fegyverletételkor a honvédek sok esetben fontosabbnak tartották a szalag mentését, mint magáét a zászlóét. Persze az is szerepet játszhatott, hogy míg a zászlót szét lehetett darabolni, addig a szalagot valamelyik tiszt – sok esetben a zászlóalj parancsnoka személyesen – vette magához, rejtette el és így az a kiegyezés után viszonylagos épségben, mint nemzeti ereklye került újra elő. Ezek a szalagok azután jelentő számban a Hadimúzeumba kerültek.³¹

Hasonlóan jelentős és még nagyobb darabszámú a Kiegyezést követően felállításra került magyar királyi Honvédség gyalogos zászlóaljainak adományozott zászlóanyai szalagok csoportja. (Azért csak a gyalogos csapatokról beszélünk, mert akkor, 1869-ben, a Habsburg haderő lovas alakulatainak nem volt zászlójuk, így az újonnan megalakított huszárezredek sem kaptak.) Ebből a csoportból az 52 db zászló mellett 14 db van a Zászlógyűjteményben.³² Emellett a gyűjtemény rendelkezik egy, az 1930-as években készített listával, ami felsorolja az összes honvéd zászlóalj jelmondatát. 1848-hoz hasonlóan erre a korra is elmondható, hogy az ország legmagasabb társadalmi állású (általában főúri) hölgyei vállalták magukra a zászlóanya szerepét.

Ez a rendszer megmaradt a Horthy-korban is. A megcsonkított ország megcsonkított hadseregének alakulatai nagy részben az 1869 M zászlókat használták egészen az 1938 M csapatzászló rendszeresítéséig, ám történtek zászlóavatások az 1920-as évek első felében. Akkor kapott zászlót a négy megmaradt huszárezred is. Az 1920 M lovassági zászló egyik példányát a Zászlógyűjtemény őrzi szalagjaival együtt.³³ Az 1938 M csapatzászló bevezetése után minden alakulatot elláttak az új zászlóval, ami természetesen újabb zászlóanyai szalagok keletkezését „eredményezte”. A zászlóanya személyének kiválasztása során egyetlen olyan esetről tudunk a korszakban, amikor nem a megszokott körökből került ki a személye. A Pápán állomásozó m. kir. (vitéz Bertalan Árpád) 1. ejtőernyős ezred katonái a helyi Perutz-textilgyár igazgatójának feleségét kérték fel e megtisztelő feladatra.

³¹ Például: ltsz.: 0043/Zl., 0389/Zl., 0390/Zl., 0391/Zl., 0394/Zl., 0395/Zl., 0396/Zl., 0526/Zl.

³² Ltsz.: 0405/Zl., 0406/Zl., 0410/Zl., 0413/Zl., 0423/Zl., 0424/Zl., 0425/Zl., 0426/Zl., 0427/Zl., 0444/Zl., 0452/Zl., 0457/Zl., 83.23.1., 2000.3.1..

³³ M. kir. „I. Ferenc József – Jászkun” 1. honvéd huszárezred zászlaja. Ltsz.: 2005.2.1.

A szocializmus korára az intézmény „átdolgozott” formában ugyan, de megmaradt. A zászlót adományozó gyárak, termelő egységek szalagjai már központosítva, a Honvédelmi Minisztérium költségén készültek. Ennek ellenére nem voltak egységesek. A választható jelmondatok köre erősen behatárolt volt, meg kellett felelniük a korszakban használt politikai jelmondatoknak. Ezek már nem tekinthetők az adott alakulat saját jelmondatának, hiszen több csapattest szalagján is megjelentek egyforma szlogenek. Általános séma volt a párthoz és a néphez való hűség, a szocializmus iránti elkötelezettség különféle formájú kifejezésre juttatása.

1990 óta a Magyar Köztársaság Elnöke, mint a fegyveres erők de iure főparancsnoka adományozza a csapatzászlókat. Így aztán a Köztársasági Elnök szalagja egyben adományozói szalag is, melyet minden alakulat megkap. Ez már teljesen egységes megjelenésű. A szatén szalag piros–fehér–zöld színű, ágait csokor fogja össze. Szélessége 17, hossza 115 cm. Első ágán arannyal hímezve: „A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ELNÖKE,” a második ágán, szintén arannyal hímezve az alakulat megnevezése és az adományozás évszáma olvasható, alatta helyezkedik el a Magyar Köztársaság 20 cm magas, 9,5 cm széles, pajzstartó nélküli címere, rátétes kivitelben.³⁴

3.2. Kitüntető szalagok

Kitüntető szalagot az alakulatok valamely konkrét haditett, vagy egyéb kiemelkedő cselekmény elismeréseként kaphattak kollektív kitüntetés gyanánt. Ennek a szalagtípusnak nagy hagyományai vannak a magyar (és Habsburg Birodalmi) hadtörténetben. A típus legismertebb darabja talán az 1848–49-es 33. honvéd zászlóaljé, az úgynevezett „branyiszkói szalag”.³⁵ Természetesen adományoztak ilyen jellegű szalagokat korábban is.

A két világháború között a legfontosabb kitüntető szalag a kormányzói szalag volt. Ezt a harctéren, az ellenség előtt tanúsított hősiesség helytállásért adományozhatták.³⁶ Ebből a zászlószalagból jelenlegi ismereteink szerint mindösszesen 49 darab került adományozásra 1942–1944 között. A kitüntetett alakulatok között a gyalog- és huszárezredek mellett határ-

³⁴ 3/1996 (IV. 12.) HM rendelet. A Magyar Honvédség jelképeiről és jelzéseiről. 1. számú melléklet. A rendelet értelmében nemzeti színű szalagot senki más nem adományozhat katonai alakulatok csapatzászlajára. Összhangban Magyarország Alaptörvényével a 23/2012. (XII. 18.) HM rendelet 2012. december 26-i hatállyal módosította a jogszabályt. A szalag felirata jelenleg: „MAGYARORSZÁG KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKE”.

³⁵ Ltsz.: 0378/Zl.

³⁶ Ltsz.: 0697/Zl., 0703/Zl., 0704/Zl., 0718/Zl., 0731/Zl.

és hegyivadász, kerékpáros, harckocsizó, híradó, felderítő és utász zászlóaljok valamint különböző tüzérosztályok is vannak.

A második világháború után a kitüntető szalagok szerepét fokozatosan a kitüntető zászlók vették át. Ezeket a legalacsonyabb szinttől (raj) egészen dandár-szintig adományozták. Voltak köztük évi rendszerességgel megszerezhető (vándorzászlók) és valódi kitüntetés értékkel bírók is. Előbbiek közé sorolhatók például a „Kiváló raj”, „Kiváló szakasz”, „Élenjáró század” stb., míg utóbbiak közé az „Élenjáró ezred”, „Élenjáró dandár”, „Élenjáró Kiképző Központ” zászlók. Kitüntető zászlót adtak a korban konkrét eredményekért is. Erre szolgálnak például a „A DÍSZSZEMLÉRE VALÓ FELKÉSZÜLÉS LEGJOBB TÜZÉROSZÁLYÁNAK” vagy a „A GYALOGSÁGI LÖVÉSZETBEN LEGJOBB EREDMÉNYT ELÉRT SZÁZADNAK” feliratú falizászlók.³⁷ Kitüntető szalagként szerepelt a korszakban a Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének zászlószalagja. A vörös színű szalag szélein fehér–zöld farkasfogak futnak körbe. Feliratai: az első ágán: „NÉPÜNK SZABADSÁGÁÉRT”, a második ágán: „HONVÉDELMI MINISZTER”szavak állnak. A szalag több méretben is készült (gyalogszági és lovassági). Az 1976 M egységes csapatzászló rendszeresítésekor csak a gyalogsági méret maradt meg (20x120 cm).³⁸

Az 1990 M csapatzászló bevezetése óta³⁹ kétfajta kitüntető szalag adományozható a Magyar Honvédség alakulatai részére. Ezek a honvédelmi miniszter szalagja⁴⁰ és a Magyar Honvédség parancsnokának szalagja.⁴¹

3.3. Emlékszalagok

³⁷ Zászlógyűjtemény, mindegyik leltári szám nélkül. Személyes kedvencünk a „NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM 60. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL KIÍRT KONYHÁK KÖZÖTTI MUNKAVERSENY ELSŐ HELYEZETTJÉNEK” feliratú, viszonylag nagyméretű fali zászló.

³⁸ A miniszteri szalagot hivatalosan kitüntető jelleggel adományozták 1950 és 1976 között, de szinte minden a Zászlógyűjteményben lévő csapatzászlón megtalálható. Az 1976 M csapatzászlót rendszeresítő utasítás szerint ezt a szalagot minden alakulat megkapta a zászlóavatáskor. Így aztán (a már korábban is kétséges) kitüntető jellege erősen megkérdőjelezhetővé vált.

³⁹ 3/1996 (IV. 12.) HM rendelet. A Magyar Honvédség jelképeiről és jelzéseiről.

⁴⁰ 16 cm széles, 100 cm hosszú fehér szatén szalag, ágait körbe piros–zöld ék alakú selyemmel hímzett pártázat szegélyezi, alján 10 cm-es arany színű rojt. Első ágán arannyal hímézve: „MAGYAR KÖZTÁRSASÁG” (2012. december 26-a óta: „MAGYARORSZÁG” a 23/2012. (XII. 18.) HM rendelet alapján), második ágán: „HONVÉDELMI MINISZTER”, alatta a Honvédelmi Minisztérium 8 cm átmérőjű hímzett emblémája.

⁴¹ Érdekeségként megemlíthjük, hogy 1848/49-ben egyes kiemelkedő haditetteket véghezvivő alakulatokat kollektíven tüntettek ki, mégpedig úgy, hogy a csapattest zászlóján helyezték el a kitüntetést. Hasonló kezdeményezés felmerült a II. világháború idején is, de az végül nem valósult meg.

Az emlékszalagok adományozása régóta elterjedt formája az egyes alakulatok elismerésének. A hadsereg és a civil társadalom közötti kapcsolat fizikai megjelenéseként is értelmezhetjük őket. Ezeket a szalagokat bármilyen jeles alkalomból szinte bárki adhatta. Külalakjukra már a korai időkben sem volt semmiféle megkötés, ezért változatos formájúak. Anyaguk kiválasztásának, kidolgozottságuk, díszítettségük fokának csak az adományozó pénztárcája szabott határt. A Zászlógyűjteményben őrzöttek közül a két legkorábbi ilyen típusú szalag a cs. kir. 60. (Wasa) gyalogezred 2. zászlóaljának szalagja 1811-ből⁴² és a cs. kir. 4. (Hessen-Homburg, később Sándor) huszárezred szalagja 1819-ből⁴³. Előbbit az asperni csata emlékére Lemberg város császári tisztviselői adták a zászlóaljnak, utóbbit pedig Debrecen város közönsége a huszárezrednek ismeretlen okból. (Az ezred a városban volt elszállásolva.) Ebbe a csoportba tartozik a huszárezred egy 1850-ből származó szalagja is, amit Minna Schlik, Franz Schlik gróf altábornagynak (az alakulat akkori tulajdonosának) hitvese adományozott az ezred zászlajára.⁴⁴

A két világháború közötti korszakban is szép számmal találunk emlékszalagokat. Az 1920-as évek legelejétől kezdve bevett gyakorlat volt – a korábbi korokhoz hasonlóan – hogy a honvéd csapattestek zászlóira a különböző társadalmi szervezetek (leventeegyesületek, HONSZ szervezetek, a Frontharcos Szövetség csoportjai, első világháborús veteránegyesületek, nőszervezetek) és a helyőrségek lakossága szalagokat adományoztak.

Megszámlálhatatlan szalag került a különböző honvédalakulatok zászlóira a bevonulások során. Ezek az úgynevezett bevonulási szalagok. Minden nagyobb település, város emlékszalag adományozásával köszöntötte a visszatérő magyar hadsereget. Ezek általában nemzeti színű kétágú szalagok. Gyakran csak az adományozók neve található rajtuk. Néhány tipikusnak nevezhető felirat ezekről a szalagokról: „MAROSTORDA VÁRMEGYE”,⁴⁵ „FELSZABADULÁSUNK EMLÉKÉRE”,⁴⁶ „SZÉKELYUDVARHELY KÖZÖNSÉGE”,⁴⁷ „NAGYBÁNYA KÖZÖNSÉGE”,⁴⁸ „MÁRAMAROSSZIGET KÖZÖNSÉGE”,⁴⁹ „DÉS KÖZÖNSÉGE”,⁵⁰ „BESZTERCE–NASZÓD KÖZÖNSÉGE”,⁵¹

⁴² Ltsz.: 0416/Zl.

⁴³ Ltsz.: 0408/Zl.

⁴⁴ Ltsz.: 0445/Zl.

⁴⁵ Ltsz.: 0696/Zl.

⁴⁶ Ltsz.: 0698/Zl.

⁴⁷ Ltsz.: 0700/Zl.

⁴⁸ Ltsz.: 0705/Zl.

⁴⁹ Ltsz.: 0709/Zl.

⁵⁰ Ltsz.: 0723/Zl.

⁵¹ Ltsz.: 0726/Zl.

„LOSONC FELSZABADÍTÁSA”,⁵² „HONSZ MAROSVÁSÁRHELYI CSOPORTJA”,⁵³ „MAROSVÁSÁRHELYI LEVENTE EGYESÜLET”,⁵⁴ „A LÉVAI HÖLGYEK AJÁNDÉKA”.⁵⁵ A végtelenségig lehetne folytatni a sort.

A második világháború sem vetett véget az emlékszalagok „népszerűségének”. Mindössze annyi történt, hogy a korábbiak helyett az új korszak új szervezetei adományozták őket. Gyárak, termelőszövetkezetek, úttörőcsapatok, KISZ-szervezetek zászlószalagjai „lepték el” a csapatzászlókat. Változtak természetesen az adományozási alkalmak is. A régi évfordulók helyét az új rend új ünnepei vették át. Április 4., május 1., szeptember 29. (a pákozdi csata évfordulója, a Fegyveres Erők Napja), november 7. – mind-mind alkalmat jelentettek a dolgozó nép és néphadserege között fennálló felhőtlen viszony ilyen formában való kifejezésére. Ennek azután meg is lett az „eredménye”. Némely alakulat csapatzászlaja inkább hasonlított májusfára, mint katonai zászlóra, a néha több tucatnyi szalag miatt. Csak néhány példa erre a jelenségre: a Pf: 1285. sz. alakulat: 11 db szalag,⁵⁶ a Pf: 9973. sz. alakulat: 17 db szalag,⁵⁷ a Pf: 9471. sz. alakulat: 18 db szalag,⁵⁸ a Pf.: 8071. sz. alakulat: 61 (!) db szalag.⁵⁹ Közös vonásuk volt e szalagoknak, hogy – a kor politikai kívánalmainak megfelelően – vörös színűek voltak, a feliratok pedig sárga (arany) hímzéssel kerültek rájuk. A korszakban a kitüntető fali zászlókhoz hasonlóan nagy számban készültek egy – egy eseményre emlékezészlók is. Ezek közül némelyik mai szemmel nézve már – már megmosolyogtató, ugyanakkor remek lenyomatát adják készítésük korának. Ilyen például a „ZALASZENTGRÓTI ÁLLAMI GAZDASÁG BETAKARÍTÁSI VERSENY 1962”⁶⁰ vagy a „FELSZABADULÁSI MUNKAVERSENY 1945-70.”⁶¹ feliratú.

Napjainkban a természetes és jogi személyek által adományozott szalag színében, anyagában, díszítésében nincs semmiféle megkötés, azonban 120 cm-nél nem lehet hosszabb, valamint nem lehet összetéveszthető a köztársasági elnök, a honvédelmi miniszter illetve a HM Honvéd Vezérkar főnökének szalagjával.

⁵² Ltsz.: 0746/Zl.

⁵³ Ltsz.: 0753/Zl.

⁵⁴ Ltsz.: 0755/Zl.

⁵⁵ Ltsz.: 0788/Zl.

⁵⁶ A Pf. postafiókot jelent. 1948-tól egészen 1989-ig az alakulatokat ilyen négyjegyű számokkal jelölték, a titkosság illúziójának fenntartása miatt. Hivatalos iratokon nem szerepelhetett az alakulatok pontos megnevezése. Ma már lehetőségünk van e számok feloldására. Pf.: 1285 = 81. híradó zászlóalj, Szabadszállás. Ltsz.: 0586/Zl.

⁵⁷ Pf.: 9973. = 91. repülőtér-parancsnokság, Mezőkövesd. Ltsz.: 0503/Zl.

⁵⁸ Pf.: 9471. = 75. híradó zászlóalj, Székesfehérvár. Ltsz.: 0602/Zl.

⁵⁹ Pf.: 8071. = 28. tüzérezred, Ltsz.: 0487/Zl.

⁶⁰ Ltsz.: 2011.75.1.

⁶¹ Ltsz.: 2011.71.1.

3.4. Egyéb szalagok

3.4.1 Tiszteleti szalagok

Ez a szalagcsoport sok hasonlóságot mutat az emlékszalagokkal. A leglényegesebb különbség a két csoport között az, hogy míg az emlékszalagokat valamilyen jól azonosítható, jeles alkalommal adományozzák, addig a tiszteleti szalagokat úgymond spontán, minden különösebb ok nélkül, mondhatnánk a civil társadalom felől megjelenő elismerés jeleként. Természetesen a sok hasonlóság bizonyos mértékű átfedést eredményez a két típus között. A magunk részéről a tiszteleti szalagok közé azokat soroljuk, amelyekeken nincs semmilyen jel, ami az adományozás miéértjeére utalna. Ide tartozónak tekintjük azokat a szalagokat is, melyeket a zászlóadományozás alkalmával kötöttek a katonai alakulat zászlájára, kivéve a zászlóanyai – adományozói – szalagot.⁶² Valószínűleg a XIX. század második felében keletkezett ez a szalagtípus a civil társadalmi szervezetek (nőegyletek, lövészegyesületek stb.) elterjedésével egyidejűleg.

A Zászlógyűjteményben található legkorábbi ilyen jellegű darabok az 1919 utáni időkből származnak. A Horthy-korban fontos, hogy különbséget tegyünk a tiszteleti szalagok és a már említett, úgynevezett bevonulási szalagok között. Ez utóbbiak, még ha nem is szerepel rajtuk az alkalom megnevezése, vagy a dátum, a helyiségnevek alapján jól azonosíthatók. Egyértelműen a tiszteleti szalagok közé sorolhatók a különféle társadalmi szervezetek valamint magánszemélyek által a csonka ország területén adományozott szalagok. Némelyiken csak az adományozó neve szerepel, jelentős részükön azonban jelmondat is. Az alakulat megnevezése csak nagyon ritkán jelenik meg ezeken a szalagokon, ezért a zászlójuktól „elszakadt” példányok azonosítása csak ritkán, nagy szerencsével lehetséges, például ha a zászlóavatásról tudósító korabeli újságcikkben leírták a szalagok feliratait. Néhány példa erre a szalagtípusra: „POMÁZI JÁRÁS MOVE HÖLGYEITŐL”,⁶³ „BORSOD VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE”,⁶⁴ „A VOLT 22. HONVÉDEK BAJTÁRSI EGYESÜLETE”,⁶⁵ „GRÓF BETHLEN BÉLÁNÉ”.⁶⁶

⁶² Jó például szolgálnak erre a pápai m: kir. (vitéz Bertalan Árpád) 1. honvéd ejtőernyős zászlóalj (később ezred) szalagjai, amiket a zászlóavatáskor kaptak.

⁶³ Ltsz.: 0699/Zl. A MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület) a Horthy-kor egyik félkatonai tömegszervezete volt. 1918 novemberében ellenforradalmi tiszti egyesületként jött létre, majd fokozatosan bővült a létszáma. A MOVE vezetése az 1930-as évek második felétől a nyilasok kezében volt. Ez volt az egyetlen szervezet, amelyet nem tiltottak be Magyarország német megszállása (1944. március 19.) után, sőt a többi kisebb szélsőjobboldali szervezetet is a MOVE-be olvasztottak be. 1944 elején 144 fiókegyesülete volt, átlagosan 200 taggal.

⁶⁴ Ltsz.: 0701/Zl.

⁶⁵ Ltsz.: 0706/Zl.

Amint azt már említettük, a szocializmus korszakában nagy divatja volt a zászlószalag-adományozásnak. Ebben az időszakban a tiszteleti szalagokra szinte teljesen ugyanaz mondható el, mint az emlékszalagokra is. Gyárak, termelőszövetkezetek, úttörőcsapatok, KISZ-szervezetek és pártbizottságok számolatlanul adták a csapatoknak a szalagokat. Ekkor is igaz a korábbi korszakra tett megállapítás, miszerint a tiszteleti szalagok nagy része a zászlóavatások alkalmával került felkötésre.

3.4.2 Díszszalagok

A díszszalagoknak, mint elnevezésük is mutatja, az esztétikai élmény fokozása volt a feladatuk. Semmilyen felirat, címer, vagy egyéb olyan jel nem található rajtuk, ami az adományozóra, vagy a tulajdonos alakulatra utalna. Általában gazdag növényi ornamentikával vannak díszítve. A XIX. században volt elterjedt ez a szalagtípus, a XX. századra szinte teljesen eltűnt. Adatok hiányában adományozásuk vélhetőleg valamilyen ünnepi alkalommal történhetett. Azokat a szalagokat, amelyekről nem tudjuk, hogy ki adta, mikor adta, miért adta, díszszalagoknak tekintjük. Természetesen a további kutatások során előkerülhetnek olyan információk egy-egy szalagról, amik szükségessé teszik a jelenlegi álláspont felülbírálását. Nem kizárható, hogy a ma díszszalagként számon tartott példányok között akár zászlóanyai szalag is van.

3.4.3 Gyászszalagok

Ezt a szalagtípust a legkönnyebb azonosítani. Egyszínű, fekete, általában selyemből készült szalagok, mindenféle felirat és díszítés nélkül. Csak temetések és országos gyász alkalmával kötötték fel őket a zászlóra, ellentétben az összes többi szalaggal, amelyek állandó jelleggel a zászlókon voltak.

⁶⁶ Ltsz.: 0710/Zl.

4. Az Osztrák–Magyar Monarchia kora, az I. világháború magyar zászlói

4.1. A m. kir. Honvédség 1869 M csapatzászlója

A kiegyezést követően az 1868. évi XLI. törvénycikk 82 honvéd zászlóalj felállítását rendelte el. Ez a szám 1872–73 között további tízzel növekedett, vagyis összesen 92 zászlóalj kapott zászlót. A 92 darab zászlóalj-zászlóból a Zászlógyűjtemény jelenleg 52 darabot őriz. Négy példány kivételével minden zászló tulajdonos alakulatát is ismerjük. Ezeket a zászlókat 1869 M-nak nevezzük, annak ellenére, hogy a pontos zászlóleírás – vagyis a rendszeresítő rendelet – csak 1876-ban jelent meg.⁶⁷ Ebben az esetben az első adományozás éve alapján történt a zászló elnevezése.⁶⁸ 1870-ben és az azt követő néhány évben a többi zászlóalj is megkapta a zászlóját, tehát még jóval a rendelet megjelenése előtt.

A zászló leírása a következő: a 130x155 cm méretű zászlólap vastag fehér selyemből készült. Három szabad szélén 10 cm szélességben piros, fehér és zöld lángnyelvekből álló pártázat van. A zászló külső (jobb) oldalán angyalok tartotta magyar középcímer⁶⁹ található, fölötté a magyar korona. A zászló belső (bal) oldalán I. Ferenc József barokkos névjele, fölötté szintén a magyar korona. A lángnyelvek színezése eltért a horvát kiegészítésű csapatesteknél, ahol piros, fehér és kék színű lángnyelvekből állt össze a pártázat, kiadva így a horvát színeket.

A Honvédség zászlói – megfelelően a Habsburg Birodalom hagyományainak – teljesen egyformák voltak, semmi nem utalt a tulajdonos alakulatra. Ugyanakkor a zászlószalagok, elsősorban a zászlóanyai szalagok lehetőséget teremtettek arra, hogy

⁶⁷ *Öltözeti és felszerelési szabályzat a magyar kir. Honvédség részére.* Bp., 1876. 107–110. o.

⁶⁸ M. kir. 1. (pesti) honvéd zászlóalj. A zászlóavatás 1869. október 31-én történt. Ltsz.: 0157/ZI.

⁶⁹ Az alappajzs (nagypajzs) ívelt, negyedelt, alul betolt, hasított ékkel. Jobb felső mezejében Dalmácia (kék alapon három szembenéző, koronás arany oroszlánfej), a bal felső mezejében Horvát-ország (ezüsttel és vörössel ötször sakkozott mező), a jobb alsó mezejében Szlavónia (kék mezőben két ezüst keskeny hullámos pólya között, zöld alapon, természetes színű jobbra futó nyest, a felső ezüst pólya fölött lebegő, sugárzó, arannyal keretezett, hatágú vörös csillag), a bal alsó mezejében Erdély (keskeny vörös pólyával két mezőre osztott, felső kék mezejében jobbra néző, arannyal fegyverzett növekvő fekete sas, fölötté jobbról sugaras arany nap, balról ezüst fogyó holdsarló, az alsó arany mezőben hét lebegő vörös bástya) címere található. Az ék jobb mezejében Bosznia és Hercegovina címere (aranyban a bal szélén ezüst felhőkből kinyúló, könyökben hajlított vörös ruhás kar, kezében aranymarkolatú, kivont görbe szablya). Az ék bal mezejében Fiume címere (vörösben sziklán álló, balra néző, arannyal fegyverzett, fekete kétfejű sas, amely bal karmát fekvő urnán tartja, melyből víz ömlik a szikla felé, a kétfejű sas fölött kék bélésű, lengő kék szalag, lebegő császári korona). A szív pajzson a magyar kiscímer (jobb mezeje vörössel és ezüsttel hétszer vágott, bal mezejében vörös alapon zöld hármashalmon álló, arany heraldikai koronából kinövő ezüst kettőskereszt) található.

minden zászló kapjon némi „egyedi színt”. Ennek volt fontos eleme a szalagon elhelyezett jelmondat. Ezekben a pár szavas buzdításokban a katonai dicsőség szerzésére ösztönzés és a hazához valamint az uralkodóhoz való hűség került kifejezésre leggyakrabban. Előbbire jó példa a 61. barsi honvéd zászlóalj (később 14. nyitrai gyalogezred 1. zászlóalj) jelmondata: „Pályád a vitézség czélod a dicsőség!”⁷⁰. A zászlóanya báró Révay Simonné volt, az avatásra 1870-ben került sor. Hasonló gondolat olvasható a 14 dél-torontáli zászlóalj (később 5. szegedi gyalogezred 3. zászlóalj) szalagján is: „Arasson zászlód hősi babért!”⁷¹. A 63. budai zászlóalj (később 1. budapesti gyalogezred 2. zászlóalj) jelmondatában: „Lobogj diadalmasan hazánk dicsőségére!” már a hazafiság is megjelenik.⁷² Ennél az alakulatnál a zászlóanyai tisztséget Klotild főhercegnő vállalta, az avatás az elsők között 1869-ben történt. Több alakulatnak is a „Királyért és hazáért!” felkiáltás lett a jelmondata.⁷³

A zászlóanyák főúri, nemritkán uralkodóházi hölgyek közül kerültek ki. Érdemes kiemelni a hölgyek közül kettőt, akik kilógnak a sorból. Az egyik Mária Henrietta belga királyné, aki az 58. dél-pozsonyi zászlóalj (később 13. pozsonyi gyalogezred 1. zászlóalj) zászlóanyja volt.⁷⁴ Az ő felkérése tulajdonképpen beillik a sorba, a többi közé, hiszen az uralkodócsalád tagjáról volt szó, érdekességét az adja, hogy a zászlóavatáskor már egy idegen ország királynőjeként szerepelt. A másik hölgy felkérése viszont mindenképpen furcsán hathatott a korban. Az 57. észak-pozsonyi zászlóalj (később 13. pozsonyi gyalogezred 2. zászlóalj) 1872. április 28-ai zászlóavatásán ugyanis a zászlóanya Bobor Kiss Róza volt. Ő az 1849. október 6-án Aradon kivégzett Kiss Ernő honvéd altábornagy kisebbik lánya.⁷⁵ Nem tudni, hogy az alakulat tisztikarát milyen elgondolás vezette arra, hogy a „nagy osztrák–magyar megbékélés” idején egy aradi vértanú lányát kérjék fel zászlóanyának. Vajon eszébe jutott-e a felkérés elfogadásakor édesapja levele, amelyben a kivégzése előtti napon ezt írta lányainak: „Ti tudjátok, mégpedig a legjobban, milyen híve voltam én az ausztriai háznak – és ilyennek is halok meg –, mert én Magyarországot is azért szolgáltam, hogy Ausztriának javára lehessenek.”

A honvéd zászlóaljakat 1886-ban 28 féldandárrá, majd 1890-ben ezredekké szervezték át. Minden ezredbe 4–4 zászlóalj és ugyanennyi csapatzászló került.

⁷⁰ Ltsz.: 0425/Zl.

⁷¹ Ltsz.: 0444/Zl.

⁷² Ltsz.:83.23.1.

⁷³ Például 8. csongrád–csanádi zászlóalj (később 2. békésgyulai gyalogezred 1. zászlóalj) ltsz.: 0426/Zl.

⁷⁴ Habsburg–Lotaringiai Mária Henrietta Anna főhercegnő (Pest, 1836. augusztus 23. – Spa, Belgium, 1902. szeptember 19.) osztrák főhercegnő, magyar és cseh királyi hercegnő, József nádor legkisebb leánya, 1865-től II. Lipót belga király feleségeként Belgium királynéja. A zászló ltsz-e.: 0108/Zl.

⁷⁵ Kiss Róza (1823–1900), Bobor György felesége volt. A zászló ltsz-e.: 0109/Zl.

Szükségessé vált „kijelölni” minden ezred hivatalos ezredzászlóját. Ezek az 1. zászlóaljnak zászlói lettek. Az olyan zászlóaljnak, amelyek az ezredtörzstől eltérő helyőrségben állomásoztak megtarthatták a zászlójukat, de azokat csak helyben használhatták.⁷⁶ A zászlók rúdjaian kis réztáblákat helyeztek el, amelyeken feltüntették, hogy a zászlót eredetileg mely zászlóalj kapta és az alakulat később hova tagozódott be.

A Monarchia felbomlása után a Magyar Királyság területén állomásozó ezredek zászlói értelemszerűen az országban maradtak. A Tanácsköztársaság idején, 1919. április 23-i dátummal a Hadügyi Népbiztosság körrendeletet adott ki az előbb említett zászlók Hadimúzeumba való beszolgáltatásáról.⁷⁷ A beszolgáltatás már csak azért sem valósulhatott meg, mert sok alakulathoz el sem jutott az intézkedés, ha másért nem, amiatt, hogy nem a vörösök oldalán harcoltak.

A vizsgált korszakban ezeket a zászlókat használták a leghosszabb ideig, hiszen jó néhány alakulat egészen 1938-ig, az új és egységes zászlórendelet kihirdetéséig, vagyis közel 65–70 évig nem kapott másikat. Az idő múlásával azonban ez egyre több gondot okozott a könnyű selyemből készült zászlók elhasználódása (elrongyolódása) miatt.⁷⁸ A használaton kívüli darabokat az ezredszervezet kialakítása, 1890 utána Ludovika Akadémián helyezték el, majd 1935-től a Hadimúzeumban őrizték.

Még egyszer fontos szerephez jutottak az 1869 M csapatzászlók a magyar hadtörténelemben. 1938 őszén, a felvidék déli sávjába történt bevonuláskor jónéhány gyalogezrednek nem volt saját zászlója. Október 24-én a miskolci 7. honvéd vegyes dandár parancsnoka táviratilag jelentette, hogy a 21., 34., 35. és 42. gyalogezrednek nincs zászlója. „Szükségessé tartom, hogy a megszállandó területekre való bevonuláskor e tekintetben az egyes ezredek között különbségek ne legyenek és javaslom, hogy ezeknek az ezrednek részére a Hadimúzeumból a volt 39. honvéd hadosztály kötelékébe tartozó honvéd gyalogezredek (9., 10., 11. és 16. honv. gye.) régi zászlóit kapják meg. A régi zászlók kiadása a csapat körében, amely e régi ezredek hagyományait máris nagy buzgalommal ápolja igen nagy lelkesedést váltana ki, és a polgári lakosságra is előreláthatóan igen kedvező hatással volna.”⁷⁹ A javaslat hatására a minisztérium elrendelte, hogy a visszacsatolandó területekre bevonuló összes gyalogezrednek legyen zászlója. Ezért a Hadimúzeum anyagából összesen 12 darab 1869 M honvédzászló került

⁷⁶ KEREKES 118. o.

⁷⁷ A Vörös Hadsereg rendeletei–Szabályrendeletek, 28. sz. – *Rendeleti Közlöny a magyar hadsereg számára.* Bp., 1920. I. k. 127. o.

⁷⁸ Részletesebben lásd 6.3.1. fejezetet.

⁷⁹ HL HM 50477/Elnökség–1938.

kiadásra a következő gyalogezerdeknek: 22., 23., 36. (1. vegyesdandár), 16., 24., 25., 37. (2. vegyesdandár), 33. (6. vegyesdandár), 21., 34., 35., 42. (7. vegyesdandár).

A dandárparancsnokságok figyelmét a minisztérium külön felhívta arra, hogy: „ezeknek a muzeális értékű zászlóknak megőrzésére és kíméletes használatára a csapattest különös gondot fordítson. A megszállás befejezése után jelen rendeletem alapján átvett zászlókat az érintett csapattestek a Hadimúzeumba beszállítani kötelesek.”⁸⁰

4.2. I. világháborús menetzászlók

Az első világháború kitörésekor 1914-ben a frontra vonuló csapatok magukkal vitték a zászlóikat. Az elhúzódó állóháborúban, a lövészárkokban a csapatzászlókat a csapattestek törzseinél helyezték el, a békeszabályoknak – többé kevésbé megfelelő – körülmények között. Így a zászlók óvva voltak a közvetlen harccselekményektől és attól, hogy az ellenség kezére kerüljenek, de mégis ott voltak, ahol az alakulat. Minden óvintézkedés ellenére azonban került cs. és kir., valamint honvédzászló a keleti fronton orosz kézbe. A Przemyśl-i erődrendszer elestekor, 1915. március 22-én a körülrárt alakulatok zászlói váltak hadizsákmánnyá. Mint már utaltunk rá, ekkor is történtek olyan események, amiket a nemzeti emlékezet az 1849-es világosi fegyverletéhez kapcsolódóan tart számon. Több zászlót az alakulat feldarabolt és a darabokat a tisztek és legénység arra érdemes tagjai között szétosztották, hogy majd a hadifogság után hazajutassák azokat. Ilyen foszlány található a Zászlógyűjteményben is.

Az egyre jobban növekvő emberveszteségek pótlására minden honvéd gyalogezerd felállított hat menetszázadot, amelyek ad hoc zászlók alatt vonultak ki a frontra. Ezeket nevezzük menetzászlóknak, amiket nem tekinthetünk hivatalos csapatzászlóknak. Nem is hasonlíthattak a hivatalos zászlóra, viszont nem volt semmilyen előírás sem a kinézetükre vonatkozóan. éppen ezért az adományozó közösségek – rendszerint a helyőrség vagy szűkebb környezetének polgárai – saját elképzelései szerint alakultak. Mindezek következtében a menetzászlók jelentős része nemzetiszínű lett. Sok esetben még azoké a menetszázadoké is, amelyek cs. és kir. csapattestekhez tartoztak, de magyar nemzetiségű legénységgel töltötték fel. A frontra indulás előtt a menetzászlók a hivatalos csapatzászlóéval szinte teljesen megegyező avatást kaptak.⁸¹ Nincs köztük két egyforma, eseti a címer és a jelmondat használata is. A fronton aztán egymás mellett „élt” a hivatalos

⁸⁰ Uo.

⁸¹ CS. KOTTRA GYÖRGYI: Hová tűntek a zászlók? *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 12., Bp., 2011. 280. o.

és az új zászló. Érthető módon, a legénység azon része, amely a menetzászlók alatt került ki a frontra inkább tekintette sajátjának (főleg a cs. és kir. alakulatoknál) a nemzetiszínű zászlót, mint a hivatalosat. Ez komoly kérdéseket vetett fel, és dilemma elé állíthatta a katonákat. Az „egy alakulat – egy zászló” elv felbomlása megingatta a csapatzászló „szentségi” mivoltát és felmerülhetett a gondolat: szükség esetén melyiket kell védelmezni?

Amikor 1916 őszén – vélhetően jórészt a Przemysl-ben történtek miatt – a hivatalos csapatzászlókat visszarendelték a harcterekről a menetzászlók maradtak egyedüli hadijelként az alakulatoknál. Ezeket viszont nem illették meg a csapatzászlónak kijáró jogok és tisztelet. Ráadásul a tisztikar és a legénység egy része még az „igazi” zászlóra esküdött fel és az alatt vonult el a háborúba. Ők nem úgy tekintettek a menetzászlóra, mint a „később érkezők” különösen komoly problémákat okozhatott ez a cs. és kir. alakulatoknál, ahol szinte csak a legénység volt magyar, a tisztikar jórésze osztrák. Vajon egy osztrák tisztől, aki adott esetben még magyarul sem beszélt, elvárható volt, hogy megadja a kellő tiszteletet és szükség esetén védelmet a magyar jelképeket viselő menetzászlónak?! Tekintve, hogy a visszavont zászlók helyett a háború végéig nem érkezett másik, 1918-ban sok alakulat a menetzászlója alatt érkezett meg a hátszágba a frontokról.

Néhány a Zászlógyűjtemény őrizetében található menetzászlók közül: a m. kir. 44. honvéd gyalogezred⁸², a m. kir. 76. honvéd gyalogezred⁸³, cs. és kir. 38. gyalogezred⁸⁴, cs. és kir. 76. gyalogezred⁸⁵.

4.3. 1915. évi zászlórendelet és megvalósult zászlói

Az 1867-es Kiegyezéssel Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchiában egyenrangú fél volt, ez nem tükröződött az állami, és így a közös hadsereg jelképeiben, elsősorban címerében. A közös intézmények a Kiegyezés után is az 1866-os osztrák kis- és középcímert használták. Előbbiben a magyar címer egyáltalán nem szerepelt, utóbbiban pedig a kétfejű osztrák sas szárnyain elhelyezett 11 címer között szerepelt. Magyar részről folyamatosan napirenden tartott kérdés volt a helyzet rendezése, az állami egyenjogúság megjelenítése a legfőbb állami jelképek szintjén. Főként miután a magyar államcímer

⁸² Ltsz.: 0198/Zl.

⁸³ Ltsz.: 0154/Zl.

⁸⁴ Ltsz.: 0854/Zl.

⁸⁵ Ltsz.: 0884/Zl.

kinézetét és leírását 1896-ban szabályozták.⁸⁶ 1915-ben módosították ismét a címert, amikor belekerült Bosznia–Hercegovina címere is a középcímerbe.⁸⁷

Ugyanekkor, mondhatni minden előzmény nélkül, megváltozott a Monarchia közös címere is. Talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy a magyar címer egyenrangúvá tételétől a háborús lelkesedés fokozódását is várták a bécsi körök. 1915. október 11-én jelent meg az uralkodói kézirat, amely „az Osztrák–Magyar Monarchia közös intézményeinek használatára a közjogi viszonyoknak megfelelő” új közös címer bevezetését rendelte el.⁸⁸ Az új kiscímerben egyforma méretben egymás mellé került Ausztria⁸⁹ és Magyarország címere, melyeket az uralkodóház családi címere kötött össze. A címereket az „indivisibilter ac inseparabiliter” (elválaszthatatlanul és oszthatatlanul) jelmondat övezte. A Habsburg ház címerpajzsát az Aranygyapjas rend veszi körül. A középcímerben az Aranygyapjas rend alatt megjelenik a Katonai Mária Terézia Rend, a Magyar Királyi Szent István Rend és az Osztrák Császári Lipót rend nagykeresztje.

A címerrendelettel egy időben, október 11-én az uralkodó „Hadi- és Hajóhad Parancs”-ot adott ki, amelyben közzétette a cs. és kir. hadsereg új csapatzászlójának kinézetét.⁹⁰ A rendelet szerint a zászló egyik oldalán Ausztria és Magyarország címerét viselte, amelyeket az uralkodóház címere kötött össze, alattuk pedig megjelent a címer jelmondata is. A másik oldalon az uralkodó névjegye (I.F.J.) került elhelyezésre, sarkaiba pedig a császári és a királyi korona váltakozva. A zászlólap alapszíne fehér volt, szélein sárga–vörös illetve vörös–fehér–zöld lángnyelvek futottak körbe váltakozva. Ezzel a változtatással a közös hadsereg zászlója nagyon hasonló lett a honvédségéhez: az egyik oldalon a címer, a másikon a névjegy. Lekerült a zászlóról a Madonna ábrázolás, amelynek honvédszászlóbeli hiányát sokan kifogásolták a kortársak közül, a hadseregek közötti megkülönböztetés biztos jelét látva benne. A rendelet kimondta továbbá, hogy a régebbi zászlók nem kerülnek visszavonásra, az újakkal csak szükség esetén kerülnek pótlásra. A rendelet nem érintette a honvédség zászlóit, azok változatlanok maradtak.

⁸⁶ 3755/1895. M.E. rendelet. Korábban 1874-ben került szabályozásra az állami címer.

⁸⁷ 3970/1915. M.E. rendelet.

⁸⁸ Budapesti Közlöny 236. szám, 1915. október 12.

⁸⁹ Ausztria kiscímere: a nagypajzson arany mezőben mindkét fején királyi koronás, arannyal fegyverzett fekete kétfejű sas, jobb karmában kardot és pálcát, bal karmában birodalmi almát tart. A sas mellén vörös középpajzsban ezüst pólya (az Ausztriai ház címere). A pajzs tetején az osztrák császári korona. Az osztrák középcímer négy pajzsból állt. Az Ausztriai ház címere szívpajzsként jelenik meg, a középpajzson az örökös tartományok (Alsó–Ausztria, Felső–Ausztria, Stájerország, Karintia és Krajna) címerei, míg a nagypajzson a további tartományok és területek címerei kaptak helyet. Az alappajzs megegyezik a kiscímer nagypajzsával.

⁹⁰ Budapesti Közlöny 236. szám, 1915. október 12.

Így született meg az 1915 M. cs. és kir. csapatzászló, amely a gyakorlatban soha nem került használatba. Csupán mintadarabok készültek belőle, de a csapattestekhez nem jutott el. Mintadarabból sem maradt fenn sok napjainkra. A bécsi Heeresgeschichtliches Museum mindössze egy darabot őriz, míg a Zászlógyűjteményben három darab található.⁹¹ A Bécsben őrzött példány 1917-ben készült, így azon már nem I. Ferenc József, hanem IV. Károly névjegye („K”) látható, illetve másik oldalán a közös középcímer. A zászlógyűjteményben lévő darabokon viszont a közös kiscímer szerepel.⁹²

⁹¹ Ltsz.: 0234/ZI, 0660/ZI, és 0813/ZI.

⁹² KERÉKES 123. o.

5. A Tanácsköztársaság katonai zászlói

Az első világháború elvesztését követő zűrzavaros hónapok következtek. A belső feszültségek, az egymás gyors egymásutánban követő kormányok és a határokon körbe (és néhol belül) álló ellenséges fegyveres erők korábban soha nem látott káosszal fenyegettek. Ilyen körülmények között ragadta magához a hatalmat az 1918-ban megalapított Kommunisták Magyarországi Pártja, amely egyesülve a szociáldemokratákkal, Magyarországi Szocialista Párt néven,⁹³ 1919. március 21-én kikiáltotta a Tanácsköztársaságot. A *Kun Béla* vezette új hatalom az állami jelképek szintjén (is) komolyan vette a „múltat végképp eltörölni” jelszót. Ennek egyik leglátványosabb eleme a nemzetközi munkásmozgalom vörös színének használata volt az élet minden területén. A nemzeti trikolor valamint a császári és királyi jelképek üldözötté váltak. Helyüket átvette a vörös csillag, a sarló és a kalapács.⁹⁴ Az 1918 novemberében államcímerként bevezetett „Kossuth címer” helyét a vörös csillag vette át a pecséteken.

A múlt jelképei elleni harc részeként a Hadügyi Népbiztosság már április 23-án körrendeletet adott ki a korábbi csapatzászlók beszolgáltatása tárgyában. Ugyanez a rendelet vörös zászlót rendszeresített a Vörös Hadsereg alakulatai számára. Részletes szabályozás nem készült, így az elkészült zászlók nem voltak egységesek. Mindegyik vörös alapszínű volt és megtalálható rajtuk a vörös csillag is. A magyar hagyományoktól eltérően megjelentek rajtuk feliratok, leggyakrabban a munkásmozgalom jól ismert „Világ proletárjai egyesüljetek!” jelmondata. Nincs ismeretünk arról, hogy a Vörös Hadsereg valamennyi alakulata kapott volna ilyen – leírás nélkül – rendszeresített csapatzászlót.

A Hadügyi Népbiztosság április 1-én rendelte el a Csepeli Vörös Gyalogezred⁹⁵ felállítását. Ennek I. zászlóalja már április 22-én elindult a tiszántúli frontra és májusban követte a II. és III. zászlóalj is. A frontról a budapesti munkásoknak küldött üzenetükben említést tettek a „csepeli lányoktól” kapott zászlóról.⁹⁶ Közülük a II. zászlóalj zászlója fennmaradt.⁹⁷ A vörös gyapjúból készült zászlólap mindkét oldalának közepén a vörös csillag és a kalapács kapott helyet, valamint a „Világ proletárjai egyesüljetek!” jelmondat

⁹³ A két párt egyesülésére 1919. március 21-én került sor.

⁹⁴ Megjegyzendő, hogy a sarló, bár a nemzetközi munkásmozgalom ugyanolyan elterjedt jelképe volt 1919-re, mint a kalapács és a vörös csillag, jelenlegi ismereteink szerint nem jelent meg a Tanácsköztársaság zászlóin.

⁹⁵ A Vörös Hadsereg átszervezése után 22. vörös gyalogezred.

⁹⁶ KERÉKES 125. o.

⁹⁷ Ltsz.: 0260/Zl.

és az alakulat neve: „Csepeli vörös ezred II. zászlóalj”. Az ezred a felvidéki hadjáratban tanúsított hősie helytállásáért a budapesti forradalmi munkás- és katonatanácsoktól vörös selyemzászlót kapott ajándékba.

Az üzemek megvédésére, gyakorlatilag karhatalmi feladatok ellátására már március végén munkás tartalék zászlóaljak felállítását rendelték el. Április végéig a fővárosban 12 ezredbe szervezve 36 ilyen zászlóalj állt fel. Ezek az alakulatok nem kerültek ki a frontokra, talán nem ok nélkül. Egyfelől soraikban számos katonai képzettség nélküli munkás is volt, akik nem vettek részt az első világháború harcaiban mivel hadi szempontból fontos munkát végeztek, másfelől a diktatúrának szüksége volt megbízható, erős fegyveres alakulatokra a „belső ellenség” ellen is. Közülük a 3. munkás tartalékezred gyapjúzászlója maradt fenn. Ennek két oldala teljesen egyforma, csak az alakulat neve és a „Világ proletárjai egyesüljetek!” jelmondat olvasható rajta.⁹⁸

A központi zászlóadományozás elmaradását erősíti az is, hogy június 7-én a budapesti forradalmi munkás- és katonatanácsok együttes ülése Kun Béla javaslatára elhatározta, hogy tisztelete és nagyrabecsülése jeléül öt vörös selyemzászlót adományoz a proletárhadseregnek. Egyet a hadsereg vonatának, négyet pedig a legvitézebb ezrednek.⁹⁹ Az egyiket a 31. vörös gyalogezred kapta, akiknek június 29-én Kun Béla személyesen adta át a zászlót Abonyban. A zászlót, hasonlóan a 22. ezredéhez a bukás után magánszemélyek rejtegették és 1945 után került be a Hadimúzeumba. A zászló egyik oldala teljesen üres, a másik közepén két keresztbe tett kalapács látható aranyból hímzett tölgy- és olajágak között. Megjelenik rajta a vörös csillag és a már jól ismert jelmondat is.¹⁰⁰

Őrszolgálati és belső karhatalmi feladatokra hozták létre a Budapesti Vörös Vasas Hadosztályt. Az alakulat a budapesti vasas szakszervezettől kapott csapatzászlót. A vörös alapszínű zászló mindkét oldalának közepén fehér vászon alapon a vörös csillag, annak közepén pedig fehér körben vörös kalapács található. Itt sem marad el a jelmondat és az alakulat megnevezése.¹⁰¹

A munkásmozgalom nemzetköziségét mi sem mutatja jobban, hogy külföldi önkéntesek számára három nemzetközi ezredet is létrehoztak április 6-án. Az elsőt volt orosz hadifoglyok, a másodikat osztrák önkéntesek alkották. A harmadikat a székely zászlóaljból, szerb, román, albán és olasz századokból tervezték feltölteni. A 3. ezredet

⁹⁸ Ltsz.: 0259/Zl.

⁹⁹ KERÉKES 125–126. o.

¹⁰⁰ Ltsz.: 0313/Zl.

¹⁰¹ Ltsz.: 0258/Zl.

május 26-án feloszlatták – vélhetően létszámhiány miatt – és meglévő állományából a másik kettőt töltötték fel.¹⁰² A három nemzetközi ezred közül éppen ennek a harmadiknak a zászlója maradt fenn. A vörös gyapjú zászló mindkét oldalán a megszokott jelmondat és az alakulat megnevezése: „3. számú önálló nemzetközi vörös ezred” olvasható. Előbbi hímzett aranybetűkkel, utóbbi fehér textilből rávarrtakkal.¹⁰³

A tanácsköztársaság bukása után, 1919. szeptember 19-én a hadügyminisztérium rendeletben tiltotta meg a Vörös Hadsereg zászlóinak használatát. Elrendelték, hogy a vörös csapatzászlókat a leszerelést végrehajtó parancsnokságokra szolgáltatassák be. A rendelet szerint a zászlókra szükség lehetett a későbbiekben bűnügyi vagy becsületügyi eljárásokban bizonyítékként.¹⁰⁴

¹⁰² KERÉKES 128–129. o.

¹⁰³ Ltsz.: 0257/Zl.

¹⁰⁴ Hadügyminisztérium 7. osztályának 148434 számú körrendelete.

6. A két világháború közötti korszak zászlói¹⁰⁵

6.1. 1919–1938 közötti szabálytalan gyalogsági zászlók.

1919 júniusában megalakult a Magyar Nemzeti Hadsereg. Az első hetekben– hónapokban nem tartozott a legfontosabb teendők közé, de hamarosan „előkerült” a csapatzászlók kérdése. Ennek megoldására a fővezérség 1919. október 27-én Siófokról táviratot küldött a katonai körletparancsnokságoknak az ezredzászlók rendszeresítése tárgyában.¹⁰⁶ A Horthy Miklós által aláírt távirat tartalmazta a budapesti bevonulás előtti teendőket a csapatzászlókkal kapcsolatban. A távirat kiemelte: „a zászló a katonának szentsége és dicső záloga azon bizalomnak, melyet a haza harcosainak vitézségébe helyez. A zászló magasztos értékét a hagyományokon kívül az egyházi felszentelés jelképezi.”

A zászló értékének megőrzése érdekében a rendelet előírta, hogy egy gyalogezrednél csak egy zászló lehet, amely vagy valamilyen újonnan kapott és felszentelt zászló, vagy a területilletékes volt honvéd gyalogezred zászlaja¹⁰⁷. Ez utóbbi régi-új zászlókat a Budapestre történő bevonulás napján a Parlament előtt fogják megkapni az alakulatok. A továbbiakban a huszárezredek részére rendszeresítendő zászlókkal foglalkozott a távirat.¹⁰⁸

A zászlókérdés azonban nem oldódott meg véglegesen ezzel a gyors intézkedéssel, így még az ugyanazon év decemberében ismét elővették a témát. A Hadimúzeumnak küldött minisztériumi ügyszer¹⁰⁹ részletesen foglalkozott azon alakulatok zászlókérdésével, melyek a nagyközönségtől zászlót nem kaptak (a területileg illetékes volt honvéd gyalogezredek zászlóinak használatát illetve kiadását javasolta), majd a huszárzászlók

¹⁰⁵ A fejezet a szerző 2004-ben AZ ELTE BTK Levéltár szakán írt *Katonai zászlók Magyarországon 1918–1945* című szakdolgozatán alapul.

¹⁰⁶ Hadtörténeti Múzeum Irattára (továbbiakban: HTM It.) 18203/7-1919. HTM It. 1919-es iratok. A távirat a szombathelyi, kaposvári, székesfehérvári, budapesti, miskolci és szegedi körletparancsnokságnak szólt.

¹⁰⁷ Az egy gyalogezred – egy zászló elv azért volt fontos, mert a Monarchia közös hadseregének ezredeinél a zászlóaljoknak is volt zászlajuk. Az első világháború alatt a frontra induló pótcsapattestek külön menetzászlót kaptak, ami később a „hivatalos” zászlóval egyenértékűvé vált. Az intézkedés egyben meggátolta azt is, hogy a társadalom különböző csoportjai kontroll nélkül zászlókat adományozzanak a katonai egységeknek.

¹⁰⁸ A lovas alakulatok nem rendelkeztek zászlóval, mert a m. kir. Honvédség 1868-as felállítása előtti évben a cs. kir. hadseregben a lovasságnál megszüntették a csapatzászló használatát. Ezen oknál fogva a honvéd huszárezredek sem kaptak. Ezért a felállított és felállítandó lovas alakulatoknak 1920-ban zászlót rendszeresítettek. CS. KOTTRA GYÖRGYI: Az 1920 M huszárzászlók és rendszeresítésük *Husárok a történelem színpadán*. Szerk.: SÖPTEI ISTVÁN. Sárvár, 2000.

¹⁰⁹ HL HM 21156/Elnökség 6. 1919. HTM It. 1919.

rendszeresítésére vonatkozó igen részletes elképzelések vázolója után kitért az új, a nagyközönség által felajánlott zászlókra vonatkozó fővezérségi döntésekre.¹¹⁰

A fővezérség határozata alapján a közönség által felajánlott zászlók nagyságának a volt hadseregnél használatos zászlókéhoz kellett hasonlatosnak lennie. A zászló alapja fehér selyem, szegélyét 10 cm széles sávban piros–fehér–zöld, egymás mellé „háromszög alakban kidolgozott csíkok” alkotják. „A zászló egyik oldalán Szűz Mária képével és a szokásos jelmonddal díszítendő, a másik oldalon mindaddig míg az államforma mellett a nemzet gyűlés nem döntött üresen hagyandó.” Átiratában az ügyosztály a jelmonddal kapcsolatban megjegyezte, hogy „... idevágó szokásos jelmondat több van...” és arra az álláspontra helyezkedett, hogy azt nem szabad szabályozni, hanem az adományozókra kell bízni, mivel „Ő tudja mily szokásos kifejezések azok a vidékükön, ami lelket önt a népbe, erőt ad a katonának, s cselekvésre készíti a harcost.”

A zászló méretét a fővezérség idézett döntése tehát 132x155 centiméterben állapította meg (a m. kir. Honvédség zászlóinak mérete), a határozat nehezen értelmezhető csíkjaival a minisztériumi előterjesztők pártázatra módosították. Megszabták a zászlónyel hosszát (290 cm) és átmérőjét (3,5 cm) is. A zászlócsúcs alakját és nagyságát, valamint a zászlószalagok méretét és az azokon szereplő jelmondatok megválasztását a közönség tetszésére bízták. A Hadimúzeum válasza ez ügyben nem maradt fenn, noha Aggházy Kamil őrnagy, a Múzeum későbbi parancsnoka, sokat foglalkozott a készülő zászlók kérdésével. Aggházy részt vett az 1920 M lovassági zászlók tervezésében. 1920-ban Magyarország szárazföldi és vízi haderőinek lobogója tárgyában tett felterjesztésében¹¹¹ javasolta, hogy a használatba vett régi (m. kir. honvéd) csapatzászlók addigi csúcsdíszét „karmaiban görbe szabályát tartó, röpkészre kész, ezüstözött turulmadárral...” helyettesítsék. Ugyanabban a beadványban terjesztette fel a dunai hadihajózás részére elképzelt lobogótervét: fecskefark alakú, nemzeti színű lobogót javasolt, közepére, keskeny fekete kerettel határolva, Magyarország kis címere került volna. A lobogó zászlórúdjára ugyancsak a fenti, turulos csúcsot javasolta.¹¹²

Elmondhatjuk, hogy a rendelet előírásai alapján készült zászlók nagyjából megfeleltek a magyar hagyományoknak. A méret, a fehér alapszín, a nemzetiszínű pártázat, a Madonna-ábrázolás valamint a magyar címer szerepeltetése nem új keletű a

¹¹⁰ A minisztériumi átirat a Magyar Nemzeti Hadsereg fővezérségének 3243/III.a.1919. számú, másolatban az ügyirathoz csatolt a zászlókérdés tárgyában hozott rendelkezésén alapult.

¹¹¹ 887/Lt.1920. HTM It–1920

¹¹² CS. KOTTRA GYÖRGYI: Szabálytalan szabályosok, Gyalogsági zászlók a két világháború között, 1919–1938. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 6., Bp., 2003. (továbbiakban: CS. KOTTRA 2003.) 211. o.

magyar katonai zászlókon. Mindezek azonban nem tűntek teljesen problémamentesek. A Madonna-ábrázolás felekezeti szempontból volt aggályos a nem katolikus vallásúak számára,¹¹³ tekintve azonban, hogy a Trianoni tragédia után megmaradt csonka ország lakosságának döntő többsége a római katolikus vallást követte, ez nem okozott komoly gondot. A Szűzanyára, mondhatni, felekezeti hovatartozástól függetlenül, úgy tekintettek, mint a magyarok Nagyasszonyára.¹¹⁴ Az, hogy a címer helyét a rendelet üresen hagyta, jól jelzi az államforma körüli bizonytalanságot. Értendő ez elsősorban a korona szerepeltetésére. Mivel 1920 márciusától ismét a királyság lett az államforma, a korona címerre helyezésének semmilyen közjogi akadálya nem lehetett. A címertípus kiválasztása már nem volt ilyen egyszerű. A trianoni döntés után a hagyományos magyar középcímer használata államjogilag alaptalanná, címerjogilag igénydeklarációvá vált, igénycímerre, hiszen tartalmazta az elszakított országrészek címereit is. Ezt az utódállamok, természetesen, sérelmezték és több ízben szóvá is tették.

Van azonban ezeknek a zászlóknak egy olyan része, ami teljesen idegen a korábbi korok magyar katonai zászlóitól. Ez pedig a jelmondat zászlólapon való megjelenése. A magyar és az osztrákbirodalmi haderőben ez nem volt gyakorlat a legelső 1743-as zászlórendelet óta.¹¹⁵ Nem szerepelt jelmondat az egyidejűleg született 1920 M lovassági zászlón és a későbbi 1938 M zászlókon sem. Nem tudunk biztosat arról, hogy ebbe a rendeletbe miért került be mégis. Konkrétumok hiányában csak találgatásokra van lehetőségünk. Lehetséges, hogy a romantikus nemzeti emlékezetben élénken élő Rákóczi-szabadságharc lobogóinak vagy az 1848-as nemzetőr zászlók analógiájára történt. Nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a Fővezérség, vagy maga Horthy Miklós ezzel kívánta fokozni az adományozói kedvet.¹¹⁶

Az adományozói kedv ilyen formában történő fokozására egy nagyon fontos dolog miatt volt szükség. A két világháború között a zászlót az adományozó testületnek – ezek

¹¹³ A M. kir. Honvédség 1869 M zászlóira I. Ferenc József kifejezett kérésére nem került fel a Madonna. Az uralkodó felekezeti érzékenységre hivatkozott. Természetesen a „mindent tudó” kortársak úgy vélték, hogy a császár és király ezzel azt akarta kifejezni, hogy az ő szemében továbbra is a közös hadsereg az igazi hadsereg. Uo.

¹¹⁴ Erdemes idézni Zadavec István tábori püspököt: „...a múlt és jövő van ebben a szent zászlóban. Ez a múlt: a Nagyasszony és a teljes magyar címer. Egyik a Nagyasszony! Nem a felekezetnek, hanem a magyarságnak szimbóluma. Ideál, amely ott mosolygott őseink ajkán, ideál, amely megszenteli az ő porladó csontjaikat.” A ceglédi ezred zászlószentelése Örkénytáborban. HL HM 1920. október 3. Eln. A. szn.-1920. (Megjegyzendő, hogy például 1848–1849-ben is Madonnás zászló alatt harcoltak együtt katolikusok, protestánsok és más vallások követői a legnagyobb egyetértésben. Sőt, magát a szabályszerű zászlót egy Knopp József nevű óbudai zsidó festőművész tervezte.)

¹¹⁵ Megjegyzendő, hogy ez az első rendelet a huszárszászlókon engedélyezte a jelmondatok használatát az egyik oldalon, de azok igen szerény formában, szinte a címer részeként jelentek meg.

¹¹⁶ Cs. KOTTRA 2003. 212. o.

általában városok, társadalmi szervezetek voltak – saját költségén kellett elkészítenie. Korábban, egészen az 1743-as zászlórendeletől fogva, a gyalogsági zászlók központilag készültek. A XVIII. században a magyar feltöltésű huszárezredek esetében az uralkodó engedélyezte, hogy az ezredtulajdonos maga készíttessen zászlót az alakulat számára. Az 1848–49-es szabadságharc során is erőltették a központilag csináltatott szabályszerű zászlók használatát az egyénileg készült nem szabályos darabokkal szemben. A második világháború utáni első zászlórendeletől kezdve ismét központilag készültek a csapatzászlók.

A rendeletben több volt a megengedett, mint a kötelező. Nem meglepő, hogy az ennek alapján keletkezett zászlók – jó néhány közös tulajdonságuk ellenére – különböző csoportokba sorolhatóak. E csoportok a következők:

1. A szabályozástól teljesen eltérő zászlók
2. A szabályozást követő zászlók
3. A szabályozást követő díszített zászlók

6.1.1. A szabályozástól teljesen eltérő zászlók

A tárgyalt korszakon belül ezek a zászlók készültek legelőször: még a szabályozás előtt csináltatták őket. Bár semmilyen előírás nem vonatkozott rájuk a készítés idején, mégis sok hasonlóságot mutatnak. A magyaros – vagy legalábbis magyarosnak tartott – motívumokon kívül teljes mértékben az adományozó ízlésén múltott a zászlók külalakja. Az ebbe a csoportba sorolható zászlók közül kettőről áll rendelkezésünkre fotó. Jelenleg nem is tudunk több ilyen zászlóról. Az egyik a szegedi (a m. kir. Honvédségben 9.), a másik a tolnai (8.) gyalogezred tulajdona volt.¹¹⁷

Az első a fent említett hagyományos elemek széles tárházát mutatja fel. A fecskefarkú brokát zászlót körben rojtozás díszíti, előlapján babér és tölgyágból összefont koszorúban „MAGYAR NEMZETI HADSEREG”, hátlapján hasonló koszorúban „PRO PATRIA” felirat¹¹⁸ olvasható, valamint egy kisméretű Szűz Mária ábrázolás is van. A koszorú formája a 48-as zászlókra emlékeztet, a jelmondat a Rákóczi-szabadságharcra utal.

¹¹⁷ A Nemzeti Hadsereg alakulatait állomáshelyük szerint nevezték el. A későbbi hadrendi elnevezések 1922-től, a m. kir. Honvédségről szóló 1921. évi XLIX. törvénycikk megalkotásától élnek.

¹¹⁸ Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma (továbbiakban: HM HIM Fotóarchívum) szám nélkül. Az úgynevezett fecskafark alakú zászlókkal a lovasságnál, elsősorban a huszárságnál találkozhatunk a XVII–XVIII. században. A XIX. század elejéig szinte kizárólag ilyen huszárszászlókat ismerünk. A fektetett téglalap alakú zászlólap rúddal ellentétben rövid oldalán egy – általában egyenlő szárú – háromszög alakú darab ki van vágva. Ez által a zászlólap két farokban végződik. A XX. század elején már nagyon anakronisztikus egy katonai zászlónál ez a forma, főleg egy gyalogos alakulat esetében.

Érdekessége a zászlónak, hogy nem szerepel rajta a Madonna. Elhagyása háttérben valószínűleg Horthy személyét sejtethetjük, aki református volt.

A zászlóval kapcsolatban hosszas levelezés folyt a tulajdonos alakulat és a minisztérium között 1939-ben, az 1938 M csapatzászló rendszeresítése után.¹¹⁹ 1939. február 5-én Platty ezredes, az alakulat parancsnoka felségfolyamodványban kérte a Kormányzótól – mint ezredtulajdonostól – hogy az ezred régi zászlóját megtarthassa, amit 1919. július 19-én Horthy-tól Szegeden, mint a Nemzeti Hadsereg első zászlóját.¹²⁰ Válaszában a minisztérium kifejtette, hogy a zászló nem maradhat hivatalos csapatzászló, hanem „... mint a honvédség egyik legértékesebb ereklyéjét a további állandó használatból feltétlenül ki kell vonni, ezáltal a teljes elrongyolódástól meg kell óvni és így az utókor számára meg kell menteni.”¹²¹ Tekintettel arra, hogy a Kormányzó volt az ezredtulajdonos a Kormányzó Katonai Irodáján keresztül tájékoztatták az ügyről. Válaszában¹²² a Katonai Iroda a következőket írta: „A Kormányzó Úr Ő Főméltósága ezt a zászlót a katonai újjászületés jelképeként tekinti, és az a kívánsága, hogy a régi zászló, még ha az előírt mintának nem is felel meg, annak az ezrednek szent jelvénye maradjon, mely az Ő nevét viseli.”¹²³ Javasolják, hogy a hiányokat pótolják úgy, hogy a zászló eredeti jellege megmaradjon. A legfőbb hiányosság a minisztérium szerint az, hogy a zászlón nem szerepel a magyar állam címere és a nemzeti színek. A minisztérium utasította az alakulatot, hogy tegyen javaslatot az átalakításra. Ezt az ezred 1939. április 18-án meg is tette, felterjesztve a zászló leírását, rajzát és fényképét is.¹²⁴ Az alakulat az is jelezte, hogy az áthímzést „... az ezred tisztai hölgyei óhajtják költségmentesen elkészíteni.” A javaslat nem nyerte el a minisztérium tetszését. Az elképzelés szerint az angyalos középcímert az eredeti felirat és a – szintén frissen felkerülő – 10 cm-es lángnyelvek közé kerülne alig 18 cm magasságban. Három javaslat kerül előterjesztésre május 3-án a Kormányzó Katonai Irodája felé. Az első szerint a zászló maradjon eredeti állapotában – ez nem lehetséges, mert nincs rajta a címer és nemzeti színek. A második, hogy a címer a „Magyar Nemzeti

¹¹⁹ HL HM 58830/Elnökség A. osztály–1938. számú rendeletben írta elő a minisztérium, hogy mely alakulatoknak kell új zászló a korábbi szabálytalan helyett. Erre válaszul kezdődött a szegediek „szervezkedése” annak érdekében, hogy megtarthassák zászlójukat.

¹²⁰ A Nemzeti Hadsereget 1919. június 6-án alakította meg Horthy Miklós, mint főparancsnok. A zászló avatására alig egy hónappal később sor. Ez is jól mutatja, hogy a kortársak számára milyen fontos volt a zászló, mint katonai jelkép.

¹²¹ HL HM 58830/Elnökség A. osztály–1939.

¹²² Uo.

¹²³ A csapattest neve a zászló avatásakor Nemzeti Hadsereg Szegedi Gyalogezrede volt. Az ezredek hadrendi számmal való ellátása (1922) után – így 1939-ben is – a név m. kir. „Hunyadi János” 9. honvéd gyalogezred volt. A Katonai Iroda átiratában szereplő „nevét viseli” kitétel alatt az ezredtulajdonosságot kell értenünk.

¹²⁴ HL HM 58830/Elnökség A. osztály–1939.

Hadsereg” felirat helyére kerüljön, ám ebben az esetben a feliratot le kell fejteni vagy ki kell takarni. A zászló azonban foszladozik, és minden ilyen jellegű beavatkozás tovább rongálná. A lángnyelvek méretét 10-ről 8 cm-re javasolják csökkenteni. A harmadik szerint a zászló kerüljön be a Hadimúzeumba és az alakulat kapjon új, szabályos csapatzászlót. 1939. május 15-ei, 2265/K.I.–1939. számú átiratában a Katonai Iroda közli a minisztériummal Horthy döntését, miszerint a címer kerüljön a felirat fölé, a lángnyelvek mérete pedig 8 cm legyen.¹²⁵ A zászló ezek alapján került átalakításra és a Honvédség egyetlen olyan csapatzászlója volt 1939 után, amely nem felelt meg az 1938-as szabályozásnak.

A tolnai gyalogezred zászlajának avatása 1921-ben, tehát már jóval a zászlórendelet kihirdetése után történt, maga a zászló azonban korábban készült, még Pécs szerb megszállása alatt.¹²⁶ Fehér alapú, körben lángnyelvekkel díszített zászló. Csak a hátlapján van ábrázolás: Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának.¹²⁷ Felirata: „MAGYAROK NAGYASSZONYA – KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK”.¹²⁸ A zászlótörténetben nem túl gyakoriak a csak egyik oldalukon díszített zászlók, a magyar hagyományoktól pedig teljesen idegen ez a forma.

6.1.2. A szabályozást követő zászlók

Ezek a zászlók nagyjából már megfelelnek a rendelet kívánalmainak. Kétoldalasak, anyaguk, színük és pártázatuk megfelel az előírásoknak. Eltérés a címerekben fedezhető fel: használják a kis- és a középcímert is.¹²⁹ Egyes zászlókon felirat is található. Ebből a típusból öt zászlót ismerünk. Csak egy darab van közülük a Hadtörténeti Múzeum Zászlógyűjteményében, a többiről csak fényképfelvétel áll a rendelkezésünkre.

Az egri (későbbi m. kir. „Dobó István” 14. honvéd) gyalogezred zászlaja¹³⁰ előlapján felhőkön trónoló Madonna látható, alatta körben felirat: „NAGY ASSZONYUNK HAZÁNK REMÉNYE”. Hátoldalán angyalok által tartott középcímer,

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ HM HIM Fotóarchívum szám nélkül. A pécsi „Miasszonyunkról nevezett” zárda apácai készítették, és úgy csempészték be az országba a zászlón található kép felirata szerint.

¹²⁷ A jelenet ábrázolására katonai zászlón van példa korábbról is. Az Esztergom vármegyei nemesi felkelők Mária Terézia korabeli lovassági zászlaján ugyanez található. Ltsz.: 0076/ZI. A jelenet ábrázolása megjelenik a Sopron vármegyei Vitézi Szék zászlaján is.

¹²⁸ Cs. KOTTRA 2003. 213. o.

¹²⁹ Mint már utaltunk rá, a középcímer ekkor már igénycímerként szerepel, 1920. június 4-e, a trianoni békediktátum aláírása után már de iure is.

¹³⁰ HL HM 70711/Elnökség 1-1920. Ltsz.: 0929/ZI.

amely megegyezik az 1920 M lovassági zászló címerével.¹³¹ A zászlót a Heves megyei Nőegylet és Missziótársulat kezdeményezésére készítették és 1920. szeptember 1-én avatták fel Egerben.

A másik négy zászlót csak fotóról ismerjük. A Nemzeti Hadsereg ceglédi gyalogezredének Cegléd városa által adományozott zászlaja¹³² avatásán jelen volt Horthy Miklós kormányzó, a felszentelést Páter Zadvarecz István tábori püspök végezte. A zászló előlapján felhőkön trónoló Madonna látható a kisértővel és angyalokkal,¹³³ mellette Magyarország lebegő koronás kiscímere. A zászló felirata: „GYŐZELEM KÍSÉRJEN, DICSŐSÉG KOSZORÚZZON”. A zászló hátlapján koronás kiscímer.

Ezzel a zászlóval teljesen megegyező Madonna-ábrázolás található a zalai (később: m. kir. „Nagy Lajos király” 6. honvéd) gyalogezred, a békéscsabai (később: m. kir. „Bethlen Gábor” 10. honvéd) gyalogezred (1922) és a nyíregyházi (később: m. kir. „Rákóczi Ferenc” 12. honvéd) gyalogezred zászlaján. A 6. és 10. gyalogezred zászlaján középcímer látható.¹³⁴

6.1.3. A szabályozást követő díszített zászlók

Ezek a zászlók is követik az előírásokat, de a zászlólapot az előírásban nem szereplő hímzéssel is díszítik. Ezzel a készítettők egyfelől magyar érzületüket kívánták hangsúlyozni, másrészt az adományozó tájegységre szándékoztak utalni.¹³⁵ Egyes esetekben ez az igyekezet – és a „minél szebb zászlót adjunk” igénye – a zászló eredeti, a rendeletben meghatározott karakterét veszi el. Helyenként fontosabbá váltak az egyéni ízlés alapján ráhelyezett díszítő motívumok, és mintegy háttérbe szorították az előírt elemeket. Az ily módon karakterét veszített zászló inkább hasonlít oltárterítőre vagy díszes

¹³¹ Az 1920 M lovassági zászló pontos leírását l. a dolgozat 6.2. fejezetében.

¹³² HM HIM Fotóarchívum szám nélkül avatásának iratanyaga HL HM Eln. A. szn.–1920. Az avatás időpontja 1920. október 3. A zászlónak a ceglédi nők által adományozott szalagja a múzeum tulajdona. Ltsz.: 0743/Zl.

¹³³ Hasonló Madonna-ábrázolás található a Budapesti Műegyetem (egykori) díszzászlaján. Az 1911-ben felszentelt zászlót Szemere Ignácné Herz Emma készítette, akit ezért Arany Érdemkereszttel tüntettek ki. Cs. KOTTRA 2003. 213. o.

¹³⁴ Mindhárom zászló fényképe a HM HIM Fotóarchívumban: 6. gye.: szám nélkül, 10. gye.: 75.067/Fk., 12. gye.: 75.068/Fk.

¹³⁵ A „magyaros” motívumok használatának előretörése az irredentizmushoz is kapcsolhatóan. Először 1920-ban, majd a harmincas években bontakozott ki erőteljesen. Minden ez irányú kísérlet és erőltetés ellenére a katonai zászlókon az irredenta jelképek használata sem ekkor, sem később nem terjedt el. A középcímer használatát elegendőnek érezték a döntéshozók a Magyar Királyság céljainak kifejezésére. (Bővebben ZEIDLER MIKLÓS: Magyar irredenta kultusz a mindennapokban. *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*. Szerk.: TAKÁCS JÓZSEF Bp., 2003.)

kárpitra, mintsem katonai zászlóra, amire szigorú előírások vonatkoznak.¹³⁶ Jelenleg ebből a típusból is öt darabot ismerünk.

A budapesti (később: m. kir. „Mária Terézia” 1. honvéd) gyalogezred zászlaja¹³⁷ avatására május 7-én került sor, az adományozó a székesfőváros volt. Mindkét zászlólap elszórtan kettős keresztekkel hímzett. Az előlapon Szűz Mária Regina Mundi¹³⁸ ábrázolása látszik, jobbról és balról ékszerű hímzéssel övezve. Hátoldalán angyalos középcímer és az előlaphoz hasonló ék alakú hímzéssel. A pártázat hármass csoportjait hímzés választja szét. A fehér zászlórúdon kettős kereszt zászlócsúcs.

A szolnoki (később: m. kir. „József nádor” 2. honvéd) gyalogezred zászlaja (1923)¹³⁹ előlapján lángnyelves mandorlában álló Szűz Mária látható a kisdeddal,¹⁴⁰ fején a magyar koronával. A teljes előlapot kalocsai hímzés borítja; a hátlap hímzés nélküli, elnagyolt magyar középcímerrel.¹⁴¹

A debreceni (később: m. kir. „Bocskai István” 11. honvéd) hajdúezred zászlaja (1920) fennmaradt és jelenleg a Hadtörténeti Múzeumban található.¹⁴² Az arany bojtokkal díszített zászló előlapján a kiscímer látszik, alatta a „KERESZTYÉN MAGYAR HAZÁÉRT” felirat. Hátlapján Debrecen város címere. A zászlón, mintegy keretként, finom, indadíszes hímzés fut körbe. A debreceni zászló, amely a város kálvinizmusához híven mellőzi a Madonna-ábrázolást, az egyetlen hivatalosan is városi címerrel használt ezredzászló a két világháború között.

A m. kir. Testőrség – az ún. udvarlaki őrség – zászlaja 1920 után készült.¹⁴³ A posztó alapanyagú zászló előlapján díszes zsinórhímzéssel keretezett, mandorlás Madonna áll a kisdeddal, hátlapján angyalos kiscímer található. Mindkét zászlólapon farkasfogas pártázat fut körbe, az ékek között „vitézkötések”, a zászlólapok négy sarkán zsinóros, az úri hímzésre emlékeztető díszítés.

¹³⁶ 1848–49 során még a nem szabályszerű zászlók esetében is törekedtek arra, hogy a „falikárpit” jelleget elkerüljék.

¹³⁷ HM HIM Fotóarchívum II/11.

¹³⁸ Regina Mundi: a világ királynője. Zászlók esetében ez a földgömbön álló Madonna ábrázolása.

¹³⁹ HM HIM Fotóarchívum szám nélkül. A zászlót 1923. május 14-én avatták. Az adományozók Szolnok város hölgyei. A zászlóanya Horthy Miklósné volt, felszentelte Zadravec István tábori püspök. A zászlóavatás dokumentumai a zászlógyűjtemény iratai között.

¹⁴⁰ Mandorla: mandula formájú dicsfény, mely Mária és Jézus egész alakját övezi.

¹⁴¹ Valószínűleg nem tudták befejezni a zászlót az avatásra, ezért befejezetlen a hátlap. A felszentelés után már nem illett módosítani a zászlón.

¹⁴² Ltsz.: 0175/Zl. A zászlót még a román megszállás alatt kezdték készíteni. A Debreceni Református Nőegylet kezdeményezésére Ekli József polgár 800 korona értékű selyemszövetére a Nőegylet tagjai hímesték az ifj. Kovács János festőművész és dr. Birsovay Jenő tervezte ábrákat. A zászlót 1920. április 14-én a Kossuth-szobor előtt avatták Horthy Miklós jelenlétében. Cs. KOTTRA 2003. 214. o.

¹⁴³ Ltsz.: 0152/Zl. A fehér zászlórúdról a csúcs hiányzik.

A vázlatos szabályozás teljes zűrzavart és egymástól jelentősen eltérő zászlókat is eredményezhetett volna. Mégsem ez történt. Néhány kirívó esettől eltekintve a zászlók sok hasonlóságot mutatnak. A címerhasználatnál nagyjából fele-fele arányban van jelen a kétfajta címer, mint már említettük a középcímer hivatalosan is igénycímerként. A Madonna-ábrázolások között valamivel több a magyarabbnak ítélt ülő forma, mint az álló, amit osztrákosnak tartottak. Érdeemes itt megjegyezni, hogy az ezekkel egy időben készült és pontosan szabályozott 1920 M lovassági zászlón az álló alakot használták, mint ahogy a későbbi, 1938 M zászlón is. Eltérések vannak még abban is, hogy a zászlók pártázataként három típussal is találkozhatunk. Előfordul az 1869 M zászlóalj-zászló lángnyelve, az 1848–49-es farkasfogazás és bonyolult lángnyelves motívum is.

A zászlók készítésének ideje, az 1920-as évek első fele egyedülálló a magyar katonai zászlók sok évszázados történetében. Nem csupán a hiányos – és inkább megengedő, mintsem előíró – rendeletre gondolunk itt. A zászlókat nem központilag készítették, hanem az adományozók maguk csináltatták azokat. Apácák, nőegyletek lelkes honleányai mellett vélhetőleg kis műhelyek is készítettek zászlókat. Nincs rá adatunk, de köztük lehetett az Oberbauer cég (Budapest, IV., Váci utca 41.) is, amelyet korábban és később is általában a Honvédelmi Minisztérium javasolt az adományozóknak.¹⁴⁴ A második csoportról feltételezhető, hogy egy műhelyben készültek. A többi zászló esetében mutatkozó eltérések az oka az volt, hogy a kivitelezőnek teljesítenie kellett a megrendelő kívánságait. Ezek az igények eredményezték az esetleges túlzásokat és a magyar zászlótörténettől idegen, de a korban magyarosnak gondolt díszítéseket, motívumokat. Mint már említettük, a zászló elkészítésének minden költsége az adományozó várost, vagy testületet terhelte.

Összesen 16 darab gyalogsági zászlóról van tudomásunk jelenleg, melyek ebben a korszakban készültek. A többi alakulat egészen 1939-ig, az 1938 M zászlók kiadásáig, a Monarchia korából örökölt 1869 M csapatzászlókat használta. Vagyis voltak olyan csapatok, amelyek a felvidéki bevonuláson még a Ferenc József névjegyével díszített zászlókkal vettek részt. Ezen alakulatok közül mindegyik szívesebben masírozott volna bármilyen új zászló alatt, mint az addigra már 70 éves, elhasználódott és jelképrendszerében teljes mértékben túlhaladott zászlóval.

Az 1938-as zászlórendelet kiadásához tehát két ok vezetett. Az egyik a régi zászlók már hosszú ideje esedékes cseréje volt, a másik pedig az imént tárgyalt zászlók

¹⁴⁴ Cs. KOTTRA 2003. 217. o.

egységesítése. A magyar katonai zászlók történetében ez volt az egyetlen olyan korszak, amikor a gyalogos alakulatok két teljes évtizeden keresztül nem egységes zászlót használtak. Korábban és később is (egészen napjainkig) minden csapattest (az önálló századtól egészen a hadosztályig) teljesen megegyező zászlót kapott.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Megjegyzendő, hogy hosszú időn keresztül a magasabb egységeknek (dandár, hadtest, hadosztály) nem volt saját csapatzászlójuk. A Habsburg haderőben a XIX. századig nem léteztek önálló századok, minden csapattest ezredbe volt szervezve.

6.2. 1920 M lovassági zászló.

6.2.1. A tervezés fázisa

Ez a zászló különleges helyet foglal el a magyar katonai zászlók történetében. Nem csupán azért, mert ez az első olyan típuszászló, aminek a keletkezéséről szinte mindent tudunk. A tervezés és a készítés majdnem minden dokumentuma fennmaradt a Hadtörténelmi Levéltárban és a Hadtörténeti Múzeum Irattárában. Ezen kívül ez az egyetlen olyan magyar katonai zászló, amelynek minden példánya megőrződött napjainkig.¹⁴⁶ Ami azonban a zászló legfőbb értékét és érdekességét adja, az a tény, hogy ez a zászló az előképe a jelenlegi honvéd csapatzászlónak.¹⁴⁷

Mint már említettük, a m. kir. Honvédség 1868-as megalakulása előtti évben a közös hadsereg lovas alakulataitól elvették a zászlókat. Ebből kifolyólag az újonnan felállított honvéd lovas alakulatok (m. kir. huszárezredek) sem kaptak zászlót. A monarchia haderejének lovas csapattestei zászló nélkül küzdöttek végig a nagy világháborút.¹⁴⁸ Ez a zászlót nélkülöző állapot túlélte az első világháborút.

A Nemzeti Hadsereg Fővezérsege 1919. október 27-én Siófokról táviratot küldött a katonai körletparancsnokságoknak az ezredzászlók tárgyában.¹⁴⁹ A távirat a gyalogsági zászlókról való vázlatos rendelkezés után szükséztlenül utalt a lovassági zászlók kérdésére is: „Az eddig felállított lovas ezredek részére szintén egy zászlót rendszeresíték a régi lovas jelvények (Kavallerie Standard) mintájára”. A továbbiakban a rendelkezés kitért arra is, hogy az említett régi lovassági zászlók mintája hol szerezhető be: „Ezen ügyben a Hadügyministeriumot felkértem, hogy a Nemzeti Múzeumba összegyűjtött ereklyék közül a volt lovas zászlók mintáját rajzba közölje, hogy ezek mintájára lovas zászlók elkészíthetők lehessenek. Ezen mintákat beérkezésük után a lovas csapatoknak ki fogom adni.”

¹⁴⁶ Négy huszárezred kapott ilyen zászlót. Három darab Magyarországon van múzeumokban, egy pedig Ausztriában magánkézben. A M. kir. „I. Ferenc József–Jászkun” 1. honvéd huszárezred zászlaja a Hadtörténeti Múzeum Zászlógyűjteményében található. Ez a példány 2000-ben Kanadából került haza. Ltsz.: 2005.2.1.

¹⁴⁷ Az 1938 M és a háború utáni első csapatzászló, az 1949/I M is formailag erre a zászlóra vezethető vissza. A jelenlegi, 1990 M csapatzászló tervezésénél az 1949/I M zászló volt a minta. A köztudatban tévesen él az elképzelés, hogy a jelenlegi zászló terve az 1848-as honvédzászló alapján készült. Cs. Kottra Györgyi – az 1990 M csapatzászló tervezője – szíves közlése.

¹⁴⁸ Ez a több évtizedes „zászlónélküliség” teljesen szokatlan a Habsburg haderőben, de egyetemes szinten is. Ez idáig nem került elő adat arra vonatkozólag, hogy ennek mi volt az oka. A csapatzászló mindig is fontos szerepet töltött be a mindenkor haderő életében, ezért is furcsa ez a hosszú ideig tartó állapot.

¹⁴⁹ 18203/7–1919. HTM It. 1919-es iratok.

A novemberi budapesti bevonulásra a zászlók természetesen nem készülhettek el. December közepére elkészült viszont a javaslat. A Hadilevéltárban nem találtak régi zászlómintákat, ezért a Nemzeti Múzeum Régiségosztályáról szerezték be azokat, illetve az ottani szakértővel konzultáltak az ügyben.¹⁵⁰

Az előterjesztés a történelmi korok zászlóit alakjuk szerint három csoportra osztotta: „a.) középkor elején és még az előtt a lobogó-rendszerűekre, b.) középkorban a zászlórúd hosszában terjedő, tehát hosszrendszerűekre, c.) 18. században a cakkozott rendszerűekre.” (Vexillológiai szakkifejezéssel élve: gonfanon-, bandérium- és fecskefarkú típusok.) A továbbiakban részletes leírásokat közölt mindhárom csoportba tartozó zászlókról.¹⁵¹ „ad a.) Ebből a korszakból sem fényképfelvételben, vagy képben, sem pedig eredeti foszlányokban a múzeumnak nincsen trófeája. Egykori metszet után rajzban a következőképpen van ábrázolva. Jelkép vagy címer a rajzon nem volt, nemkülönben a zászló színe sem volt leírva. A zászló ezen régi alakjában, mint templomlobogó még ma is ismeretes és egyházi ünnepélyeknél használatban van. ad b.) Bár zászló e korból a múzeumban szintén nem található és fényképfelvételünk sincsen, a kivitelre nézve mégis közelebbi adatok ismeretesek. A zászló alakja az alábbi rajzból kivehető. A kisebb méretű egyéni zászlóval minden egyes lovas katona el volt látva és azon a maga nemesi címerét vagy egyéb családi jelvényét viselte, illetőleg azon zászlósúr címerét, akinek, mint lovas, katonai szolgálatában állott. A nagyobb méretű ezredzászlón az ezred tulajdonosának családi címere volt látható. A zászlók alapszíne különböző volt aszerint, amint azt a címer takaróinak a színezése megkívánta. Ez alakú zászlók leszármazói régente az ulánusok dsidáján használt úgynevezett »pennon«.¹⁵² ad c./ E korbéli zászlókról a múzeumban már trófeumok is vannak és azokról fényképfelvételek. A zászlók egykori alakjait az idecsatolt 4 db. fényképfelvétel mutatja.¹⁵³ Méretnagyság 1.50 m–1 m. Az »I«, »II« jelzésű ezen korszakból származó lovas zászló, a »III« jelzésű Rákóczi-korabeli lovas zászló, a »IV« jelzésű vármegyei banderialis zászló. E zászlókon jelképként többnyire a Szűz Mária arcképe Jézussal ölében, vagy feszület, avagy ország és végül vármegyei címer látható. Alapszínek: legtöbbször fehér, sötét haragos vörös, sötét sárgás zöld. Anyaguk: mintázott nehéz selyem, a rajta levő rojtok, sujtások és egyéb díszítések aranyból.” Az előterjesztők a továbbiakban részletes javaslatot tettek az elkészítendő új lovassági zászló külalakjára.

¹⁵⁰ 21.156/1–1919. HTM It. 1919-es iratok. Az előterjesztő az Elnöki I(6). osztály.

¹⁵¹ Érdekes hosszabban idézni az iratból, mert az előterjesztés meglepően nagy terjedelemben, részletesen foglalkozik a különböző zászlótípusok ismertetésével.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ Az irathoz csatolt fényképek azóta sajnos elvesztek, így nincs információnk arról, hogy mely zászlókról van szó. Fénykép birtokában rajzok nem kerültek az előterjesztésbe.

Érdemes ezt teljes terjedelmében idézni, mert világosan kiderül belőle a múlt iránti tisztelet és a hazafias buzgalom. „A Rákóczi-kor hagyományos magyar nemzeti érzésű szellemétől vezéreltetve, a lovasezredek részére symbolumként e korszakbeli zászló (»III« jelzésű) volna elkészítendő. Alapszín: haragos sárgás zöld színű mintázott nehézselyem. A rajzban látható szélzet arany paszományból, a mezőben lévő tulipánok arany fonálból kivarrva.¹⁵⁴ A zászló jobb, tehát külső oldalán látható köralap sima fehér nehézselyem, körül arany paszománnyal. E fehér mezőben Magyarország kiscímere a Szent István koronával, körül e felirattal: »Pro patria et libertate«. A zászló bal, tehát belső oldalán, az előbbihez hasonló fehér mezőben, Boldogasszony Anyánknak, Magyarország védőasszonyának képe. A lovasság zászlóján esetleg egy vármegyei címer feltüntetését az osztály azért nem vélné célszerűnek, mert az ezredek lovasai valószínűleg különböző megyék fiaiból állítottak.¹⁵⁵ A képen látható felirat ma ezen kitételben nem állhatja meg a helyét, mert az akkori történeti események szelleme szerint szabadságunk talán ma már lenne, de hazánk az még nincsen. A »libertate-t« tehát a »Patria« előzné meg.¹⁵⁶ Szent István koronájának Magyarország kis címerén való elhelyezése egy történelmi múlt szakadatlan láncolatának és a magyar nemzeti érzés symbolumának elengedhetetlen kifejezője. A lezajlott forradalmak után az ellenforradalom diadalra jutásával pedig egy természetes következmény.” Az, hogy az előterjesztők nem uralkodói jelvényként hivatkoznak a koronára, jól mutatja az államforma körüli bizonytalanságot. A kiscímer használata kérdéses, hiszen a szövegben határozott utalás történik a megszállt területek visszaszerzésére. Ezt az igényt a középcímer használata jobban kifejezte volna. Már a gyalogsági zászlók esetében láthattuk a címerhasználat körüli problémákat. Itt vélhetőleg ugyan erről van szó. Felmerülhet még, hogy a hagyománytisztelő előterjesztők az 1848-as honvéd zászlókra tekintettek mintaként, amelyeken minden esetben a kiscímer szerepel.

A következőkben egy hivatalos irattól idegen rész következik, amely talán az előterjesztők hízelgése, de mindenképpen több mint a feljebbvaló iránti kötelező tisztelet kifejezése. „Vajon ki tudja előre, hogy nem-e ezen magyar szentség ereje fogja a

¹⁵⁴ A zászlót ábrázoló rajz elveszett, alakjára csak ebből a leírásból tudunk következtetni. A Rákóczi-szabadságharc lovassági zászlói általában fecskefarkúak voltak.

¹⁵⁵ Nincs forrásunk arra vonatkozólag, hogy egyáltalán miért merült fel a vármegyei címerek használatának ötlete. Ilyen címerhasználatra csak a nemesi felkelések alkalmával, az insurgents huszáralakulatok esetében volt példa a magyar haderő történelmében.

¹⁵⁶ Vélhetőleg a már említett fényképfelvételen látható feliratra – tehát az eredeti Rákóczi-zászlón lévőre – utalnak itt. A „hazánk az még nincsen” kitétel az ország jelentős területét megszállva tartó idegen (cseh, román, francia) csapatok jelenlétére utal, és magában foglalja e területek visszaszerzését is. Az irat keletkezésekor (1919. december) az előterjesztők még nem tudhatták – és mások sem –, hogy ez nem csak átmeneti állapot, az ország területének jelentős része idegen kézen marad, elszakítva a hazától.

történelmi időt megismételni. S miként egykor Mátyás királyt úgy a leendő magyar államformát és királyt most is a Duna jegén majd türelmetlenül álló magyar hadsereg fogja kikiáltani azalatt míg a nemzetgyűlésen pártoskodó rendek tanácstalanul tárgyalnak.”

Elmondható, hogy a tervezet igyekezett a kor általános nemzeti érzelmét és a vélt, vagy valós magyar történelmi hagyományokat figyelembe venni és tiszteletben tartani. A leírt zászló azonban, a különböző korok stílselemeinek keverésével, valóságos „zászlószörny” lett volna, mely összehatásában nem emlékeztet semmilyen korábbi magyar katonai zászlóra. A XX. században egy ilyen zászló már teljesen korszerűtlen és anakronisztikus lett volna.

Szerencsére a tervező nem vette figyelembe az előterjesztők javaslatait.¹⁵⁷ Az elkészült mintazászló teljesen különbözött a fent leírt javaslattól. Nem maradt fenn a mintazászlóra vonatkozó ügyirat. Formájára egy jegyzőkönyvből következtethetünk, ami a zászló kipróbálásakor készült.¹⁵⁸ A próbára 1920. március 26-án került sor a Nándor laktanyában, ahol a Hadimúzeum székelte abban az időben. A múzeumot *Aggházy Kamil* százados képviselte.¹⁵⁹ A bizottságban képviseltette magát a minisztérium 1. osztálya, jelen volt a rajzoló és két huszár altiszt, lóval. Utóbbiaknak kellett kipróbálniuk a zászlót.

A jegyzőkönyvből kiderül, hogy ez a zászló is, a korábbi javaslathoz hasonlóan, nagy méretű és fecskefarkú volt, fehér alapszínű, három szabad szélét lángnyelves pártázat díszítette; ábrái az angyalok által tartott címer és a Szűz Mária-ábrázolás. A zászlólapot pálcás módszerrel erősítették a rúdhoz.¹⁶⁰ Miután a zászló „minden jár és hordmódban kipróbáltatott”, a bizottság néhány módosítási javaslatot tett. A zászlólapot kisebbre és négyzetes alakúra változtatták. Mindkét változtatást a kezelés könnyítésével és esztétikai okokkal magyarázták. Utóbbi alatt azt kell értenünk, hogy a fecskefark-alak miatt az ábrákat nem lehetett arányosan elhelyezni a zászlólapon, és menetben takarták is azokat. Új méretként az „évszázados” 80x80 cm-es méretet javasolták, noha ilyen méretű zászló korábban nem volt Magyarországon. A javaslat mögött *Aggházy* százados állhatott. Talán ő javasolta a pártázat méretének csökkentését, és azt is, hogy a lángnyelvek helyett farkasfogak legyenek, és pedig ne csak a három szabad oldalon, hanem a rúd mellett is.¹⁶¹ A

¹⁵⁷ Nem zárhatjuk ki, hogy maga Horthy Miklós kormányzó vétőzta meg a javaslatot.

¹⁵⁸ L. IV/29 HTM It. 1920-as iratok. A jegyzőkönyvből kiderül, hogy a zászló az 1159/Elnökség I.–1920 számú HM ügyirat alapján készült.

¹⁵⁹ *Aggházy Kamil* százados (később ezredes), a Hadimúzeum későbbi igazgatója elismert zászlószakember volt.

¹⁶⁰ A magyar katonai zászlók történetében ez szokatlan megoldás. A zászlót mindig úgy szögelték oda a rúdhoz. A pálcás módszer tőlünk nyugatabbra, főleg a német területeken volt elterjedt.

¹⁶¹ *Aggházy* a zászlók mellett az 1848–49-es szabadságharccal foglalkozott történészként. CS. KOTTRA 2000. 202. o.

bizottság javasolta még bojt elhelyezését a két szabad sarkon és a csapattest nevének felírását az előlap külső-alsó sarkába. A pálcás felfüggesztés helyett a szegezést ajánlották, már csak az azzal kapcsolatos szertartás miatt is.

6.2.2. Az 1920 M lovassági zászló rendelete

Alig öt hónappal később, augusztus 13-én megszületett a kormányzói elhatározás a huszárzászlók ügyében, amit a Rendeleti Közlöny szeptember 11-i száma ismertetett.¹⁶² A rendelet rögtön a legelején kimondta, hogy egy huszárezrednek csak egy zászlója lehet. Ezzel akarták elejét venni, hogy esetleg egy város másik zászlót adományozzon és vitára adjon okot, hogy melyik is az igazi.¹⁶³

A rendelet I. fejezete pontosan leírja a zászló külalakját: „A zászló a zászlólapból, a zászlónyélből és a zászlócsúcsból áll. A zászlólap: 80 cm széles és 80 cm hosszú könnyű, fehér selyemből van készítve. A zászlólap külső (jobb) oldalán a magyar államnak két angyal által tartott színes hímzésű nagy címere van beszöve.¹⁶⁴ A zászlólap belső (bal) oldalán Magyarország védőasszonyának színes kiviteli, teljes nagyságú hímzett képe látható, amint a földgömbön áll. A zászlólap mind négy szélén 8 cm széles piros, fehér és zöld pártázat van, mely színek a belső részükön ív alakú háromszöget képeznek. A zászlólap két külső sarkára egy-egy nemzetiszínű selyemzsinórokból összerótt bojt tűzendő, melynek gombjában kis ólomnehezék van belefoglalva. A bojt mérete: csüngőzsinór 5 cm, gombtól rojtvégig 10 cm.¹⁶⁵

A zászlólap elül lévő függélyes pártázaton kívüli fehér széle a nyél felső része körül egyszer van tekerve és ehhez (fölszentelés után) 3 sorban 25–25 aranyozott fémszeggel erősítve.¹⁶⁶ A zászlólap címeres oldalának külső-alsó sarkába, a függélyes és a vízszintes pártázat találkozásánál lévő fehér mezőcskébe a zászlóval ellátott csapateset rövidített

¹⁶² 75667/Elnökség 1. 1920. számú Kormányrendelet. *Rendeleti Közlöny* a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg számára. Budapest, 1920. szeptember 11., 51. szám 333–335. o. A kormányzói magas elhatározás száma: 1763.

¹⁶³ Az 1849-es fegyverletételek során volt rá példa, hogy a honvéd zászlóalj a várostól kapott zászlót megmentette, a kormányzat által adott szabályszerűt pedig leadta az ellenségnek.

¹⁶⁴ A rendelet tévesen nagycímert ír, holott a középcímerről van szó. Újra megjegyezzük, hogy a középcímert igénycímerként kell értelmeznünk ebben az esetben.

¹⁶⁵ Jól látható, hogy a bizottság javaslatainak nagy részét elfogadták. Egyedül a pártázat maradt lángnyelvessé a javaslat farkasfogaival szemben.

¹⁶⁶ A zászlószegek beverésének aktusa a zászlószentelés egyik fontos mozzanata volt. Felül háromszög alakban elhelyezve az „Atya”, „Fiú” és „Szentlélek” feliratúak voltak, majd sorra következtek az avatáson részt vett polgári és katonai előjáróságok, a zászlóanyja, az alakulat tiszti- és altiszti karának minden tagja és a legénység küldötteinek szögei. A szögeken olvashatók a nevek.

elnevezése (pl. »Szombathelyi huszárezr.«) hímzendő bele.”¹⁶⁷ A zászlólap tartalmilag megegyezik az 1848-as zászlókkal. Az, hogy farkasfogak helyett lángnyelves pártázat került rájuk akár azt is kifejezheti, hogy a magyar haderő nem csak 1848-tól létezik.¹⁶⁸ A földgömbön álló Madonna (Regina Mundi) a XVIII. századi és még korábbi magyar huszárzászlókra emlékeztet, ellentétben az 1848-as zászlók ülő Madonnájával (Regina Caelis). A pajzstartó angyalok az 1869 M honvéd zászlóaljzászlón jelennek meg.¹⁶⁹

A továbbiakban a rendelet a zászlórúdról intézkedik. „A zászlónyél: gömbölyű vörös fenyőből van készítve és skarlátszínű olajfestéssel bevonva, hossza 2,26 m, átmérője 3,5 cm, az alsó végén 24 cm hosszú tompított csúcsban végződő sárgaréz kupakkal. A nyél az alsó végétől számított 55 cm és a zászlólap alsó szélétől számított 5 cm távolságra 20–20 cm hosszúságban bőrrel vonandó be a kéztartás végett. A bőrbevonások között üresen maradt 16 cm hosszú nyélrészre a középmagasságban egy 3 cm széles sárgaréz pánt erősítendő, rajta egy csukló körül fel és lefelé mozgó 2 cm átmérőjű sárgaréz karikával. Ebbe egy körülbelül 60 cm hosszú tolócsukorral ellátott bőr csuklószorító van belefűzve. (...)”¹⁷⁰

A rendelet teljesen újszerű zászlócsúcs használatát írta elő: „A zászlócsúcs: aranyozott sárgarézből van készítve és egy 5 cm átmérőjű gömbből áll, alul a zászlónyélre való felillesztés végett egy 10 cm hosszú hüvellyel, felül pedig egy 13,5 cm hosszú csúccsal. A gömböt és a hüvelyt összekötő nyak hossza 1,5 cm. A gömb elülső részébe a csapatest teljes elnevezése van bevésve.”¹⁷¹ A zászlószalag a zászlócsúcsra erősítve viselendő.”

Gondoltak arra is, hogy a csapat rossz időben is magával viszi a zászlót. „A zászlótok: A zászló rossz időben hosszában összezsavart, egy darabból szabott búzavirágkék tafotatokban hordandó. A tok hossza 1,15 m, szélessége 12 cm, alsó nyílt végén 10 cm hosszú hasítóval, melynek alsó szélé biztosító kapcsokkal akként ellátandó, hogy a tok a zászlónyélhez erősíthető legyen. A zászlótok másik végén 14 cm hosszú sárgaréz csúcskupak van. A zászlótok egyik lapjára a csapatest teljes neve írandó.”

¹⁶⁷ Mint már a gyalogsági zászlóknál utaltunk rá, a magyar zászlótörténetől idegen bármiféle feliratnak a zászlólapon való megjelenése. Korábban és később is az alakulat neve a zászlóanyai szalagon jelent meg, nem magán a zászlón.

¹⁶⁸ A lángnyelves pártázat sokkal korábban megjelent a magyar katonai zászlókon.

¹⁶⁹ Cs. KOTTRA 2000. 204. o.

¹⁷⁰ A sok bőr rátét és kiegészítő mind azt a célt szolgálta, hogy lóháton még fokozott jármódban is biztonságosan tudja a zászlóvivő tartani a zászlót. A csuklószorító feladata az volt, hogy ha mégis kicsúszna a kezéből a rúd, a zászló akkor se essen le a földre. A lovassági zászlók esetében ez a megoldás egészen az 1950 M csapatzászlóig megmaradt.

¹⁷¹ Mivel a csapatest neve a zászlólapba is bele van hímézve és a csúcson is szerepel, az egyiket nyugodtan el lehetett volna hagyni.

Alig néhány sornyi, ám annál érdekesebb a rendelet II. fejezete. Ez pontosan szabályozza a zászló használaton kívüli tárolását. „A zászló állandó elhelyezése akként történjen, hogy egy száraz és világos, de erős naptól és léghuzattól mentes, lehetőleg kisebb szobában (parancsnoki iroda), a közvetlen napsütéstől védett helyen, a falba, vagy a mennyezetbe két rozsdamentes fémhorog erősítendő, melyre a zászlónyél vízszintesen fektethető. A zászlólap teljesen kibontva szabadon lógjon lefelé. A zászlószalagok szintén. A fémhorgok a nyél szövetmentes részeit érintsék.”¹⁷²

A rendelet III. fejezetében szabályozásra kerültek a zászló hordmódjai is.

„1. Lóháton a) »Mélyen« a zászló a jobboldalon a kengyelvas külső karjához erősített kengyelvastoldat tartókarikájában függőlegesen nyugszik. A csuklószorítóval ellátott jobb kéz a nyél felső bőrhüvelyes részét markolja át. b) »Magasan« álláshoz a zászlótartó a zászlót jobb kézzel felemeli és a nyél alsó végét a derékszíjon levő tokba csúsztatja. A jobb kéz a nyél alsó bőrhüvelyes részét markolja át.

2. Gyalog A gyalogsági Szolgálati Szabályzat 224. pontja szerint, azon különbséggel, hogy a »Magasan«-nál a zászlónyél alsó csúcsa a derékszíjtokba helyezendő bele.

3. »Lóról« vezényszóra a zászlótartó megvárja míg a szomszédja a lóról leszáll. A zászlót annak átadja és a parancsot ő is végrehajtja. Ezután a zászlót átveszi és balkézben »Lábhoz« állásban tartja. »Lóra« vezényszónál az eljárás ugyanaz azonban a sorrend megfordított. A zászlótartó előbb száll fel a lóra.”¹⁷³

Érdemes szemügyre venni a rendelet egyéb megjegyzéseket tartalmazó részét is. Ebben a következőket olvashatjuk: „A zászlóanya által adományozni szokott szalag tetszés szerinti színben rövid legyen, könnyű anyagból és csak selyemhímzéssel. A gyalogság zászlóinál szokásos hosszú és súlyos szalagok utánzása a lovas zászlónál nem megfelelő. A szalagra írt jelmondat a zászlóanya által szabadon választható.

Az egyes lovasezredek zászlóinak adományozásába nem folyok bele. Felhívom azonban a figyelmet arra, hogy bármily egylet, testület vagy magánszemély által adassék is, az itt előírt alaktól és színezéstől eltérni nem szabad. A fő törekvés oda irányuljon, hogy a zászló minél könnyebb legyen.

A zászlók egyöntetűsége érdekében, elkészítés előtt az eredeti minta a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumnál (I. Bécsi kapu tér 1. szám) megtekintendő, ahol a

¹⁷² Ilyen jellegű, részletes utasítás a tárolásra korábban nem fordult elő. Nem zárható ki, hogy e mögött is Aggházy századost sejtethetjük.

¹⁷³ Ilyen részletességű szabályozásra azért volt szükség, mert, mint már említettük, 1867 óta sem a Honvédségben, sem a közös hadseregben nem volt a lovasságnak zászlaja.

címer stb. heraldikailag helyes színezéséhez az útbaigazítások megadatnak. A rajzhoz szükséges oleáták valamint a kengyelvastolat és derékszíjtok ugyanott mérsékelt áron beszerezhető.¹⁷⁴

Használat következtében a zászlólapon előfordult esetleges sérülések, szakadások a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum ily célokra berendezett laboratóriumában kijavíttatnak.”

A Hadimúzeumban található „eredeti minta” kifejezés felveti annak a lehetőségét, hogy nem négy, hanem öt darab készült ebből a zászlótípusból. Amennyiben ez igaz, akkor ez az ötödik példány, a mintadarab, minden valószínűség szerint megsemmisült a második világháború alatt. Valószínűbb azonban, hogy a múzeumban csak pontos rajzok voltak a zászlóról, hiszen semmilyen korabeli leltárban nem szerepel ez a zászló. A rendelet szövegének ilyen megfogalmazása azonban minden esetre felveti a lehetőséget.

Alig kilenc és fél hónappal az 1919. október 27-i siófoki távirat után, amiben a Nemzeti Hadsereg Fővezérsege először foglalkozott a csapatzászlók kérdésével, megszületett a Kormányzó magas elhatározása és rá egy hónappal megjelent a rendelet az új lovassági zászlóról. Arról a zászlóról, amely az első volt lóháton ülő magyar katona kezében a világosi fegyverletétel óta. A hét évtizedes űrt betöltő 1920 M lovassági zászlók közel 20 éven keresztül lobogtak a magyar honvédek kezében, részt vettek a Felvidék déli sávja, Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolásában. A magyar királyi Honvédségben – a húszas évek gyalogsági zászlóival egyetemben – az 1938 M zászló váltotta le ezt a típust.

¹⁷⁴ Itt is megmutatkozik az a furcsaság, hogy a zászlókat nem központilag gyártatták, hanem az adományozó maga választotta ki a műhelyt.

6.3. Az 1938 M csapatzászló

6.3.1. Az előzmények

Az 1930-as évek második felében mind gyakrabban érkeztek a Hadimúzeumba olyan levelek, amelyekben alakulatparancsnokok kértek segítséget. A kérések oka az volt, egyre több alakulatnál elhasználódott a csapatzászló. Itt elsősorban nem azokra kell gondolni, akik a húszas években új zászlót kaptak. Sok alakulat azonban még mindig az 1869 M zászlót használta. Közel hetven év rengeteg idő egy textilből készült tárgy esetében. Különösen igaz ez a megállapítás a selyemnél, amelynek a felezési ideje ideális körülmények között is csupán 100 év. A csapatzászlók, szinte állandóan használatban lévén, ki voltak téve az időjárás viszontagságainak, esőnek, szélnek, napsütésnek, hidegnek és melegnek egyaránt; lecserélésük a harmincas évek második felére már több lehetett, mint időszerű. Volt alakulat, amely azt jelezte, hogy „szégyellünk kimenni vele az utcára, annyira szakadt”. Az ilyen alakulatoknak új zászló helyett sokáig a Ludovika Akadémiáról utaltak ki ugyanolyan 1869 M zászlót, ami sok esetben alig volt jobb állapotú, mint az előző. Álljon itt példaként egy alakulat zászlócserejének menete.

A székesfehérvári m. kir. „Szent István” 3. honvéd gyalogezred 1935 elején fordult a minisztériumhoz zászlócsere ügyében. Válaszában a minisztérium engedélyezte a zászló lecserélését és előírta: „...hogyan az elkészítendő új zászló az érvényben lévő előírásoknak minden tekintetben meg kell feleljen.”¹⁷⁵ Utasította az alakulat parancsnokát, hogy amennyiben az ezrednél ezek az előírások nincsenek meg, vegye fel a kapcsolatot a Hadimúzeummal, ahonnan beszerezheti azokat. 1935. március 30-án *vitéz Koós Ottó* ezredes, az ezred parancsnoka levélben jelezte a Hadimúzeumnak, hogy a segítségüket kéri ezen ügyben. Jelezte azt is, hogy az új zászló elkészítésének költségeit Fejér vármegye közönsége magára vállalta. Aggházy Kamil válaszlevelében elküldte a kért adatokat.¹⁷⁶ Megírta továbbá, hogy „az új honvédségnek (1921 utáni) újonnan rendszeresített zászlója nincsen.” Az 1911. évi Öltözet és felszerelési szabályzatban előírtak figyelembe vételét javasolta.¹⁷⁷ Rögtön jelezte azonban azt is, hogy: „a zászló első lapján az I. F. J. betűk

¹⁷⁵ HM 1584/Elnökség–1935. számú rendelet.

¹⁷⁶ 229/1935 HTM It. A válaszban utal rá Aggházy, hogy szívesen segít. Egyben reményének ad hangot, hogy az ezred régi zászlaja „... mely alatt én is 5 évet szolgáltam, a Hadimúzeumba kerül méltó elhelyezésre.”

¹⁷⁷ Az 1869 M zászlóról szóló rendelet eredetileg 1876-ban jelent meg. *Öltözeti és felszerelési szabályzat a magyar kir. Honvédség részére*. Bp., 1876. 107–110. o.

helyett az 1920-ban rendszeresített lovassági zászlókon lévő „Magyarország Védasszonya” alkalmaztatott (ti. az első világháború után készült zászlókon), a „hajdú” ezrednél Hajdú vármegye címerét alkalmazták.”¹⁷⁸ Alternatívaként a zászlón a névadó Szent István, vagy a gyalogság védőszentje, Szent László ábrázolását javasolta. Ajánlotta továbbá, hogy a zászlót „jó iparművész tervezze” és felhívta a figyelmet, hogy tervet jóváhagyás végett fel kell küldeni a minisztériumba.

Ez az eset arra ösztönözte Aggházyt, hogy javaslatot terjesszen elő a honvédelmi miniszterhez új csapatzászlók rendszeresítése ügyében. „Egyben a honvédség egyéb lobogóinak rendezését is felveti”.¹⁷⁹ A múzeumi szakember így fogalmazott: „A m. kir. „Szent István” 3. h. gy. ezred értesítette az intézetet arról, hogy Székesfehérvár közönségétől új ezredzászlót kap s ennek elkészítéséhez innen (ti. a múzeumból) adatokat kérnek. E kéréssel kapcsolatban az intézet szükségesnek látja, hogy a honvéd gyalogezerdek zászlókérdése most már rendeztessék s a gyalogezerdek részére új ezredzászlók rendszeresítessenek. E javaslatát az intézet annál időszerűbbnek érzi, mert s gyalogezerdeknél még kint lévő régi honvéd zászlók most már úgyszólván teljesen elhasználódtak s valószínű, hogy a 3. gy. ezred után a többi régi zászló kicserélésére is hamarosan sor kerül. Így több ily kérelem fog a H. M.-hoz beérkezni, amink alapján a gyalogezerdek zászlóügyének rendszeresítése időszerű.”

A felterjesztés 1. mellékletében Aggházy a következőket javasolta:

„a.) zászlólap mérete 120 cm széles, 140 cm hosszú, alakja téglalap, anyaga nehéz fehérselyem. Díszítése: a zászlólap mindkét oldalán az angyalok által tartott állami középcímer legyen, a lovasságihoz hasonló kivitelben, a zászlólaphoz arányított nagyságban.¹⁸⁰ A zászlólap szegélyén 10 cm széles piros–zöld lángnyelv alakú pártázat legyen. Kivitele: díszítésnél a címerek és a lángnyelvek színes-, az angyalok ezüsthonal hímzéssel készítendő. A zászlólap a rúdra ne szegecselve, hanem vagy csavarokkal vagy kapcsokkal erősítessék fel s így szükség esetén levehető, megóvás céljából pedig a rúdtól függetlenül is kezelhető legyen!”¹⁸¹

¹⁷⁸ A debreceni m. kir. „Bocskai István” 11. hajdúezrednek kitüntető jelleg engedélyezték a hajdú elnevezés használatát. A zászlón azonban nem a vármegye, hanem Debrecen város címere volt.

¹⁷⁹ 79/1935 HTM It.

¹⁸⁰ A lovassági zászlón csak az egyik oldalon van a címer, a másikon Szűz Mária ábrázolás található. Mindkét oldalon ugyanazt a címert elhelyezni nem volt szokás korábban. A világháború utáni összes csapatzászlón azonban teljesen egyforma a két oldal, a mai csapatzászlón is.

¹⁸¹ Ez a javaslat meglepő a köztudottan hagyománytisztelő Aggházytól, hiszen mint már utaltunk rá, a szegelésnek fontos szerepe van a zászló avatásakor. A praktikum ilyen jellegű előtérbe helyezése a legfőbb katonai jelkép esetében elgondolkoztató.

b.) a zászlócsúcs mérete 16 cm hosszú és 9 cm széles, alakja stilizált levélalak, anyaga: aranyozott sárgaréz. Díszítése: egyik oldalon a gyalogság védőszentjének, Szent László királyunknak bevéssett mellképe, a másik oldalon az államfő bevéssett névjelvénye legyen. Felirata: a zászlócsúcs alsó, henger alakú, a zászlórúdhoz illeszkedő részén az illető gy. ezr. megnevezése legyen bevésve.

c.) zászlórúd: mérete: 290 cm hosszú, átmérője a csúcsnál 3,5 cm, a rúd végén 4,5 cm, alakja: gömbölyű, csúcstól végig kissé vastagodó, méret, mint fent, anyaga puhafa, festése sötétpiros. Verete a rúd végén 4 cm-es széles sárgaréz kupak. Díszítése: esetenként az ezredtulajdonos neve, a zászlólap alsó szélénél elhelyezett 3 cm-es sárgaréz gyűrűn feltüntetendő.

d.) zászlótok: mint a lovassági zászlóknál.”¹⁸²

A lovassági zászlók esetében nem tartotta szükségesnek az alig 15 éves zászlók cseréjét, viszont érdekes javaslatot tett az alábbiakban:

„3.) Honvéd tüzérségi zászló

A Hadimúzeum megfontolandónak tartja azt, hogy a tüzérség is el legyen látva csapatzászlóval. Az intézet véleménye szerint ez is rendszeresítendő volna. Amennyiben erről szó lehet, a kiadandó utasítás alapján az intézet a honvéd tüzérségi zászlót megtervezi.”¹⁸³

Javasolta a m. kir. honvédségi személyi lobogók bevezetését is. Három lobogóra tett konkrét javaslatot. Ezek a következők: a Legfelsőbb Hadúr lobogója, a m. kir. honvédség főparancsnokának lobogója és a m. kir. honvéd vegyesdandár-parancsnokok lobogója. Aggházy javasolta még honvédségi épületlobogó és gyászszalag rendszeresítését is.

1935-ben nem történt előrelépés az ügyben, az új csapatzászlók kérdése lekerült a napirendről. Aggházy jóslata beigazolódott; egyre újabb és újabb alakulatok jelezték a minisztérium felé, hogy új csapatzászlót szeretnének kapni. A HM a kéréseket rendszeresen úgy intézte el, hogy utasította a Hadimúzeumot, vagy a Ludovika Akadémiát, hogy az őrizetükben lévő régi zászlók közül adjanak ki egyet, amíg új zászló nem kerül kiadásra.¹⁸⁴

¹⁸² A lovassági zászlótok leírását l. a 17. oldalon. Bár Aggházy nem írja a méret értelemszerűen nem azonos, hiszen a 115 cm hosszú lovassági tokba a gyalogsági zászlónak még a lapja sem férne bele, nem hogy a zászlólap és a csúcs együtt.

¹⁸³ Ugyanezt javasolja a kerékpáros zászlóalj esetében is. Az ötlet, ha más formában is de, tulajdonképpen megvalósításra kerül az 1938 M csapatzászló rendszeresítésekor.

¹⁸⁴ A Ludovika Akadémián őrzött 1869 M zászlókat 1935 közepén átadták a Hadimúzeumnak. Összesen 38 db zászlóalj- (később ezred-) zászlóról van szó.

1938. március 9-én a m. kir. székesfehérvári vegyesdandár parancsnokság a m. kir. 4. „Szent László” honvéd gyalogezred részére kért zászlócserét. A kérelemhez csatolták a m. kir. 3. „Szent István” honvéd gyalogezred újabb kérelmét is.¹⁸⁵ A felvidéki bevonulás előkészítése során pedig további csapatzászló nélküli alakulatok jelezték igényüket a minisztérium felé.

Nem lehetett tovább halasztani a zászlók lecserélését. A csapatok mind gyakrabban fordultak a minisztériumhoz ez ügyben. A társadalmi akarat is meg volt az új zászlók elkészíttetésére.¹⁸⁶

6.3.2. Az 1938. évi zászlórendelet

Hosszú várakozás és előkészítés után végül a Honvédségi Közlöny 1938. december 15-i számában megjelent az új csapatzászlóról szóló rendelet.¹⁸⁷ Mivel a XX. században ez az első olyan szabályozás a katonai csapatzászlók területén, amely a hadsereg egészét érinti, érdemes hosszabban idézni belőle. Azért is, mert a későbbi csapatzászlókat rendszeresítő rendeletek – politikai koroktól és jelképrendszerektől függetlenül – ehhez a rendelethez nyúltak vissza alapokért.

„A Kormányzó Úr Ő Főméltósága folyó évi augusztus hó 17-én Gödöllőn kelt 3065/K. I.–1938. számú legfelsőbb jóváhagyása alapján az alábbiakat rendelem:

1. 1939. január 1-ével rendszeresítem:

a) »M. KIR. HONVÉD CSAPATZÁSZLÓK«-at – mint a hazaszeretet és a hűség szent jelképeit – és pedig

a »gyalogsági zászló«-t a gyalogsághoz tartozó minden ezred és minden önálló zászlóalj, valamint a honvéd Ludovika Akadémia I. és II. főcsoport, a honvéd főreáliskolák és a honvéd csapattisztképző iskola,

a »kerékpáros és gépkocsizó csapatzászló«-t minden kerékpáros- és minden gépkocsizó zászlóalj

a »lovassági zászló«-t minden huszárezred részére, továbbá

¹⁸⁵ HL HM 12.129/Elnökség A. osztály 1938.

¹⁸⁶ 1938. december 31-én Dr. Sánta Miklós, Karcag város polgármestere a város nevében felajánlja, hogy csapatzászlót és kürtöt adományoznak az ott állomásozó m. kir. „Kapisztrán János” 6. honvéd kerékpáros zászlóaljnak. A HM 2108/Elnökség A. osztály rendeletével ezt 1939. január 6-án engedélyezte. Hangsúlyozandó, hogy ekkor már két hete érvényben volt az új zászlórendelet, ám a város reakciójának gyorsasága figyelemreméltó.

¹⁸⁷ HM 45.000/Elnökség A.–1938. számú körrendelet. M. kir. honvéd csapatzászlók, m. kir. honvéd lobogók és a nemzeti lobogó rendszeresítése. *Honvédségi Közlöny*, LXV. Évf., 32. sz., Bp., 1938. december 15. 317–318. o.

b) »M. KIR. HONVÉD LOBOGÓK«-at – mint a fegyveres erő magasállású egyéneinek jelvényeit – és pedig:

a »Legfelsőbb Hadúr Lobogója«-t a Legfelsőbb Hadúr részére,

a »honvéd főparancsnoki lobogó«-t a m. kir. Honvédség főparancsnoka részére,

a »hadtestparancsnoki lobogó«-t minden hadtestparancsnok részére, végül

c) a »NEMZETI LOBOGÓ«-t – mint a magyar királyság nemzeti jelvényét – a laktanyák, a honvédségi vagy a honvédség által megszállt épületek részére a melléklet III/1. pontjának táblázata szerint.”

A körrendelet további részében közli, hogy „a felsorolt zászlók és lobogók közül tiszteletadás csak a m. kir. honvéd csapatzászlókat illeti meg.” A körrendelet hatályon kívül helyezte az 1920. évi 51. szám Rendeleti Közlönyben megjelent 75.667/Elnökség 1. 1920. számú Körrendeletet.¹⁸⁸

A zászlók és a lobogók pontos leírását a körrendelet melléklete tartalmazza. A mellékletben minden zászló valamint a zászlók minden alkatrésze és kiegészítője pontosan le van írva és rajzokkal illusztrálva. Elmondható, hogy Aggházy 1935-ös javaslatának nagy része megvalósult. Természetesen vannak különbözőségek a javaslat és a kihirdetett körrendelet között, amiknek nagy része véleményünk szerint indokolt. Nézzük meg, milyen is lett a honvédség régóta várt új zászlaja.

„A) Leírás

–1. Gyalogsági zászló

a) Mérete és anyaga: hossza 140 cm, szélessége 120 cm. Nehéz selyem. Alakja téglalap. Díszítése: a zászlólap külső (jobb) oldalán két angyal által tartott magyar állami középcímer, a belső (bal) oldalán Magyarország védőasszonyának teljes nagyságú képe, amint a földgömbön áll. Mindnégy szélén piros–zöld lángnyelv alakú pártázat.

Kidolgozása: a címer részletes kidolgozása a 7. melléklet szerint. Magyarország védőasszonyát ábrázoló kép színezése: a felhő szürkés-kék, a földgömb sötét-kék, a ruha világos-kék, a nyaknál arany hímzés, a palást bíborvörös, a belseje sárga, az összetartó csat arany színű, a testrészek testszín, a jogar, az alma, a korona, a glória és a sugárkéve arany. Mindezek tartós selyem-, arany- és ezüsthímzések.”

Megfigyelhető, hogy a korábbi rendeletektől eltérően ebben milyen precízen meg van határozva minden részlet, a legapróbbakig. Erre korábban egy zászlórendelet esetében sem volt példa. Pontosán megadja a méreteket is. „A címer magassága (a kereszt felső

¹⁸⁸ Ez a körrendelet rendszeresítette az 1920 M lovassági zászlót.

szélétől a címer alsó végéig) 59 cm, szélessége (angyalszárny végétől szárnyvégig) 68 cm. Magyarország védőasszonyának képmagassága a sugárkévével együtt 87 cm.”¹⁸⁹

Részletesen kitér a lángnyelvekre is:

„A piros és zöld lángnyelvek a zászlólap szélén 10 cm-es alappal 15 cm-re nyúlnak be a zászlólapba és pedig a zászlólap hossz oldalán 12–12, a szélességi oldalán 10–10 darab. A zászlólap négy sarkában a piros lángnyelvek között zöld-, a zöldek között piros színű körcikkszerű befejezés van. A zászlólap bal felső sarkában zöld színű körcikk és mellette piros színű lángnyelvek vannak, a piros és zöld lángnyelvek azután felváltva követik egymást. A lángnyelv nem hímzés, hanem selyem rátét bedolgozva.

A zászlólap három szabad szélén 6 mm vastag nemzeti színű selyemzsinór-szegés van a zászlólap két külső sarkán 1-1 nemzetiszínű selyembojttal. A bojt gombjában kis ólomnehezék van. A csüngő zsinór 5 cm, a rojt a gombbal együtt 10 cm hosszú.”

A rendelet eltér az 1935-ös javaslatától a zászlólap rúdhoz erősítésében. Aggházy három évvel korábban valamiféle pálcás megoldást javasolt, ehhez képest a rendeletben a magyar hagyományoknak megfelelő szegelés található meg.

„Felerősítése: a zászlólapnak a rúd közelében a pártázaton kívül eső fehér része a rúd körül egyszer át van csavarva és a rúdhoz 3 egymástól egyenlő távolságra lévő sorban 35-35 egyenlően elosztott fémszegekkel van odaerősítve. A szegek aranyozott sárgarézből vannak félgömbalakú fejjel és 2,2 cm hosszú hegyesített pecekkel. A lelkész és az ezred- (osztály-) parancsnok által – a Szolg. Szab. I. Rész 607. pontja értelmében – beverendő szegek, továbbá a zászlóanya és az ezred- (osztály-) tulajdonos szegének átmérője 2 cm, míg a többi szeg átmérője 1,4 cm. A szegekbe az adományozó neve és rendfokozata (állása) véshető be. (...) Az ezred- (osztály-) tulajdonos csak az ezred- (osztály-) tulajdonosi méltóság átvétele alkalmával veri be szegét az e célra üresen hagyott helyre. Ha a későbbiek folyamán ez a hely már betelt, akkor szegét ezektől lejjebb a szegsorok közé veri be az új ezred- (osztály-) tulajdonos.”

Hasonló részletesen fogalmaz a rendelet a zászló többi eleméről és kiegészítőjéről is.

„b) A zászlócsúcs.

Mérete és anyaga: hossza 26 cm (a levél 16 cm és a hüvely 10 cm), szélessége 9 cm. Aranyozott sárgaréz. Díszítése: a baloldalon a cserfa- és olajfaággal övezett magyar

¹⁸⁹ 1935-ös javaslatában Aggházy így fogalmazott: „a zászlólaphoz arányított nagyságban” szerepeljen a címer. Ez a megfogalmazás eléggé rugalmasan értelmezhető. Az 1920 M lovassági zászlónál sem volt pontos méret megadva, nem is egyforma méretűek az elkészült darabok címeri.

állami kiscímer, jobboldalon az államfő családi címere, a zászlócsúcs hüvelyének felső felében az illető csapattest szervezetszerű elnevezése és a zászló felszentelésének évszáma van bevésve. Felerősítése: a zászlócsúcs a zászlórúd felső végére van tolva és levehetően egy csavaros szeggel odaerősítve.

c) A zászlórúd.

Mérete és anyaga: hossza 280 cm, átmérője felül 3,5 cm, alul 4 cm. Egymáshoz hosszában ellentétesen enyvezett két darab tartós és rugalmas puhafából készült hengeralakú rúd, mely skarlátszínű olajfestékkel van befestve. A zászlórúd alsó vége egy 7,5 cm hosszú sárgaréz kupakba van foglalva.

d) A zászlószalag.

Mérete és anyaga: 16 cm széles könnyű selyemszalag, közepén 20–25 cm széles csokorba kötve, két ága 100–100 cm hosszúságban lóg le. Színe: az államfő szalagja nemzetiszínű, míg a többi vagy piros, vagy fehér, vagy zöld. Az ezred- (osztály-) tulajdonos szalagjának színe tetszés szerinti. Dísztétele: a szalagon az adományozó jelmondata és neve lehet selyemmel behímezve. A szalag végén 5 cm hosszú aranyrojt legyen. Felerősítése: a szalagot a zászlócsúcs hüvelyéhez egy – a szalag színével azonos színű – zsinórral úgy kell felerősíteni, hogy a szalag két ága lelógjon. Az ezred- (osztály-) tulajdonos szalagját az ezred- (osztály-) tulajdonos előtti első tisztelgéskor, míg a többi szalagot a zászló felszentelésekor kell felerősíteni a csapatzászlóra. Az országos gyász tartamára a Sz. Sz. I. R. 588. pontjában előírt gyászfátyol anyag fekete tüll. Méretei a többi szalagével azonosak.¹⁹⁰

e) Zászlótok.

Egy darabból szabott füzöld színű vízmentes tafotatok; kívül 3 cm magas fekete betűkkel az illető ezred (osztály) szervezetszerű elnevezése van ráfestve. A tok hossza 130 cm, alsó nyílt végén egy 15 cm hosszú hasíték, melynek alsó széle biztosító kapcsokkal a zászlórudat átfogja. A tok felső végén, a zászlócsúcs számára egy 18 cm hosszú – a zászlócsúcs befogadására alkalmas – sárgaréz süveg van odaszegve. Ennek felső végén egy gomb van.

f) Zászlóboríték.

¹⁹⁰ Jól látható, hogy az előző két évtized sokszínűségével és egyénieskedéseivel ellentétben az új rendelet a minél nagyobb mértékű egységesítésre törekedett. Ez leginkább a zászlószalagok ilyen erőteljes egységesítésében érhető tetten. A rendelet megfogalmazói a jelmondat szabad megválasztásán kívül semmilyen egyéni megnyilvánulásnak nem adtak lehetőséget. Természetesen nem sikerülhetett a rendeletet minden esetben maradéktalanul betartatni, ezért ismerünk ebből a korszakból olyan szalagot, amelyen címer is található.

A zászlóboríték fehér kalikóból készül, 166 cm hosszú zsákszerűen kidolgozva, nyílásánál lévő korcába fehér gyapjúszalag van behúzva. A borítékon felirat nincs. Az összezsavart zászlóra először a zászlóborítékot húzzuk és csak azután helyezzük el a zászlótokba.”

A gyalogságtól eltérő zászlót kaptak a kerékpáros és gépkocsizó alakulatok (zászlóaljok). A zászló mérete 40x40 cm és könnyű selyemből készült. Díszítése és kidolgozása megegyezett a gyalogsági zászlóéval. „A címer magassága (a kereszt felső szélétől a címer alsó végéig) 20 cm, szélessége (angyalszárny végétől szárnyvéig) 25 cm. Magyarország védőasszonyának képmagassága a sugárkévével együtt 22 cm.” Körbe a lángnyelvek – oldalanként kilenc–kilenc darab – 5 cm-re nyúlnak be a zászlólapba és mind a négy sarokban zöld színű körcikk van. A zászlólapot szegélyező zsinór 3 mm vastag, a csüngő zsinór 2 cm, míg a bojt 4 cm hosszú. A zászló igazi érdekessége az volt, hogy nem zászlórúdra, hanem egy 3 mm vastag acélrúd segítségével – ami be volt szegve a zászlólapba – egy kürtre rögzítették.¹⁹¹ A gyalogsági zászló leírásánál már tapasztalt precizitás után már nem is meglepő, ahogyan a kürtől és alkatrészeiről fogalmaz a rendelet a 2. pontban:

„b) A kürt.

Mérete és anyaga: hosszas alakú, egyszer csavart, tiszta ezüst kürt, „G” alaphanggal. Hossza a tölcserperemtől a fúvóka felső széléig 58,5 cm, a csőhajlatok könyökben 48 cm-re, szárban 10 cm-re vannak egymástól. A csőszárat egymástól 25 cm távolságra lévő két vékony átlós cső tartja össze. A kürt közepén kb. 5–6 cm széles gömb van, amely a kürt fogantyúja. A kürt külső szárán három karika van, melyre a zászlólap lesz felerősítve. Díszítése: a tölcser külső részén a peremszegély mellett az illető csapattest szervezetszerű elnevezése és a zászló felszentelésének évszáma, oldalán a tölcsersegélytől kb. 10 cm-re a két cső érintkezésével ellentétes oldalon pedig az államfő családi címe van bevésve.

a) Kürtzsinór.

Mérete és anyaga: hossza 160 cm, vastagsága 7 mm. Nemzetiszínű selyemzsinór, két végén ugyanolyan bojt van, mint a gyalogsági zászlón. A kürtzsinórt a torkolatnál és a fúvóka mellett kell a kürtre felkötni.

¹⁹¹ Kürtre erősített zászló korábban még soha nem funkcionált felszentelt csapatzászlóként. Erre a furcsa módszerre talán az lehet a magyarázat, hogy a kerékpárosok, de még a gépkocsizók sem tudtak volna magukkal vinni egy rúdra erősített zászlót a kivonulások alkalmával. Ez a zászlótípus nem volt hosszú életű. Csak ebben a rendeletben szerepel, a világháború után szabályozásokban nem kerül elő, pedig akkorra jelentősen megnőtt a gépesített csapattestek száma (és jelentősége).

b) Zászlószalag.

Mérete és anyaga: 5 cm széles könnyű selyemszalag, közepén 8–10 cm széles csokorba kötve, két ága 30–30 cm hosszúságban lóg le. Színe és díszítése: mint a gyalogsági zászlónál.”

A továbbiakban rendelkezik még a zászlótok és a zászlóboríték méretéről, anyagáról és kinézetéről, majd a rendelet a 3. pontban áttér a lovassági zászló ismertetésére. Ennek mérete 80x80 cm, mint az 1920 M zászlóé. Díszítése és kidolgozása megegyezik a gyalogsági zászlóéval. A címer 40 cm magas, szélessége angyalokkal együtt 60 cm, Magyarország védőasszonyának képmagassága pedig 57 cm. Az oldalanként kilenc–kilenc darab piros és zöld lángnyelv váltakozva követi egymást, minden sarokban zöld körcikk van. A lángnyelvek 8 cm-re nyúlnak be a zászlólapba. A két szabad sarkon lévő bojt méretei megegyeznek a gyalogsági zászlóéval. A zászlócsúcs az 1920 M zászlóról örökölt alakú. „Hossza 30 cm (10 cm a hüvely, 1,5 cm a nyak, 5 cm a gömb, 13,5 cm a csúcs). (...) a gömb jobb oldalára az államfő családi címere, bal oldalára a cserfa- és olajfaággal övezett magyar állami kiscímer, a hengeralakú hüvely felső felére pedig a csapattest szervezetszerű elnevezése és a zászló felszentelésének évszáma van bevésve.”

A zászlórúd 226 cm hosszú és 3,5 cm átmérőjű. Kidolgozása, a rajta lévő bőr alkatrészek elhelyezése és mérete teljesen megegyezik az 1920 M zászlónál leírtakkal. Meghatározták a zászlószalag pontos méretét és anyagát is. „... 10 cm széles könnyű selyemszalag, közepén 16–20 cm széles csokorba kötve, két ága 50–50 cm hosszúságban lóg le. Színe, díszítése és felerősítése: mint a gyalogsági zászlónál.”

A 4. pontban a rendelet az Emlékkönyvről szól.

„Minden csapatzászlóhoz egy emlékkönyv tartozik. Ebben a csapatzászló felszentelési ünnepségét és a zászló egész történetét naplószerűen – lehetőleg fényképek csatolásával – meg kell örökíteni. Az elsőként fénykép a teljes csapatzászló jobb- és baloldalát mutassa. A kerékpáros és gépkocsizó csapatzászló felszentelése alkalmával a Szolg. Szab. I. rész 607. pontjában említett szegbeverés helyett ebbe az emlékkönyvbe írják be neveiket azok, kik azt egyébként a zászlószegekbe vésetnék be. Az emlékkönyv ¼ ív nagyságú, díszes bőrkötéssel. Külső oldalán az angyalok által tartott magyar állami kiscímer, alatta a következő példa szerinti felírással: M. kir. „Bethlen Gábor” 10. honvéd gyalogezred csapatzászlójának története, vagy: M. kir. „Balogh Ádám” 4. honvéd kerékpáros zászlóalj csapatzászlójának története.”

A melléklet I. részének második, „B)” fejezete a „Használat, elhelyezés és karban tartás” címet viseli. Érdeemes ebből is néhány passzust szó szerint idézni. Ami megegyezik az 1920 M lovassági zászló hasonló fejezetével, attól most természetesen eltekintünk.

„a) Használat.

A csapatzászlót általában ünnepélyes alkalmakkor (díszkivonulásoknál) és a tiszteletadásoknál – időjárásra való tekintet nélkül – kibontva kell használni. Egyéb alkalmakkor való használatára a csapattestparancsnok intézkedik.

A kerékpáros és gépkocsizó csapatzászló kürtjét első alkalommal a Szolg. Szab. I. rész 610. pontjában előírt kürtjel leadására kell használni. Ez a kürt gyalogmenet fúvására nem használható.

b) Elhelyezés.

(...) A kürtöt alakjának megfelelő zöld posztó ágyazatba kell helyezni.

c) Karbantartás.

A zászlót – megrongálódása esetén – a Hadimúzeummal egyetértésben kell kijavítani. Nagyobb rongálódás rendbehozatalát a Hadimúzeum eszközli, míg kisebb rongálódások kijavításánál a Hadimúzeum a csapattestet szakszerű tanáccsal látja el.

Háborúban harci eszközöktől eredt rongálódásnak csak továbbterjedését kell megakadályozni. A teljes rendbehozatalt a háború befejezése után úgy kell eszközölni, hogy a háborús rongálódás nyomai mint hadiemlékek láthatóan megmaradjanak...”¹⁹²

A körrendelet mellékletének II. része a „M. kir. honvéd lobogók” címet viseli. Ez a személyi lobogókat ismerteti. Ezek pedig:

- 1.) a Legfelsőbb Hadúr lobogója,
- 2.) Honvéd főparancsnoki lobogó,
- 3.) Hadtestparancsnoki lobogó.

A Legfelsőbb Hadúr lobogója két nagyságban készült: I. nagyság: 280x200 cm, szárazföldi használatra, illetve a II. nagyság: 150x100 cm, a folyamőrség úszóegységein való alkalmazásra. Anyaga színtartó és vízálló egybeszövött elsőrendű merinó gyapjú.

„Díszítése: a lobogólap mindkét oldalán az angyalok által tartott magyar állami középcímer.”¹⁹³ A lobogólap mindnégy szélén piros–zöld színű egyenlőszárú háromszög-alakú pártázat, a sarkokban zöld háromszög-befejezés van.

¹⁹² Érdeemes megjegyezni, hogy a második világháború során csak a gyorshadtest alakulatai vitték magukkal a zászlókat a harctérre 1941-ben. 1942-től a csapatzászlók a helyőrségekben maradtak a pótkeret-parancsnokságokon.

¹⁹³ Aggházy három évvel korábbi javaslatában a lobogó egyik oldalára a VHM betűkből (vitéz Horthy Miklós) álló monogramot ajánlotta. E helyett mindkét oldalra az angyalos középcímer került. Nem tudhatjuk,

Kidolgozás: a címer részletes kidolgozása a 7. sz. melléklet szerint. Úgy a címer, mint a háromszögek színnyomatok.

A címer magassága (a kereszt felső végétől a címer alsó végéig) az I. nagyságú lobogón 110 cm, a II. nagyságú lobogón 57 cm, szélessége az I. nagyságú lobogón 132 cm, a II. nagyságú lobogón 66 cm.”

Részletesen megadja a pártázatot alkotó háromszögek méretét és darabszámát mindkét nagyság esetében. A lobogóhoz nem rudat rendszeresít, hanem az I. nagyság esetében árbocot. Ezt a hivatali épület tetején függőlegesen kellett felállítani, úgy, hogy a szabadon álló hossza 5 méter legyen.

A Honvéd főparancsnoki lobogó mérete 220x160 cm. Anyaga és kidolgozása megegyezik a Legfelsőbb Hadúr lobogójával. Mindkét lapján az angyalok által tartott magyar állami kiscímer látható.¹⁹⁴ A piros–zöld lángnyelvek 25 cm-re nyúlnak be a zászlólapba, számuk a hosszabb oldalon kilenc, a rövidebben hat. A címer 74 cm magas és 100 cm széles az angyalokkal együtt. A lobogó árbocára ugyan azok vonatkoznak, mint a Legfelsőbb Hadúr lobogójára.¹⁹⁵

A Hadtestparancsnoki lobogón az állami kiscímert angyalok helyett jobbról cserfaág, balról olajfaág övezi.¹⁹⁶ Egyébként mindenben megegyezik az előző lobogóval.¹⁹⁷

A rendelet következő része a m. kir. honvéd lobogók fel- és bevonásáról szól. Pontok hosszú során keresztül ismerteti, hogy melyik lobogót mikor kell felhúzni és mikor kell levonni.

A III. rész a Nemzeti lobogó rendszeresítésével foglalkozik. Összesen hat különböző méretet határoz meg, és szabályozza azt is, hogy melyik méretű lobogó milyen katonai épületre tűzhető ki. Magáról a lobogóról így fogalmaz:

de lehet, hogy maga Horthy, vagy a környezetéből valaki vétózta meg az Aggházy-féle javaslatot, mert egyértelműen az 1869 M honvéd zászló I. F. J. (I. Ferenc József) névjelére utalt. Valamelyest csökkentették a lobogó és pártázat méretét is a korábbi javaslatához képest.

¹⁹⁴ Érdekes analógia, hogy a Magyar Honvédség jelenlegi főparancsnoka, a Köztársasági Elnök (Magyarország Alaptörvénye, Az Állam, A Köztársasági Elnök, 9. cikk, (2) bekezdés), aki a Magyarország címerének és zászlajának használatáról, valamint állami kitüntetéseiről szóló 2012. évi CCII. törvény 1.§. (2) bekezdése alapján pontosan ugyanilyen címer használatára (is) jogosult.

¹⁹⁵ Aggházy 240x120 cm-es nagyságát jócskán megváltoztatták. Megváltozott a pártázat alakja és elmaradtak a javasolt HFP rövidítések a sarkokból. Ez utóbbi valószínűleg azért, mert nem érezték – tegyük hozzá joggal – magyaros hagyománynak.

¹⁹⁶ A Magyarország címerének és zászlajának használatáról, valamint állami kitüntetéseiről szóló 2012. évi CCII. törvény 1.§. (2) bekezdése alapján a cser-és olajággal övezett címer használatára jelenleg a miniszterelnök jogosult.

¹⁹⁷ Ez a típus a három évvel korábbi javaslatban nem szerepel. A legtöbb hasonlóságot az ott szereplő vegyesdandár-parancsnoki lobogóval mutatja.

„Díszítése: a lobogólap mindkét oldalán hosszirányba futó, egyenlő szélességű, piros–fehér–zöld színű sávok és ezen kívül mindkét oldal közepén jobbról cserfa- és balról olajfaággal övezett magyar állami kiscímer. A lobogólap lelógó széle nemzetiszínű gyapjúrojjtal van szegélyezve. (...)

A lobogólap rojtozott szélével szemben lévő oldalán egymástól 25 cm távolságra a szükség szerinti számban rugós vaskapsok (karabinerek) vannak felerősítve, a lobogólapnak lobogórúdra való felakasztása végett.”

Részletesen leírja a lobogórúd és a tartószerkezet mikéntjét is a rendelet. Meghatározza, hogy hol kell kitűzni a nemzeti lobogót. „A nemzeti lobogó a laktanya (épület) főbejárat felőli oldalán – lehetőleg az épület középrészén –, hozzáférhető helyen beépített tartószerkezetbe úgy kell kitűzni, hogy a lobogórúd a vízszintestől kb. 45 foknyira felfelé álljon. Más helyeken – mint pl. a tetőablakon stb. – a nemzeti lobogót kitűzni nem szabad.¹⁹⁸ A pavilonrendszer szerint épített laktanyáknál – ott, ahol a főbejáratától két oldalt egyenlő nagyságú különálló nagyobb emeletes épület van – a nemzeti lobogót mindkét oldalon ki kell tűzni.

Általában a honvédségi épületekre mindenkor csak rendes, tiszta és ép állapotban lévő nemzeti lobogó tűzhető ki. Országos gyász tartalmára kitűzött lobogó felső végére gyászszalagot kell kötni. ...”

A melléklet IV. része a magyar állami címerek – a közép- és a kiscímer – valamint a Magyarország Kormányzójának családi címerének pontos rajzát ismerteti.

Mint a fentiekből kitűnik, megérte kivárni a hosszú vajúdas végét. Az eredmény ugyanis egy minden szempontból kielégítő, a kor elvárásainak és a magyar hagyományoknak egyaránt megfelelő új zászlócsalád lett. A rendelet megjelenése után szinte hetente érkeztek a minisztériumba a levelek, amelyekben városok kérvényezték, hogy a náluk állomásozó alakulatnak csapatzászlót adományozhassanak. A következő évben a kimaradt apróbb kérdéseket is lesabályozták. Készült például forgatókönyv-vázlat a zászlóavatási ünnepség lefolyásához,¹⁹⁹ valamint a Kormányzó részvételének szabályozására is.²⁰⁰

¹⁹⁸ Ebből az apró megjegyzésből is érződik, hogy mennyivel nagyobb becsben tartották akkor a nemzeti – és minden egyéb – lobogót, mint ma.

¹⁹⁹ HM 20.057/Elnökség A. 1939. számú rendelet.

²⁰⁰ HM 24.981/Elnökség A. 1939. számú rendelet.

6.3.3. Zászlóadományozások

Lázás buzgalommal készültek az új zászlók, melyeknek minél egységesebb megjelenését két dolog volt hivatva elősegíteni. Az egyik az volt, hogy a minisztérium minden ez ügyben nála érdeklődőnek az Oberbauer céget ajánlotta (Budapest, IV. Váci utca 41.),²⁰¹ a másik pedig az, hogy be lehetett szerezni a zászló sablonjait Nagyistók István iparművéstől (Budapest, VII. Thököly u. 28. III. 5.).²⁰² Ebben a körrendeletben is található utalás arra, hogy miért tartja fontosnak a katonai vezetés a csapatzászlók civil közösségek általi adományozását. „Kíváncsú volt, hogy ezeket az új csapatzászlókat – mint a hazának, a hazaszeretetnek és a haza iránti hűségnek szent jelképeit – a múlt hagyományaihoz híven most is a polgárság adományozza a csapattesteknek. Ezáltal a honvédség és a polgárság közelebb kapcsolódhatna egymáshoz, az egyes városok pedig az érintett csapattesteket, mint házi ezredüket még inkább magukénak vallhatnák.” Már említésre került, hogy a használatból valamilyen okból kivont zászlók megőrzésében milyen fontos szerep jutott a Hadimúzeumnak. Ennek része volt a régi zászlók kötelező leadásának előírása szinte minden új csapatzászló rendszeresítésekor a XX. században. „Egyidejűleg elrendelem, hogy a gyalogezredek az új csapatzászló elkészítése után, régi csapatzászlójukat alkalmi futárral a m. kir. Hadimúzeumba szállítsák be.”²⁰³

Az 1939–1940-es években a területgyarapodások okozta már-már eufórikus közállapot nagyban hozzájárult ahhoz, hogy szinte minden alakulat mondhatni azonnal zászlót kapott. A lelkesedés azonban már akkor sem volt elég. Az új zászlórendelet nem változtatott azon, hogy az új zászló elkészítésének minden költsége az adományozót terhelte.²⁰⁴ Ugyanez mondható el a zászlóavatási ünnepség költségeiről is.

1939-től 1942-ig rengeteg zászlóavatásra került sor. Az elcsatolt területek visszatérése, majd a – közvélemény szerint Trianont eltörlő – második világháborúba történő belépés idején a felfokozott hazafiúi érzelmek sok esetben ilyen formában is kifejezésre jutottak. Érdekes a sok zászlóavatás közül néhányat kiemelni.

A m. kir. „Nagy Lajos király” 6. honvéd gyalogezred csapatzászlójának avatása Kaposváron 1939. augusztus 13-ára volt eredetileg tervezve. Ez a szervezés folyamán valamilyen okból megváltozott és november 11-én lett megtartva a zászlószentelés, az

²⁰¹ HM 39.090/Elnökség A–1939. számú rendelet.

²⁰² HL HM 10.173/Elnökség A–1939. számú rendelet. A gyalogsági zászló rajza 30 pengő, a kerékpáros és gépkocsizó zászlóé pedig 20 pengő volt.

²⁰³ Uo.

²⁰⁴ A korábbi állapotot megerősítette a HM 57.510/Elnökség A–1938. számú rendelet.

újoncesküvel együtt. A zászlóavatás érdekességét az ezredtulajdonos személye adja, aki nem volt más, mint Viktor Emánuel olasz király. Az előkészületek minisztériumi szinten már májusban megkezdődtek.²⁰⁵ Az ezred parancsnoksága a minisztériumon keresztül a budapesti olasz katonai attasé útján kérte fel az ezredtulajdonost az adományozásra. Május harmincadikán megérkezett a szóbeli beleegyezés, majd június 16-án az olasz katonai attasé azt közölte, hogy a király beleegyezésével a zászló Budapesten, az adományozói szalag pedig Rómában készül. A minisztérium szerint a csapatzászló július 31-re fog elkészülni, ezért úgy vélik, hogy az avatásra a legalkalmasabb időpont augusztus 13-a lenne. Ennek indokaként azt hozza fel a minisztérium Kiképzési Osztálya, hogy ekkor az ezred két zászlóalja még Kaposváron van, az átképzendő legénység még nem vonult ki és a szeptemberi kihelyezések még nem kezdődtek meg.²⁰⁶

Javasolták továbbá, hogy az olasz király képviselőjét már a határon fogadta az ezred egy kisebb tiszti különítménye és a minisztérium képviselője. Nagyszabásúra tervezték a budapesti ünnepélyes fogadást. „Budapestre való érkezésekor Őfelsége képviselőjét a pályaudvaron a Kormányzó Úr képviselője, a H[onvédelmi] M[iniszter] és a H[adsereg]f[ő]p[arancsnok] urak vagy azok képviselői, a H.M. Elnökség B. [osztály] és a budapesti Á[llomás]p[arancsnokság] kiküldött tisztjei fogadják az olasz követség tagjain kívül. Képviseltessek magukat a Min[iszter] Eln[ök] és Kü[ügy]m[iniszter] zrak, továbbá Budapest székesfőváros főpolgármestere és polgármestere, a m. kir. Államrendőrség budapesti főkapitánya, a MÁV elnökhelyettese. A pályaudvar fellobogózása szükségesnek látszik. A fogadáshoz díszszázad zászlóval és zenekar kivonul.”²⁰⁷

Fontos kérdés volt a zászlóanya személyének meghatározása. Lehetőséggént felmerült az olasz császárné és királyné, a Kormányzó felesége, valamint a budapesti olasz követ felesége. Végül, a minisztérium javaslatának megfelelően a zászlóanya Vinci Gigliucci Julia grófnő, az olasz követ felesége lett az olasz császárné és királyné képviselőjében. A zászlóavatáson az olasz császár és királyt Riccardi hadtesttábornok képviselte.

²⁰⁵ HL HM 33.729/Elnökség B. 1939. Az irat tartalmazza az ünnepség és az ahhoz kapcsolódó fogadás teljes forgatókönyvét. Az ügyiratból nem derül ki, hogy megváltozott az avatás időpontja.

²⁰⁶ A zászlóavatási ünnepség szervezésekor – a második világháború előtt, alatt és után is – rendszeresen visszatérő probléma a dátum meghatározása. Legtöbbször az okoz gondot, hogy miként lehet lefolytatni azt a kiképzési terv lehető legkisebb „megbolygatásával”.

²⁰⁷ Valószínűleg nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a magas szintű fogadás nem a kaposvári ezred tulajdonosának, hanem az olasz állam képviselőjének szólt. Ne felejtsük, hogy alig egy évvel járunk az I. bécsi döntés után, amikor a német és olasz döntőbíráskodás határozata alapján visszacsatolásra került a Felvidék déli része Magyarországhoz.

A zászlóavatási ünnepségről ismerjük egy a gyalogezrednél szolgáló legénységi állományú visszaemlékezést is. Ebből megismerhetünk egy ilyen rendezvényt „alulnézetből” is.²⁰⁸ „Az ünnepi esemény fordulóján a város ködös napra ébredt.²⁰⁹ 10 órára eltűnik a köd, a nap fátyolosan szórja sugarát a Turul pályán gyülekező nagyszámú meghívott és érdeklődő közönségre. A tribünötő vonalán messziről olvasható felírás élteti a királyt és kedves feleségét. Eviva il Rex! Eviva il Re! Mindezt a király nevében Riccardo²¹⁰ hadtest tábornok érzékelheti. Ő a király küldötte, az ünnepély első vendége. Környezetében a budapesti olasz követ Da Vinci gróf és felesége, valamint több katonai attasé. A tábornok rövid beszédben tolmácsolja a király üdvözlését, élteti a magyar – olasz barátságot, és átadja a zászlót. A zászlóanyai tisztségben a nagykövet felesége köti fel az első szalagokat. Az ezredparancsnok a zászlót átveszi és hazafisággal bőven átszőtt szavakkal vállalja, hogy a zászló becsületét minden 6-os honvéd híven a mindhalálig megőrzi. Másnap az eseményt a helyi sajtó bőséges méltatásban részesíti. A díszelgésen a gyalogezred egységei utánozhatatlan rendben végezték díszmenetüket. Pedig a málhásállatokkal ekkor is akadt egy kis galiba. A helyi tábori tüzérsztály a nap pompájához díszsortúzzal járult hozzá. Ez aztán ugyancsak felbontotta a menetoszlop rendjét.²¹¹ Szerencse, hogy mindez már nem a fogadás arcvonalában történt. Az emlékezetes nap történelmi hitelét a legénység díszebédjének rögzítésével szeretném hitelesíteni. Íme a menü: csontleves, paradicsomos káposzta sült hússal, mákos bukta, másfél alma és két deciliter bor.”²¹²

A zászlószentelési ünnepség időpontjára sokféle körülmény lehetett hatással. Jó példa erre a jászberényi kerékpáros majd páncélos zászlóalj zászlóavatásának „kálváriája”. A m. kir. 5. kerékpáros zászlóalj tisztikara 1939 őszén a város polgármesterét, Dr. Friedvalszky Ferencet kérte fel hogy a város közönsége nevében adományozzon az

²⁰⁸ A visszaemlékezés szerzője Fekete József (1916 Zalaláp – 2013 Tapolca). A bajai Tanítóképző elvégzése után 1939. október 5-én vonult be a kaposvári „6-osokhoz” katonai szolgálatra. Részt vett az erdélyi bevonulásban és az 1941-es délvidéki harcokban. Ezután zászlósi rendfokozatban tartalékos állományba került. 1944-ben újra behívták és részt vett a kelet-magyarországi hadműveletekben. November elején esett hadifogságba, ahonnan 1947 őszén került haza. A későbbiekben egészen nyugdíjazásáig tanítóként és iskolaigazgatóként dolgozott.

²⁰⁹ A visszaemlékezésben november 11-e, III. Viktor Emánuel születésnapja szerepel a zászlóavatás dátumaként. Az ügyiratban szereplő augusztusi dátummal szemben ezt erősíti a könyvben szereplő fénykép is, amelyen a honvédek köpenyt viselnek. FEKETE JÓZSEF: *Életem fehérén-feketén*. H.n. 2001. (továbbiakban: FEKETE) 20. o. A novemberi dátumot igazolja a Magyar Világhíradó is, amely 1939. novemberi 821. számában tudósított az eseményről. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3537> Utolsó letöltés: 2014. augusztus 4.

²¹⁰ Helyesen: Riccardi hadtesttábornok.

²¹¹ A visszaemlékezésből más helyen kiderül, hogy az ágyúlövések hangja elsősorban a málhásállatok „lépéstartására” volt rossz hatással.

²¹² FEKETE 21–22. o.

alakulatnak csapatzászlót.²¹³ A pozitív válasz után megkezdődött a gyűjtés a költségekre és a zászló decemberre el is készült.²¹⁴ A zord időjárás miatt az avatást 1940 tavaszára halasztották, amire a minisztérium egyik rendelkezése is lehetőséget adott.²¹⁵ 1940 májusában a zászlóanya, a polgármester felesége kérte, hogy férje betegsége miatt halasszák el az avatást. Az alakulat azt javasolta, hogy augusztus 14-én a zászlóalj napján kerüljön rá sor, ezt azonban a minisztérium azzal utasította el, hogy a zászlóalj május 27-től nem lesz a városban, mert nyári kihelyezésre kerül.²¹⁶ A parancsnok ezután azt kérte, hogy a helyőrségbe visszatérésük után kerülhessen rá sor, ezt azonban Észak–Erdély és a Székelyföld visszacsatolása „akadályozta meg”. Az avatást 1941. május 1-re tették át, amit viszont az alakulat harckocsi zászlóalijá történő átszervezése, majd a szovjet frontra küldése hiúsított meg. A csapatzászlót végül 1942. március 22-én avatták fel.²¹⁷

A következő zászlóadományozás azért érdekes, mert nem történt meg. A minisztérium 1940. szeptember 25-én felfüggesztette a m. kir. 17. határvadász zászlóalj zászlóavatásának előkészületeit.²¹⁸ Az avatás időpontja már ki volt tűzve Bánffyhunyadon november 13-ára, a zászlót a Társadalmi Egyesületek Szövetsége ajánlotta fel. Az alakulat békehelyőrsége Szeged volt, az eltérő helyszínt azzal indokolták, hogy a visszaérkezés után azonnal megkezdődik a legénység tartós szabadságolása, így csak töredék létszám lenne jelen, valamint „a visszakapott erdélyi területen megtartandó ünnepély újabb alkalom lenne a Honvédség és a lakosság közti kapcsolatok hangsúlyozására, aminek itt nagy a propagatív értéke is.” A felfüggesztés oka igen prózai: az átszervezések miatt a zászlóalj 1940. december 1-én megszűnt. Október 4-én a minisztérium géptáviratban arra utasította a zászlóalj előljáró parancsnokságát, az 1. határvadász dandárt, hogy „... utasítsa a 17. hv. zlj. parancsnokságot, hogy a csapatzászló avatását – tekintettel a még ez évben végrehajtandó átszervezésre, mely a zászlóaljat közelebről érinteni fogja – tartsa függőben.” Hasonló a m. kir. 27. hegyivadász zászlóalj esete, de ők 1940. június 29-én meg is kapták a zászlót Sátoraljaújhely városától. December 1-én ezt az alakulatot is megszüntették mint önálló csapatetetet és gyalogos zászlóaljként Zilahra költöztették.²¹⁹

²¹³ BABUCS ZOLTÁN – MARUZS ROLAND: *„Jász vitézek rajta, előre!” A jászberényi kerékpáros és harckocsizó zászlóalj története (1921 – 1945)*. Bp., 2007. (továbbiakban: BABUCS – MARUZS) 51. o.

²¹⁴ Tekintve, hogy kerékpáros alakulatról van szó, ebben az esetben a szabályzat előírásai alapján egy kürtzászló készült.

²¹⁵ A csapatzászlók beszerzésének határidejét a kárpátaljai bevonulás miatt 1940. június 30-ig meghosszabbította a HM 60337/elnökség–1939. számú körrendelet.

²¹⁶ HL HM 23397/Elnökség–1940.

²¹⁷ HL HM 1875/Elnökség–1942. Idézi: BABUCS – MARUZS 51. o.

²¹⁸ HL HM 56.804/Elnökség–1940.

²¹⁹ HL HM 111.692/Elnökség A. osztály 1940.

Az 1940-es év története még, hogy rendszeresítették a honvéd vezérkarfőnöki és a hadsereg-parancsnoki lobogókat.²²⁰

1941-ben alapították meg a kormányzói szalagot, amit a harctéren az ellenség előtt tanúsított hősiek helytállásért adományozhattak. Ebből a zászlószalagból jelenlegi ismereteink szerint mindösszesen 49 darab került adományozásra 1942–1944 között. A kitüntetett alakulatok között a gyalog- és huszárezredek mellett határ- és hegyivadász, kerékpáros, harckocsizó, híradó, felderítő és utász zászlóaljok valamint különböző tüzérosztályok is vannak.

Az 1938 M csapatzászlók adományozása egészen 1944-ig folyt. A háború „utolsó óráiban” megpróbálták a zászlókat nyugatra menekíteni a közeledő szovjet csapatok elől. Ennek ellenére sok került az ellenséges haderők (szovjet és amerikai) kezére. Számukat nem tudjuk pontosan, de a m. kir. Honvédség alakulatainak számát alapul véve akár több tucatról is szó lehet.

Viszonylag nagyszámú példány azonban megmaradt. Közvetlenül a háború utáni években egy Ausztriából visszaadott dunai uszályon került haza több darab. Voltak olyanok, amelyeket a nyugatra (főleg Észak-Amerikába) emigrált honvédtiszteknek sikerült megmenteniük. Ezek a példányok 1989 után kerülhettek haza. A fennmaradt 1938 M csapatzászlók döntő többségét a Zászlógyűjtemény őrzi.

²²⁰ HM 17.781/ Elnökség A. osztály 1940. Megjelent a *Honvédségi Közlöny* 1940. július 17-i számában.

6.4. Félkatonai zászlók és az irredenta jelképei

A trianoni békediktátum, az ország területe kétharmadának elvesztése – vagy, ahogy akkor mondták elrablása – okozta sokk logikus következménye lett a revizionizmus, az irredenta mozgalmak hazai kialakulása és megerősödése. A két fogalmat gyakran összemoszák, pedig nem ugyanazt jelentik. Az irredentizmus olyan politikai törekvés, amely az idegen uralom alatt állónemzeti területek visszaszerzését célozza. Módszereit tekintve lehet békés és erőszakos is, a nemzeti területeket önkényesen – vélt vagy valós történelmi alapokon – jelöli ki. Ezzel szemben a revizionizmus egy adott nemzetközi szerződés újratárgyalását kívánja elérni, kimondottan jogi megközelítés jellemzi. Ez az irányzat tehát békés eszközökkel, a diplomácia és a nemzetközi jog által biztosított kereteken belül kíván eredményt elérni.²²¹

Rövid idő alatt megfogalmazódtak a legfontosabb jelmondatok, amelyek pontos lenyomatát adták a korszak vezetői ideológiai irányzatának. A „Mindent vissza!”, a „Nem! Nem! Soha!” vagy a Magyar Hiszekegy – hogy csak a legjellemzőbbeket említsük – áthatották a húszas–harmincas évek teljes közgondolkodását. A jelmondatok és a mögöttük álló ideológia az élet minden területén megjelentek. Ott voltak az iskolákban, a köztereken utcanevek és szobrok formájában, de ott voltak a kereskedelemben, emlék- és használati tárgyakon is. Kis túlzással egymást érték a megemlékezések, köztéri rendezvények.

Az irredenta szimbólumrendszer három alappillérre épült. Az első Magyarország sorsának párhuzamba állítása Jézus szenvedéstörténetével. A második a szabadságharccal állította párhuzamba az eszmét, míg a harmadikban a XX. század honvédői a honfoglaló ősökkel kerültek párhuzamba.²²² A keresztre feszített vagy éppen szétdarabolt Nagy-Magyarország, az újra felfedezett ősi turulmadár, az íjas honfoglaló, a páncélinges vitéz, a földet megművelő paraszt és Magyarország Nagyasszonyának alakja a hétköznapiok részévé vált. A mozgalom önkifejezésének vizuális elemei természetesen megjelentek a különböző zászlókon is.

A Honvédség jelképrendszere egyszerűnek volt nevezhető a korban. A fehér zászlólap a piros és zöld lángnyelvekkel „kiadta” a nemzeti színeket, az igénycímerként megjelenő magyar középcímer kifejezte a célokat, a Szűzanya ábrázolás pedig

²²¹ ZEIDLER MIKLÓS: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, 2002. (továbbiakban: ZEIDLER) 12. o.

²²² ZEIDLER 14–15. o.

egyértelműen utalt a hagyományokra és a keresztény szellemiségre.²²³ Mindössze az 1920-as évek szabályozatlan csapatzászlói esetében találkozunk ennél bővebb (jel)képi világú, esetenként túldíszítettnek tekinthető darabokkal. Ezzel ellentétben a mindenféle szabályozás és előírás nélkül, egyedi elgondolások alapján készült félkatonai zászlók szabad teret engedtek a fantáziának. A legtöbb esetben ennek ellenére az egyes szervezeteken belüli zászlók nagy hasonlóságot mutatnak egymással. Ugyanakkor készültek szép számmal teljesen egyedi darabok is. Időnként mintha a készítettőket a „legyen nagyobb–díszesebb, mint a szomszéd városé/megyéé” elv vezérelte volna. Vannak olyan darabok, amelyek inkább hasonlítanak falikárpitra, mint zászlóra.

A Honvédség vezetői a két és fél évtized alatt mindvégig igyekeztek – a korszak vége felé mind kevesebb sikerrel – távol tartani a haderőtől, elsősorban a hivatásos tisztektől minden politikai mozgalmat. A párttagság tiltott volt, de még a politikai (nem csak párt!) jellegű rendezvényeken való részvételt is minisztériumi engedélyhez kötötték. A másik oldal, a különböző mozgalmak viszont igyekeztek rendezvényeikhez a Honvédség látható támogatását elnyerni. Ez jelenthette díszőrök, zenekar vagy magas rangú küldöttek jelenlétét. A Honvédelmi Miniszter maga is rendszeresen kapott felkéréseket különféle eseményeken való megjelenésre, amelyeket igyekezett szinte kivétel nélkül elhárítani. Egyedi elbírálás alapján engedélyezte a minisztérium katonai vezetők, alakulat-parancsnokok részvételét, illetve védnöki tisztség elvállalását.

1936-ban például a HONSZ bajai csoportja kérte fel díszfővédnöknek a minisztert (ekkor vitéz Somkuthy József vezérezredes) József főherceg és Gömbös Gyula miniszterelnök mellett zászlóavatási ünnepségére. Válaszában a minisztérium közli, hogy nem tartja szükségesnek a felkérés elvállalását, mivel azt József főherceg már elvállalta, „mely körülmény a zászlóavatás ünnepélyességét minden körülmény között biztosítja.” Az ügyirat pro domo-jában szerepel egy megjegyzés, miszerint ilyen „... helyi jellegű ünnepségekhez védnökül, stb. a helybeli katonai parancsnokok és vezetők volnának felkérendők.”²²⁴

A m. kir. 4. számú lőszerraktár (Törökbálint) 1938. november 5-én jelentette a minisztériumnak, hogy a raktár beosztottjai és 130 polgári munkás saját kezdeményezésre Ereklýs Országzászlót ajánlott fel Fülek városának. A zászló elkészítéséhez szükséges

²²³ A felekezeti érzékenység legtöbbször a Szűzanya ábrázolása kapcsán került elő a korban. Annak ellenére is, hogy a területelszakítások jelentősen megváltoztatták a lakosság vallási arányait, mivel jelentős protestáns tömbök kerültek a határokon kívülre. Már az 1920-as évek legelején rendszeresen magyarázni kellett pl. zászlószentelések alkalmával, hogy a Szűzanya, mint az egész magyarság védelmezője jelenik meg.

²²⁴ HL HM 23536/Elnökség–1936.

összeget saját fizetésükből gyűjtötték össze. Tekintettel arra, hogy a vonatkozó rendeletek²²⁵ minden Ereklýs Országzászlóval kapcsolatos tevékenységet politikainak tekintenek, amivel honvédegyének nem kerülhetnek kapcsolatba, a zászlót az ünnepélyes főleki bevonuláskor, mint nemzeti zászlót adták át a város előljáróságának. Történt mindez azzal a kéréssel, hogy majd a Honvédelmi Miniszter döntése után avassák fel ünnepélyes keretek között, mint országzászlót. Érdekes részlet szerepel a kérés indoklásában: „...ezen felajánlást – dacára a tiltó rendelkezéseknek megtagadni nem volt módomban, tekintetbe véve azon körülményt, hogy Törökbálint község kisebbségi (sváb) és erősen magyarellenes lakossága Nmv.²²⁶ szempontokból ezen mozgalom visszautasítása esetén a Honvédséggel szemben amúgy is érzett ellenszenvének még nagyobb tápot kapott volna.” A minisztérium először – tekintettel az előzményekre – engedélyezte a részvételt a zászlóavatáson, ám végül úgy döntött, hogy a katonák nem, csak a polgári alkalmazottak vehetnek részt rajta.²²⁷

A későbbi években változott a hivatalos minisztériumi álláspont az országzászlók politikai voltával kapcsolatban. Szilágysomlyó város képviselőtestülete 71–1942.kgy. számú Véghatározatában „örömmel veszi tudomásul ama különben ismert tényt”, hogy a városban állomásozó m. kir. 3. honvéd felderítő zászlóalj 1942. október 3-án országzászlót adományozott a városnak. A város vezetői így fogalmaznak a minisztériumnak másolatban megküldött dokumentumban. „A város részére a zászlóalj által adományozott zászló nemcsak az egységes magyar nemzetet és a trianoni romokból boldogabb életre újjászületett s jogaiban és történelmi határaiban kiépülő Magyarországot hirdető szimbóluma és gyönyörű ékessége lesz a városnak, hanem egyúttal összekötő kapocs is a 3. honvéd zászlóalj és a város közönsége között létesült ama testvéri viszonynak, amelynek fundamentumában szétrombolhatatlan erőként van beépítve e város magyar népének az 1940. évi szeptemberben felszabadulást hozó vitéz honvéd hadsereg iránt táplált el nem lankadó szeretete, tisztelete, hűsége, bizalma.”²²⁸

1939. október 10-én a m. kir. szécsényi járási katonai parancsnokság továbbítja a VIII. honvéd hadtestparancsnokság (Miskolc) útján a minisztériumba Bussa község körjegyzőjének országzászló avatási ünnepségre szóló meghívóját. A körjegyző levelében kihangsúlyozta, hogy „az ünnepély keretén belül elhangzó szónoklatok tisztán nemzeti jellegűek lesznek, távol mindennemű esetleges politikai célzattól – melyek a nap illetve az

²²⁵ 410/Elnökség–1935., 7615/Elnökség–1935. és 7960/Elnökség–1935.

²²⁶ Nmv.: Nemzetvédelmi

²²⁷ HL HM 56888/Elnökség–1938.

²²⁸ HL HM 2046/Elnökség–1943.

ünnepély jelentőségét lesznek hivatva méltatni.” Felterjesztésében ezt a tényt a hadtest-parancsnokság is kiemeli: „... intézkedés történt arra vonatkozólag, hogy ezen ünnepély alkalmával sem bel- sem külpolitikai tartalmú beszédek el ne hangozzanak.” A minisztérium végül megadta az engedélyt a részvételre.²²⁹

A m. kir. debreceni VI. honvéd hadtest parancsnoka, Beregfy Károly altábornagy 1942. október 5-én kelt jelentésében a következőket írta a minisztériumnak. „Jelentem, hogy Simonfay Géza nyugállományú hadbiztos ezredes úrtól felszólítást kaptam, hogy mint Cservenka (Bács–Bodrog vármegye) szülöttje és jelenleg katonai rendfokozatban legmagasabb tiszt a folyó hó 25-én tervezett országzászló avatáson, mint zászlót felajánló és mint résztvevő személyesen jelenjek meg. Simonfay közlése szerint a zászlótartót a község készítette a képviselőtestület egyhangú határozata alapján, úgyhogy ellentüntetés, vagy ehhez hasonló – állítása szerint – semmi szín alatt nem lesz, amit a községi jegyző határozottan kijelentett. A Bácskának politikai és nemzetiségi helyzetére való tekintettel kérek döntést, hogy ebben személyesen részt vehetek-e, avagy a részvételem magyarság szempontjából kívánatos-e, vagy sem.” Válaszában a minisztérium engedélyezte a részvételt a rendezvényen Beregfynek. Külön kitért az esetleges beszéd tartásának kérdésére a válasz. „Amennyiben Nagyméltóságod magas rendfokozata és szolgálati állása folytán az ünnepségen való felszólalás elől nem térhetne ki, a község szülöttjeként megnyilatkozhatnak, bármely politikai vonatkozástól azonban tartózkodnia kell.”²³⁰

A Honvédséghez hasonlóan a különböző félkatonai, irredenta szervezetek is legfőbb jelképükként tekintettek saját zászlójukra. Ennek a tiszteletnek az okai között ott találjuk azt a tényt, hogy valamennyi ilyen csoportosulás vezetői és tagjai nagy számban szolgáltak az első világháborúban és emlékeikben még elevenen élt a csapatzászló iránti tisztelet. Nem egy esetben egyenrangúnak is gondolták a saját zászlójukat a Honvédségi csapatzászlókkal. A nemzeti és politikai jelképek sokaságában a katonai zászló hamarosan csak egy lett a sok közül, a zászló iránti tisztelet a civilek irányából csökkent a háború előtt megszokotthoz képest. A minisztérium illetékesei már az 1920-as évek legelejétől kezdve igyekeztek tenni ez ellen. Ennek egyik eszközeként tekintettek a tömegtájékoztatásra, az ismeretterjesztésre, nemcsak a katonai, hanem a nemzeti és történelmi jelképek tekintetében is. Már 1920-ban átiratot intézett a minisztérium a Miniszterelnökséghez a zászló, az államfő iránti tisztelet, a hősök emlékének megünneplése, a himnusz, az

²²⁹ HL HM 56044/Elnökség–1939.

²³⁰ HL HM 59491/Elnökség–1942.

ünnepnapok és a történelmi nagyságok ismertetése tárgyában.²³¹ 1923-ban a katonapolitikai osztály a nemzeti és a honvéd csapatzászlók iránti civilek általi tiszteletadás kérdésében kérte fel intézkedésre az Elnökséget.²³² A minisztérium továbbította a kérést a Miniszterelnökség felé. „A magam részéről minden alkalmat megragadok arra, hogy a zászló iránti tiszteletet úgy a sajtóban, mint pedig a hazafias társadalmi egyesületeknél propagáljam. (...) Annak mikénti szabályozására, hogy a polgárság a nemzeti és honvéd zászlók előtti tiszteletadásra köteleztessék, csupán Nagyméltóságodat tartom illetékesnek.”²³³ A téma többször előkerült a miniszterközi nemzetvédelmi bizottság értekezletein is. 1921. május 19-én az Igazságügy-minisztérium képviselője, jelezte, hogy a Miniszterelnökség „a TESZ-hez”²³⁴ átiratot intézett és felhívta, hogy társadalmi téren széleskörű propagandát indítson, egyben a kultuszminiszter figyelmébe felhívandó volna az ifjúság ezirányú nevelésére.” Egy évvel később, 1922. május 4-én a Kultuszminisztérium képviselője, Dr. Nagy Árpád adott tájékoztatást arról, hogy már folyamatban van többek között a „Tiszteld a zászlót” című film készítése. A jegyzőkönyv szerint 1923. január 18-án a minisztérium képviselője, Perczel Armand a következőket mondja a bizottság ülésén: „A zászló tisztelete, mely a magyar nemzet becsületét, a hazafiságot, az önfeláldozást, a magyar vitézséget jelképezi, minden magyar polgárnak elsőrendű kötelessége. A magyar zászló a nemzet tekintélyének és becsületének symboluma. Kéri a nv. biz. tagjait, hogy az illetékes minisztériumok alárendelt szerveiknél a magyar zászló tiszteletéről felvilágosító oktatásokat tartassanak, egyben felkéri a sajtófőnökséget, hogy ezen kizárólag nationalista kérdést a sajtó minél gyakrabban propagálja.” Másfél hónappal később a minisztérium képviselője már arról számol be, hogy a „honvéd zászló tiszteletben tartásának propagálása céljából a H[onvédelmi].M[iniszter]. magánlevélben felkérte a nagyobb szerkesztőségét, és az egyes újságok erre vonatkozólag cikkeket is közöltek.”²³⁵

1927-ben a Honvéd Főparancsnokság jelentette a minisztériumnak, hogy Sopronban a húsvéti feltámadási körmenetre kirendelt díszszázad zászlójának sem a polgári hatóságok, sem a polgári egyének a tiszteletadást nem adták meg. Ráadásul, mint megjegyzik, az eset nem egyedi, ezért a kormány intézkedését tartják szükségesnek. Válaszában a minisztérium tájékoztatást adott arról, hogy a kérdés rendezése már 1920 óta

²³¹ HL HM 1731/Elnökség–1920.

²³² HL HM 50141/kpo.–1923.

²³³ HL HM 25359/Elnökség–1923.

²³⁴ TESZ: Társadalmi Egyesületek Szövetsége, a magyar nemzeti szellemű társadalmi egyesületek, szövetségek, társaságok, társulatok, testületek szövetkezése 1919 és 1945 között.

²³⁵ HL HM 1731/Elnökség–1920.

húzódik. Hivatalos intézkedés még nincs, csak a társadalmi szervezeteken és a sajtón keresztül propagálják a tiszteletadás fontosságát.²³⁶

Végül, közel egy évtizednyi folyamatos napirenden tartás után, a kérdés rendezésére 1929. január 28-án megjelent a vallás- és közoktatásügyi miniszter 640–05–85/1929. számú rendelete. Ebben a következők szerepelnek:

„A nemzeti lobogó mindenütt az állam méltóságának s a nemzeti erőnek szimbóluma, az állami összetartozásnak és megkülönböztetésnek jele. A hazafias érzés és a hazához való ragaszkodás hiányára vall a nemzeti zászlónak kevésre becsülése vagy éppen megvetése. A kommunistáknak is legelső teendőjük volt a nemzeti lobogó elkobzása, használatának szigorú megtiltása.

A legtöbb külföldi államban oly nagy a nemzeti zászló iránt való tisztelet, hogy minden külön törvényes rendelkezés nélkül is szinte beidegződött az emberek lelkébe, hogy a katonai, némely helyen a polgári lobogó előtt való tisztelgést is minden állampolgár magára nézve kötelezőnek tartja; a magáról megfélelmezőt a közönség kényszeríti kötelességének teljesítésére. Ezzel szemben sajnosan kell megállapítani, hogy a magyar társadalomban a zászlókultusz tekintetében a múlthoz képest erős visszaesés tapasztalható: az emberek egy része határozottan közömbös a nemzeti zászló jelentősége iránt, (...)

Minthogy a hazaszeretetre való nevelés nemzeti fennmaradásunknak egyetlen szilárd alapja s ennek a nevelésnek egyik legerősebb tényezője a nemzeti zászló kultusza, a nemzeti zászló tiszteletének az ifjúság lelkébe való nevelését elsőrendű feladatnak tekintem, azért elrendelem, hogy az ország összes állami, községi társulati, magán és izraelita, elemi, nép- és polgári iskolájában, s felső-mezőgazdasági iskolákban, a vezetésem és rendelkezésem alatt álló középiskolákban, továbbá a tanító- tanítónő és kisdédóvónőképző-intézetekben és felsőkereskedelmi iskolákban a tanítás közben kínálgató alkalmakon kívül évenként egyszer – legmegfelelőbbnek mutatkozik az év megnyitó ünnepély – az iskola igazgatója vagy valamely tanára (tanítója) hazafias beszéd keretében hívja fel az ifjúság figyelmét a nemzeti zászlónak a nemzet életében való jelentőségére. Ugyanezen alkalommal az egész ifjúság tisztelgő menetben vonuljon el a nemzeti zászló előtt.

Elrendelem azt is, hogy az ifjúság, bárhol találkozék a nemzeti lobogó alatt felvonuló katonasággal, tiszteletadása jeléül álljon meg, forduljon arccal a nemzeti lobogó felé és a fiú tanulók vegyék le a kalapjukat.”

²³⁶ HL HM 10858/Elnökség–1927.

Az Egyházi Főhatóságokat felkérték, hogy a rendelet szellemének megfelelő intézkedéseket tegyenek meg az alájuk tartozó tanintézmények esetében is. Bár a rendelet szövegében mindenhol „nemzeti zászló” illetve „nemzeti lobogó” szerepel, joggal feltételezhetjük, hogy az utolsó idézett bekezdés a katonai csapatzászlókra vonatkozik, hiszen 1929-ben a Honvédség szinte minden gyalog- és huszárezrede rendelkezett – ilyen vagy olyan – zászlóval.

A korszakban többször előkerült a honvédség és a félkatonai szervezetek kapcsolatában az egymás zászlóinak adandó tiszteltadás kérdése. A minisztérium részéről az elsődleges kérdés e téren az volt, hogy a polgári hatóságok és a polgárság (értsd az összes civil) adja meg a kellő tiszteletet a nemzeti és a katonai zászlóknak. A társadalmi szervezetek, közülük is elsősorban a félkatonai jellegűek, amelyek egyen- vagy formaruhában rendszeresen megjelentek a közterületeken alakzatban, azt szerették volna, ha ez a tiszteltadás nem egyirányú, hanem kölcsönös, vagyis a honvédek és a csapatok is tiszteltadás hajtanak végre az ő zászlóik iránt. A kérdés szószólója az első világháborús veteránokat tömörítő Magyar Tűzharcos Szövetség volt. Az 1940-es évek elején már rendszeresen egyeztettek a kérdésben a minisztérium képviselőivel. 1942 márciusában konkrét lépések történtek a kérdés szabályozására.²³⁷ „A Magyar Tűzharcos Szövetséggel folytatott szóbeli tárgyalások alapján kilátásba helyeztük, hogy a tűzharcos zászlók előtti tiszteltadást kötelezővé tesszük, abban az esetben ha azokat legalább szakaszerejű tűzharcos osztag kíséri. (...) A hadviseltekkel szembeni méltányosság megköveteli, hogy a tűzharcos zászlóhoz hasonló tiszteltadásban részesüljön a Vitézi Rend és a HONSZ zászlója is. A kérdést egyöntetűen rendeletben kellene szabályozni, amelyhez csatolni kellene a szóban forgó zászlók leírását is.” Ennek érdekében a minisztérium felkérést intézett a nevezett szervezetekhez, hogy zászlóik leírását és rajzát küldjék be. Leszögezték ugyanakkor, hogy „a tervezett tiszteltadásnak természetesen előfeltétele volna, hogy a szóban forgó testületek a m. kir. honvédség zászlóját hasonló tiszteltadásban részesítsék.” A felkérésre válaszul rövidesen megérkeztek a minisztériumba a leírások és a fényképek a zászlókról. (Az ügyiratban közel kéttucat zászlóról található fénykép, köztük olyanokról is, amelyek nem maradtak fenn napjainkra.) Júniusban megtörténtek a rendelet kiadását előkészítő utolsó lépések a minisztériumban. Az ügyirat pro domo-ja szerint „Mivel a Sz.Sz.I.R.²³⁸ 544. pontja alapján a kérés teljesítésének elvi akadálya nincs, a hadviseltek megbecsülése pedig az egész ország katonás szellemének ápolásához hathatósan

²³⁷ HL HM 11800/Elnökség–1942.

²³⁸ Szolgálati Szabályzat I. rész.

hozzájárul, az Elnökség vezetője a kérés teljesítéséhez elvileg hozzájárult.” A rendelet tervezett szövege szerint az említett három szervezet legalább alosztály erejű osztag által kísért vagy őrzött zászlói előtt „honvéd egyének, csapatok, örök és őrsegek ugyanúgy teljesítsenek tiszteletadást, mint ahogy a Szolgálati Szabályzat I. része azt a honvédség zászlói előtti tiszteletadásokra vonatkozólag szabályozza.” A zászlók felismerésének megkönnyítése érdekében a beérkezett fényképeket és leírásokat mellékletként kívánták csatolni a rendelethez. Egy–egy HONSZ és Tűzharcos zászlóról volt leírás és fénykép, a Vitézi Rend zászlóival kapcsolatban pedig megjegyezték, hogy „... vármegyei (thj. város) vitézi székenként különbözőek, felismerhetőek arról, hogy valamennyi zászló rajzában szerepel a vitézi címer.”

Alig egy héttel a rendelet tervezet megszövegezése után távbeszélőn nyert a minisztérium tájékoztatást az Országos Tűzharcos Szövetségtől arról, hogy a szövetség minden főcsoportjának és csoportjának van zászlója, amelyek közül az újabbak teljesen megegyeznek a beküldött mintával. A régebbiek azonban méretben és színben különbözőek és vannak olyanok, amelyeken a magyar helyett vármegyei vagy városi címer található. A tűzharcos címer azonban mindegyiken rajta van. Ugyanezen a napon (június 17.) adott tájékoztatást a HONSZ a minisztérium kérdésére arról, hogy a beküldött minta a szövetség országos zászlóját ábrázolja. A szövetség csoportjainak zászlói teljesen különböző alakúak, méretűek és színűek. A zászlócsúcs azonban mindegyik zászló esetében a hadirokkant jelvény. Így aztán kiderült, hogy nem csak néhány tucat, hanem több száz egymástól eltérő kinézetű zászlóról van szó. Ugyanakkor megjegyezték a javaslat készítői, hogy „minden honvéd állomáson, kivéve Budapestet, csak egy–egy vitézi, HONSZ és tűzharcos zászló van. Azokat tehát a helyőrség csapatai könnyen megismerhetik.”

A javaslatot ezek után terjesztették fel döntésre a Kormányzó Katonai Irodájához. A válasz a hosszas előkészítés és az érdekelt felek egyetértésének ismeretében váratlannak nevezhető. „Bár kívánatos lenne, hogy a vitézi, tűzharcos és honsz. hivatalos zászlók katonai tiszteletadásban részesüljenek, a K.K.I. felfogása szerint ennek elrendelés illetve szabályozása *korainak* látszik, mert a zászlók nem egyformák, *messziről nem ismerhetőek fel*²³⁹ és így a honvédség és a polgári társadalom között számos súrlódásra adna alkalmat a tiszteletadás elrendelése, illetve a zászlók felismerésének bizonytalansága. Utóbbi körülmény a honvédség zászlóival szembeni kötelező tiszteletadást is bizonytalanná tenné,

²³⁹ Kiemelések az eredeti szövegben.

ami zászlóink megbecsülése szempontjából nem lenne előnyös kihatással.” A Kormányzó Katonai Irodájának véleménye szerint tehát az, hogy a három szervezet zászlói nem egyformák – ellentétben a honvédségekkel – megnehezíti azok felismerését és megkülönböztetését olyan zászlóktól, amelyekre nem terjedne ki a rendeletben előírt tiszteletadási kötelezettség. Jogosnak tűnik az aggodalom, miszerint az elmaradó tiszteletadás rosszallást, a felesleges pedig esetlegesen derűtséget váltana ki a civilekben. Ennek pedig következménye lehetne, hogy a másik fél sem adná meg a kellő tiszteletet a katonai zászlóknak. Azt a tiszteletet, amiért hosszú éveken keresztül küzdött a Honvédség. Az akta végül irattárba került anélkül, hogy a rendelet megjelent volna.²⁴⁰

Ellentétben a hivatalos csapatzászlókkal, a külalak mellett a félkatonai, paramilitáris szervezetek zászlói esetében nem létezett szabályozás használatra, a megőrzésre sem. Így aztán nagyon esetleges volt a fennmaradásuk. Különösen azért, mert 1945 után egy ilyen tárgy birtoklása önmagában elég ok volt akár a börtönbüntetéshez is.

A Zászlógyűjtemény őrzetében több mint félszáz félkatonai zászló, valamint szalag és zászlócsúcs található a két világháború közötti korszakból. Ezek közül három szervezet zászlóit vizsgáltuk meg részletesebben. Azért ez a három szervezet került kiválasztásra, mert zászlóik viszonylag jól dokumentáltak, rendelkezésre állnak eredeti darabok, leírások és fényképek is. A kiválasztásuk mellett szólt az is, hogy zászlóik nem egységesek, hanem eltérő módon, eltérő szimbólumok és vizuális elemek használatával igyekeznek kifejezni ugyanazt a jelentéstartalmat.²⁴¹

6.4.1. A Vitézi zászlók

A Vitézi Rendet 1920-ban alapította Horthy Miklós kormányzó.²⁴² Tagjai azok lehettek, akik az első világháború harcaiban vagy egyéb módon kitüntették magukat a haza szolgálatában. A Kormányzó – ellentétben a királlyal – nem adományozhatott nemességet, éppen ezért a vitézi cím adományozását ennek egyfajta „pótlékának” tekintették. (Ezt az analógiát erősíti, hogy a címmel földadomány is járt, amely a címmel együtt örökíthető volt.) Az ország területét nyolc törzsszékre osztották, amelyek alá három–négy vármegye tartozott.²⁴³ Minden vármegyében létrejött a vármegyei Vitézi Szék, amely élén a

²⁴⁰ Jelenleg nincs információnk arról, hogy a későbbiekben ismét napirendre került volna a kérdés.

²⁴¹ Ellentétben például a Leventemozgalom zászlóival, amelyek szinte csak a csapatok megnevezésében különböznek.

²⁴² 6650/1920 M.E. rendelet, megerősítette az 1920:XXXVI törvénycikk 77. §.

²⁴³ A területgyarapodások után a törzsszékek száma 10-re bővült.

székkapitány állt. Járási szinten a vitézi hadnagyok, községi szinten pedig a vitézi őrmesterek képviselték a szervezetet. Jelenlegi ismereteink szerint zászlóval az országos és vármegyei szervezetek rendelkeztek. A Zászlógyűjtemény őrizetében jelenleg mindössze egy darab vitézi zászló található, a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye északi részének vitézi zászlója.²⁴⁴

A társadalmi szervezetek zászlóinak adandó tiszteletadással foglalkozó minisztériumi ügyiratban²⁴⁵ azonban fennmaradt olyan vármegyei zászlók leírása és fényképe is, amelyek háború utáni sorsáról nem rendelkezünk információval. Ezek a darabok nagy valószínűséggel elpusztultak. A minisztérium megkeresésére az Országos Vitézi Szék bekérte a vármegyei szervezetektől a leírásokat és a fényképeket, majd egyben felterjesztette azt. Levelükből kiderül, hogy 1942 nyarán 17 vármegye valamint Budapest székesfőváros Vitézi Széke rendelkezett zászlóval. Ezek a vármegyék a következők: Abaúj (Torna)²⁴⁶, Bácsbodrog, Borsod (Gömör és Kishont)²⁴⁷, Csongrád (Szeged szabad királyi város és Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város)²⁴⁸, Dél-Pest, Észak-Pest²⁴⁹, Esztergom, Hajdú (és Debrecen szabad királyi város)²⁵⁰, Heves, Komárom, Marostorda (és Marosvásárhely törvényhatósági jogú város)²⁵¹, Nógrád(és Hont)²⁵², Sopron (és Sopron város)²⁵³, Szatmár, Szolnok, Tolna és Veszprém. A Hajdú vármegyei Vitézi Szék felterjesztette továbbá a hajdúböszörményi járási vitézi hadnagyság zászlójának leírását és fényképét is, így összesen 19 zászlóról van leírás és/vagy fénykép az ügyiratban.

A zászlók közös jellemzője – ahogy az ügyirat is megjegyezte, hogy egy kivétellel megtalálható rajtuk a Vitézi Rend címere. Ez a kivétel Bácsbodrog vármegye.²⁵⁴ A zászlók több mint kétharmadán megtalálható az adott vármegye címere. Kivétel ez alól: Borsod-Gömör és Kishont, Csongrád, Dél-Pest, Esztergom, Észak-Pest. Egyedülként Heves vármegye zászlóján jelenik meg az állami címer, mégpedig a babér és tölgyfaágakkal

²⁴⁴ Ltsz.: 0236/Zl.

²⁴⁵ HL HM 11800/Elnökség–1942.

²⁴⁶ A zászlólapon Torna vármegye neve is szerepel, nemcsak Abaúj.

²⁴⁷ A három vármegye „közigazgatásilag egyelőre egyesített” státuszú volt. A listában a zászlóval rendelkezők között csak borsod van felsorolva, de a zászlón mindhárom neve fel van hímezve. Ugyanakkor a levélpapír fejlécében „Borsod vármegye és Miskolc thj. város Vitézi Széke” feliratú bélyegző szerepel.

²⁴⁸ A listán csak Csongrád vármegye van feltüntetve, de a zászlólapra a két város is fel van hímezve.

²⁴⁹ A zászló felirata szerint: „Pest Pilis Solt Kiskun vármegye északi részének vitézei”

²⁵⁰ Csak Hajdú vármegye neve szerepel a listán, de a zászlólap hímezésén Debrecen is szerepel.

²⁵¹ A zászlólapon a város neve is szerepel, a listán csak a vármegye.

²⁵² A zászlóval rendelkezők listáján csak Nógrád szerepel. A zászló nélküliek között szerepel Bars és Hont.

²⁵³ Itt is csak a vármegye szerepel a listán, de a város is feltüntetésre került a zászlón.

²⁵⁴ Megjegyzendő, hogy a Vitézi Szék által küldött levél fejlécében a következő megnevezés szerepel: „Bácsbodrog várm. Zombor, Szabadka, Újvidék és Baja thj. városok Vitézi Széke”.

körülvett középcímer formájában.²⁵⁵ A képi ábrázolások között megjelenik a zászlókon a korszak szinte minden irredenta jelképe: a turul (pl. Csongrád), a fején rohamsisakot viselő földműves (Dél-Pest), a reményt jelképező felkelő nap sugarai (pl. Borsod-Gömör és Kishont), a tövisekkel átszúrt Nagymagyarország (pl. Dél-Pest). Találhatunk vallásos ábrázolásokat is. Szűz Mária, hol a kisdettel (pl. Budapest), hol Patrona Hungaria-ként jelenik meg (pl. Észak-Pest), de akad Szent István ábrázolás is (Esztergom). A soproni zászló egyik oldalán a Szent István felajánlja az országot Szűz Máriának ábrázolás látható. A Heves vármegyei zászlón II. Rákóczi Ferenc arcképe volt látható, „... amely a Nagyságos Fejedelem udvari festőjének: Mányoki Ádámnak a drezdai királyi képtárban lévő eredetijének másolata.”

Ellentétben a honvédségi csapatzászlók évszázados hagyományával, a Vitézi Szék zászlói bővelkednek jelmondatokban. Ezek, a képi ábrázolásokhoz hasonlóan a korszak szellemi-politikai légkörének és a szervezet céljainak kiváló kifejezői. A „legdivatosabb szlogenek” több zászlón is szerepelnek: „Vitézek mi lehet e széles föld felett szebb dolog az végeknél” olvasható Sopron, Veszprém, Tolna, Dél-Pest és Budapest zászlóján. Az elcsatolt területekért folytatott küzdelem jelenik meg a „Becsülettel Nagymagyarországért” (Hajdú) és a „Szent István országáért” (Esztergom) feliratokban. Ugyanezt fejezi ki a leggyakrabban használt jelmondatok egyikének használata is: „Hiszek Magyarország feltámadásában” (Heves). Több zászlón is olvasható az évszázadok óta használatos „Istennel a hazáért” jelmondat (Esztergom, Nógrád). Akadnak teljesen egyedi jelmondatok is a zászlókon. „A zászló testet öltött eskü” olvasható Észak-Pest vármegye zászlóján. Hasonlóképpen a zászló fontosságát mutatja Tolna vármegye „Vitézek tömörüljetek a zászló alá!” jelmondata. A borsodi és a marostordai zászló jelmondata: „Becsülettel élek/élünk és vitézül halok/halunk” rokon a csongrádi „Békében munka, háborúban vitézség” és a Szolnok vármegyei „Vitézek előre” csatakiáltásával. Csak néhány zászlóra hímezték fel az adományozó(k) nevét. Ilyen a marostordai: „Maros-Torda vm. és Marosvásárhely Nő Egyesületei”, az Abaúj-Torna vármegyei: „Abaúj-Torna vm. hölgy közönsége” és a hajdúböszörményi járási zászló: „vitéz Kőszegi Frigyesné.”

A zászlók alapszíne kettő kivételtől eltekintve fehér, a nemzeti színeket – hasonlóan a katonai zászlókhoz a zászlólapok szélén körbefutó piros és zöld lángnyelvekkel vagy háromszögekkel együtt adja ki. Érdekes megoldás található a Bácsbodrog vármegyei zászlón. Ez a cs. és kir. illetve az 1869 M honvéd zászlók megoldását alkalmazza, a

²⁵⁵ A zászló részletes leírását tartalmazó levél szerint eredetileg nem vitézi zászlónak készült, hanem a Zemplén vármegyei Nagymihály polgári iskolájának zászlója volt.

zászlólap három szabad szélén pártázat fut körbe. A két nem fehér alapszínű zászló közül a Heves vármegyei nemzetiszínű, míg a hajdúböszörményi járási világoskék és fehér színű, kiadva így a hajdú színeket.

Csupán a Heves és a Bácsbodrog vármegyei zászló fecskefarkas, az összes többi téglalap alakú. Legtöbbjük közelíti a 3:2 oldalarányt, de van majdnem négyzet alapú is (Hajdú vármegye: 115x100 cm). A legnagyobb az Abaúj-Torna vármegyei zászló, amely 295x227 cm-es, míg a legkisebb a marostordai a maga mindössze 74x50 cm-es méretével. A fényképek alapján a Szatmár vármegyei zászló az egyetlen, amely nem a hagyományos rudas megoldással készült, hanem – a templomi zászlókhoz hasonlóan – keresztrudas rögzítést kapott.

Az egyik legdúsabban díszített zászlóval „Pest vármegye déli részeinek és Kecskemét th. városának vitézei” rendelkeztek. Ennek leírását és fényképét a rajta szereplő jelképek magyarázatával is kiegészítették:

„Jobb oldalon: A Duna–Tisza között fekszik Kecskemét és Pest vármegye déli része, – tehát a vitézi címer, a földrajzi fekvésnek megfelelően, a Trianon-csonkította ország ugyanezen a helyén van elhelyezve. Az ezeréves határon belül, a megszállás alatt szenvedő (szenvedett) országrészeket sűrű, ágas-bogas, összefont, de gyökér nélküli tövis borítja. A velük együttérző lelkipapokat és összetartozandóságunkat a vitézi címerből kisugárzó és a tövisek között is áthatoló fénysugarak képezik, melyek az idegen uralom alatt lévő városokat jelképező egy–egy kis magyar virágot érnek el. Az egész ország határát sűrűn egymásra rakott babérlevél fogja körül vérpiros terméssel, mely az Adria felé nyitott Mai nyugtalan helyzetünket az excentrikus ellipszis formában tartott szöveg: „Pestvármegye déli részének és Kecskemét th. városnak vitézei – 1930.” – valamint a vitézek jelmondata: „Vitézek mi lehet e széles föld felett szebb dolog az végeknél?” szimbolizálja. A két ellentétes sarokban két vitézkötés tölti ki a teret.

Bal oldalon: A Kormányzó Úr Ő Főméltósága intenciója és a Vitézi Szék írásba foglalt pontjai értelmében a megcsonkított, szegény ország magyar hőseinek egy-egy darab magyar földet adott elismerés és kötelezettség fejében, mely földet mind a négy égtáj felé a világháborúban önfeláldozóan védelmeztek. A világháborúra emlékeztető, tölgyfaleveles acélsisakkal a fején, lép szelíden, a felszántott hármal halmon, kék ünneplőruhában, felgyűrt ingujjal a magyar vitéz. Lép és vet. Lép és napbarnította munkás kezével belemarkol magért a kötőjébe és vet. Hősi szíveket, égő, pirosan ragyogó új magyar-szívmagokat.

A gondolatokban elmélyedt magyar hős magvető így gondoskodik a nemzet jövőjéről, hogy az elesett és elvesztett hőseink helyett egy újabb megpróbáltatáskor legyenek újra a magyar földből született a magyar földben termett hősi ivadékok. Mögötte a krisztusi hit fehér keresztje áll... Hátterben sötét, lila bánatos magyar égbolton 67 csillagban ragyog a magyar hősiesség néhány földrajzi helye, így: Otrantó, Doberdó, Gorodok, Ravaruszka... Feje fölött balsarokban, kelet felől áll a levegőben, karmai között kardot fogva: a legendás Turul... Ezt a gondolatot, szabálytalan keretet alkotva, sűrűn egymásra rakott babérlevél, vérpiros terméssel fogja be egy zárt egészzé. A kereten kívül, balról fent pirossal hímezve: „Megfogyva bár” s lent jobbról folytatva: „de törve nem”. A szöveg és a keret között szétszórta hulló babérlevelek a névtelenül és ismeretlen helyen elpusztult hőseink jelképe.”

Említettük már a Heves vármegyei szék zászlójáról, hogy eredetileg nem vitézi zászlónak készült, csak átalakították. A zászló történetét részletesen ismerteti levelében a vármegyei székkapitány. A fényképek alapján alapos a gyanú arra, hogy hasonlóképpen a Bácsbodrog vármegyei zászló is átalakítás eredménye. Bár a méretét nem közlik, de a képek alapján nagyjából 2:1-hez oldalarányú, ami eltér az általános 3:2-höz aránytól. Fent már említést tettünk a szabad szélein körbefutó pártázat egyediségéről, illetve korábbi korok zászlóihoz való hasonlóságáról. Egyik oldalán „Patrona Hungaria”²⁵⁶ felirat és a kisdedet tartó Szűz Mária képe látható. A kép nem hímezett, hanem festett (valószínűleg olajfestmény), ami szintén a korábbi korokban alkalmazott technika. A másik oldalon fent „Rendületlenül”, alul „Itt élned halnod kell!” felirat olvasható. A kettő között tölgyfakoszorú közepén „1919 XI” felirat áll a felterjesztett fénykép tanúsága szerint. A leírásban ugyanakkor „1939 XI” szerepel. Nem kizárható, hogy a zászló eredetileg az 1919-ben Szeged megalakult Nemzeti Hadsereg egyik alakulata részére készült, és csak később vált vitézi zászlóvá. Ezt a feltételezést erősíti az is, hogy – egyedülként – a vitézi címer nem a zászlólapon kapott helyett, hanem egy nemzetiszínű szalagon látható a zászló mellett.

²⁵⁶ Helyesen: Patrona Hungariae. A zászlón és a leírásban is hibásan szerepel.

6.4.2. Az Országos Frontharcos Szövetség zászlói

Az Országos Frontharcos Szövetséget *Takách-Tolvay József*²⁵⁷ szervezte meg 1929-ban, majd néhány év múlva vezetője lett. 1938-ban a szövetség átalakult és felvette a Magyar Tűzharcos Szövetség nevet. A tűzharcos szövetségnek tagja lehetett az a magyar állampolgár, aki az első világháborúban, az arcvonalban szolgálva, megszerezte a Károly-csapatkeresztet.²⁵⁸ A szövetség politikai pártja a Frontharcosok Egyesült Nemzeti Pártja (FHENP) néven működött. Fő feladatának a hazafias szellem terjesztését, és a „Nagy Háború” frontokat megjárt veteránjai között a bajtársi közösség fenntartását tekintette. Tagjait szociális intézményekkel támogatta és szükség esetén erkölcsi védelmet is nyújtott nekik. Az országos vezetőség alatt – hasonlóan a Vitézi Rendhez – területi és települési főcsoportok és csoportok működtek. Székháza a Budapest VII., Wesselényi u. 49. sz. alatt volt.

A mozgalom alapelve szerint, akik együtt hullatták vérüket a hazáért, azokat egyenlő bánásmód illeti meg a szervezeten belül. Jó példa erre, hogy még a zsidótörvények életbe lépése után is tagjai maradhattak a Szövetségnek, csak a német megszállás után zárta ki őket egy HM rendelet. De még ekkor is maradtak „kivételezettek”. Azok a tagok, akik a zsidótörvények hatálya alá estek, de Arany vagy dupla nagyezüst, kardos vaskorona kitüntetéssel rendelkeztek, vagy minimum 75%-os hadirokkantak, vagy ellenforradalmárok voltak, illetve ezek családtagjai megtarthatták tagságukat, de a Szövetség formaruháját nem hordhatták, és tisztséget nem viselhettek a szervezetben.

A Szövetség minden főcsoportja és csoportja rendelkezett saját zászlóval. Ezek nem voltak teljesen egyformák, ám korántsem mutatnak olyan sokszínűséget, mint a Vitézi Rend zászlói. Általánosságban elmondható, hogy – ismereteink szerint – mindegyiken megjelent a Szövetség jelvénye.²⁵⁹ Az eltérés a legtöbb esetben mindössze annyi volt, hogy a zászlókra ráhímezték a tulajdonos csoport nevét. A Zászlógyűjteményben jelenleg öt darab frontharcos zászló és egy önálló zászlócsúcs található. A zászlók közül háromnak

²⁵⁷ Takách-Tolvay József (Kiscell, 1876. október 26. – ? Budapest, 1945. január 2.) katonatiszt, altábornagy, politikus, diplomata.

²⁵⁸ A Károly csapatkeresztet IV. Károly császár és király alapította. Azok a katonák kaphatták meg, akik legalább 12 hétnyi frontszolgálatot tettek. Ez nem volt túl magas követelmény, hiszen az emberhiány miatt a legtöbb esetben hat-kilenc hónapot is folyamatosan (összességében pedig ennél jóval többet) a fronton töltöttek.

²⁵⁹ A jelvényt Berán Nándor tervezte. A pajzson a Károly-csapatkereszt előtt függőleges kard, melynek markolatát és a penge tövét babérág fonja körül. A penge hosszának felénél jobbra néző rohamsisak. Több méretben és kivitelben készült.

ismert az eredete, ezek a VI. és VIII. kerületi illetve a Vencsellői csoporté voltak.²⁶⁰ Mindegyiket az 1930-as években avatták.

A már többször idézett minisztériumi ügyiratban²⁶¹ megmaradt egy frontharcos zászló leírása és két oldalának fényképe is. Jelentősen eltér a Zászlógyűjteményben lévő daraboktól, mert 1940-ben avatták, amikor a szervezetet már Magyar Tűzharcos Szövetségnek hívták. Így aztán ez a név került felhímezésre a zászlóra. Mérete 100x70 cm, tehát viszonylag kis méretről van szó. Anyaga nehéz zöld selyem, vagyis eltérően a korábbi frontharcos, a vitézi és a honvédségi zászlóktól nem fehér. A zászló alakját „Rákóczi zászlóként” adja meg az irat, a valóságban egy, a XVII–XVIII. századi lovassági zászlókat mintázó fecskefarkas zászlólapról van szó. Egyik oldalán az állami kiscímer tölgy és babérágakkal övezve, felette „Istenért hazáért bajtársainkért” alatta „Hűséggel mindhalálíg” felirat. Másik oldalán a frontharcos – illetve ekkor már tűzharcos – jelvény, felette „Magyar Tűzharcos Szövetség 1940”, alatta „Bajtársi törzszászlóalj” felirat. Mindkét oldalon három szabad szélén piros–fehér–zöld pártázat, és 5 cm széles arany rojtszegély, szabad sarkain arany bojtok. Az ügyiratból kiderül, hogy a tűzharcosok zászlói közül „az újabbak teljesen megegyeznek a szövetség által beküldött mintával”. Ez alapján feltételezzük, hogy a szervezet átalakítása és névváltoztatása után vezettek be egységes „zászlótípust”, amin csak a tulajdonos (fő)csoportok neve tért el. Ugyanakkor használatban maradtak a korábban, a harmincas években felavatott zászlók is, amelyek esetében volt eltérés színben, méretben és a használt címerben is.

6.4.3. A HONSZ zászlói

Szinte közvetlenül az első világháború befejeződésekor a hadiözvegyek, hadiárvák és hadirokkantak megalakították érdekképviselői szervezetüket, amely nem sokkal később, 1919 őszén újjáalakult. A szervezet neve Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Nemzeti Szövetsége (rövidítve: Hadrőá) lett. 1926 év végére azonban a szövetség anyagi csődbe jutott. Az 1928. december 30.-én tartott közgyűlésen módosította alapszabályait, nevét Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetségére (HONSZ) változtatta. A belügyminiszter az átalakult szervezet működését 1929. január 26-án 148035/1929. VII. szám alatt hagyta jóvá. A HONSZ a hatóságokkal és magánosokkal szemben a hadigondozottak érdekképviselői szerve, munkaalkalmak eszközzése, jogi

²⁶⁰ Ltsz.: VI. kerület: 0221/Zl., VIII. kerület: 0217/Zl., Vencsellő: 83.25.1., ismeretlenek: 85.21.1., 84.8.1., A zászlócsúcs: 84.52.1.

²⁶¹ HL HM 11800/Elnökség–1942.

tanácsadás és orvosi segítségnyújtás, adományok gyűjtése és szétosztása, a hadigondozottak részére kedvezmények kieszközlése stb. volt a feladata. Mindemellett részt vett például a hadigondozás kérdésének törvényi szintű rendezését előkészítő munkálatokban is. 1938 végén a szervezetnek majdnem 100.000 tagja volt, akik arcképes igazolvánnyal rendelkeztek és ünnepi eseményeken formaruhában jelenhettek meg. A szervezetet a második világháború után feloszlatták, tevékenységét csak 1990 után tudta folytatni és ma is létezik.

A szervezet minden csoportja készíthetett magának zászlót. Ezzel a lehetőséggel nagyon sok helyen éltek is. 1941. október 5-én a Budapest X. kerületi csoport az ország 175. hadirokkant zászlóját avatta fel ünnepélyes keretek között. Szeptember 26-i levelükben²⁶² a minisztériumtól a rendezvényre kérték kirendelni a m. kir. „Mária Terézia” 1. honvéd gyalogezred díszszázadát, a katonai zenekart és két konyhakocsit, hogy „az arra rászorult és ínséges cca. 300 főnyi hadigondozott tábor” megvendégelhessék. A minisztérium válaszában jelezte, hogy a zenekar és a konyha rendben van, a minisztert pedig vitéz Heszlényi József vezérőrnagy fogja képviselni. (A konyhaigénylést később a HONSZ lemondta, mert más módon megoldotta.) Végül a Honvédség részéről Heszlényi vezérőrnagy mellett egy kis tiszti küldöttség és az 1. gyalogezred zenekara vett részt. Az ünnepség után, október 8-án köszönő levelet is küldtek a miniszternek, amelyben – többek között – leírták a felavatott zászlót is. Ebből tudhatjuk, hogy a zászló egyik oldala zöld színű volt, amelyen egy féllábú hadirokkant mellett egy hadiözvegy állt két árvával. Körülötte a felirat: „Életet és vért áldoztunk ezeréves határainkért”. A zászló másik oldala fehér alapszínű volt, rajta babér- és olajággal övezett Szent Korona és felirat: „Honsz. X. ker. csoportja”. Körbe a zászlólap szélén nemzetiszínű pártázat és arany rojtok. A zászlócsúcson a hadirokkant jelvény volt látható.²⁶³

Alig egy évvel később, 1942. október 24-én a fővárosi Vigadó nagytermében már az ország 200. hadirokkant zászlójának felavatására került sor. Az ünnepségen megjelent József királyi herceg és Anna főhercegasszony is. A rendezvényre a minisztérium engedélyezte egy tiszti küldöttség és a budapesti őrzászlóalj zenekarának kivonulását.²⁶⁴

A honvédség által a különböző szervezetek zászlóinak teljesítendő tiszteletadással foglalkozó 1942-es ügyiratban is szerepel egy HONSZ zászló fényképe és leírása. Az irat szerint ez az „országos hadirokkant zászló”, ami feltehetően – és ezt megerősítik a zászló

²⁶² HL HM 67978/Elnökség–1941.

²⁶³ Meg kell jegyezni, hogy a XVII–XVIII. századi huszárezredek zászlóinál volt utoljára gyakorlat Magyarországon az, hogy egy zászló két oldala nem egyforma alapszínű.

²⁶⁴ HL HM 71.179/Elnökség–1942.

egyes ábrázolásai is – a szövetség országos központjának zászlója volt, ha úgy tetszik a szervezet főzászlója. A téglalap alakú zászló mérete 230x140 cm, a 375 cm hosszú rúd végét 40 cm-es aranyozott hadirokkant jelvény díszítette. A zászló egyik oldala fehér alapszínű, amely a „magyar feltámadásba vetett rendületlen hitünket hirdeti”. Az oldal közepén Nagymagyarország töviséből font határvonala közepén Szűz Mária ülő alakja látható a kisdeddal, körülötte a szövetség teljes neve. Körben, a nemzetiszínű pártázaton belül 63 vármegyei címer került elhelyezésre. A zászló másik oldala fekete, amely „a nemzet óriási veszteségeit és a hadigondozottak gyászát jelzi”. A töviséből font határvonalú Nagymagyarország előtt a magyar kiscímer, melynek pajzsa több helyen törött, tetején meglőtt szárnyú, karmaiban kardot tartó turulmadár látható. A pajzs előtt keresztben fekete szalagon „1914–1918” évszámok, a turul feje felett „Pro Patria”, a címer alatt „Vért, életet áldoztunk.” felirat olvasható. A zászlólap külső–alsó sarkában 1932-es évszám utal az avatás időpontjára.

A nagyszámú HONSZ zászlóból – 1945 feltételezhetően még a 200. után is avattak újabb zászlókat –napjainkban mindössze négy zászló és három darab csúcs található a Zászlógyűjteményben.²⁶⁵ Ugyanakkor több magánkézben lévő HONSZ zászlóról is van tudomásunk. Szadán például a helyi csoport zászlója ma a Polgármesteri Hivatal dísztermében van kiállítva.

²⁶⁵ A zászlók: 0931/ZL., 83.29.1., 85.15.1., 2011.50.1., a csúcsok: 83.21.1., 84.50.1., 84.52.1.

7. A II. világháború utáni korszak zászlói 1989-ig

7.1. Az átmeneti korszak zászlói

A második világháború harcai 1944 második felében érték el Magyarországot területét. A front mögött Moszkvából érkező magyar kommunisták mellett a keleti országrészen (újra) megalakuló politikai pártok szinte mindegyike kiemelt feladatnak tekintette, hogy magyar alakulatok mielőbb bekapcsolódjanak a németek elleni harcba. Az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezményben az Ideiglenes Nemzeti Kormány vállalta, hogy nyolc gyaloghadosztályt állít fel és küld a frontra.²⁶⁶ A létszámot hadifoglyokból és a németek oldaláról átállókból kívánták feltölteni. Az európai háború befejeződéséig a hadosztályok közül csak négyet sikerült felállítani, ám azok közül is csak 1. és a 6. került ki 1945. április legvégén a hadműveleti területre. A másik kettő (5. és 7.) csak készült a kiszállításra.²⁶⁷ Nincs információnk arról, hogy ezek az alakulatok rendelkeztek-e csapatzászlókkal vagy sem a kezdeti időkben.

A Zászlógyűjteményben található egy olyan zászló, amely esetében felmerül a lehetőség, miszerint ehhez a rövid, alig néhány hónapnyi időszakhoz köthető. Egy 1938 M gyalogsági zászlóról van szó, amelyen a középcímer felett egy – a zászlólap anyagával közel azonos színű – textildarabbal kitakarták a Szent Koronát.²⁶⁸ Elképzelhető, hogy ezzel az „öszvérmegoldással” elégítették ki a csapatzászló iránti igényt az új, haderő, a Demokratikus Honvédség felállításának kezdetén. Nem szabad elfelejteni, hogy mind a tisztek, mind a legénység a nemzeti és katonai hagyományok ápolásának légkörében szocializálódott. Számukra bizonyára lehetetlen gondolat volt egy alakulat zászló nélkül. Bár forrás ez idáig nem került elő az ügyről, feltételezhető, hogy a magasabb parancsnokságok tudtával és engedélyével használták az átalakított zászlót. Ugyanakkor érdekes a középcímer változatlanul hagyása a pajzstartó angyalokkal és zászló másik lapján lévő Szűzanya ábrázolással egyetemben. A „demokratikus” döntéshozók szemét csak a korona zavarta... Fontos kihangsúlyoznunk, hogy semmilyen dokumentum nem támasztja alá ezt a feltételezést. Mindazonáltal a kitakarással kapcsolatban eddig nem

²⁶⁶ DR. OKVÁTH IMRE: Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. *A béketábor magyar hadserege. A magyar demokratikus hadsereg és a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból 1945–1957.* Szerk.: EHRENBURGER RÓBERT, Bp., 2001. 8. o.

²⁶⁷ U. o. A két hadosztályt 1945. június elején a Szövetséges Ellenőrző Bizottság utasítására feloszlatták, így csak az 1. és a 6. hadosztály maradt meg, mint magyar haderő.

²⁶⁸ Ltsz.: 0233/ZI

merült fel ennél valószínűbb megoldás. A nyilas hatalomátvétel után Szálasi Ferenc és kormánya a Szent Koronára tette le az esküt, illetve nem merült fel kérdésként mozgalmuk részéről a korona legitimitásának megkérdőjelezése. Véleményünk szerint ezért a kitakarás csak később történhetett. Mivel 1945 májusában Budapest székesfőváros már 4 darab, újonnan legyártatott zászlót adományozott az 1. hadosztály alakulatainak, ezért feltételezzük, hogy az átalakításra e két időpont közötti fél év során kerülhetett sor.

Mivel sem a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, sem a magyar pártok nem kívántak katonai erőket a fővárosban látni, ezért az alakulatok a Dunántúl északi részén, Pápa és Balatonalmádi térségében diszlokáltak. Ekkor, 1945 nyarán már volt lehetőség arra, hogy a frissen felállított hadosztályok alakulatai saját csapatzászlókat kapjanak. A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma őriz egy 1945. május 28-ra datált fényképet, amelyen az 1. hadosztály tisztjei láthatóak a fővárostól kapott 4 darab zászló átvétele után.²⁶⁹ A korszak hiányos iratanyaga miatt azt is a Fotóarchívum anyagából tudhatjuk meg, hogy – vélhetően – e négy zászló közül az egyiket az 1. hadosztály 2. gyalogezrede 1945. július 22-én Répcelakon²⁷⁰, míg egy másikat a 2. gyalogezred augusztus 28-án Zalaszentgróton²⁷¹ avatta fel ünnepélyes keretek között. Ezek a zászlók nem voltak szabályozottak, alapjaikban mégis egyformák. Mindegyik fehér alapú, körben vörös és zöld lángnyelvekkel. Mindkét oldaluk közepén a koronás kiscímer található. Ezt a későbbiekben mindkét zászlóról lefejtették, hogy helyére előbb a „Kossuth címer”, majd utóbb a „Rákosi címer” kerüljön, hasonlóan a 3. gyalogezred szintén fennmaradt zászlójához.²⁷² Utóbbit Tamásiban avatták júliusban, ahogy a szintén a hadosztályhoz tartozó 1. tüzérezredét is Tolnán.²⁷³ Jelenlegi ismereteink szerint 1945-ben csak ennek a négy zászlónak az adományozására került sor.

A nemzeti és ezáltal a katonai jelképek lecserélésének igénye, a háború előtti rendszertől való határozott elhatárolódás jelképek szintjén is kifejeződő igényét több korabeli iratban is megtalálhatjuk. A 1. gyaloghadosztály parancsnoksága azt jelentette a minisztérium felé, hogy az 1946. december 5-ei eskütételen a Köztársasági Elnök kíséretének egyik tagja észrevételt tett arra, hogy a csapatzászlón a Szent Korona (az irat eredeti szóhasználata!) található. A hadosztály erre vonatkozólag megjegyzi, hogy a zászlókat a fővárostól kapták és azok megfelelnek a Honvédség előírásainak. „A

²⁶⁹ Ltsz.: HM HIM Fotóarchívum 48.640

²⁷⁰ Ltsz.: HM HIM Fotóarchívum 79/32/1945 és 79/36A/1945

²⁷¹ Ltsz.: HM HIM Fotóarchívum 113/5

²⁷² A zászlók leltári száma: 1. gyalogezred: 0265/ZI, 2. gyalogezred: 0252/ZI, 3. gyalogezred: 0262/ZI.

²⁷³ Az 1. tüzérezred zászlójának leltári száma: 0284/ZI

Honvédség előírásaiban még ma is a csapatzászlók szentkoronás kis címerrel vannak feltüntetve, éppen úgy, ahogy még ma is szent-koronával díszített gombok, jelvények stb-eket kell a rendszeresített egyenruhán viselni.”²⁷⁴ Jelenlegi ismereteink szerint ilyen előírás nem volt. Az utolsó csapatzászlókkal foglalkozó rendelet az 1938-as volt, ami viszont nem a kiscímer használatát írta elő. A jelentés írója, Király Béla vezérkari őrnagy²⁷⁵, az 1. gyaloghadosztály vezérkari főnöke jelzi továbbá, hogy a Szentkoronás gombok és jelvények eltörlését már 1946. augusztus 22-én javasolta, valamint szükségesnek tartja a tárgyban központi intézkedés kiadását. Utal arra is, hogy egyes honvédegyének a társasági sapka sapkadíszén lévő szent-korona jelvényt levágták. Mint megjegyzi: „ezzel a köztársaság iránti hűségüket igyekeznek kidomborítani.”²⁷⁶

A minisztérium Elnökségi Osztályának véleménye szerint a Magyar Köztársaság felségjelzéseinek megváltoztatására a Honvédelmi Miniszter („de a többi miniszter sem”) jogosult, az az érvényes alkotmányjog (?) szerint a Magyar Nemzetgyűlés feladata. Kikérték a minisztérium közjogi Osztályának véleményét is az ügyben, akik egy egészen 1874-ig visszamenő címertörténeti áttekintés után arra jutnak, hogy a hatályos jogszabályok ellent mondanak egymásnak. A még mindig hatályban lévő 2934/1920 M.E. számú rendelet előírja a Szent Korona használatát, mivel amíg a törvényhozás másként nem rendelkezik, Magyarország államformája királyság. Ugyanakkor az 1946. évi I. törvénycikk értelmében az államforma köztársaság. Az államcímer körüli bizonytalanságot mutatja, hogy a Magyar Közlöny az 1945. január 4-i első számától az 1946. június 4-i 125. számáig koronás, angyalos címerrel jelent meg, addig az Országgyűlési Törvénytár 1946. szeptember 3-i 9. száma még koronás kiscímerrel, míg a következő, szeptember 14-i 10. száma már „Kossuth címerrel” került nyomdába. A Miniszterelnökség 1947. február 7-én kérte a Honvédelmi Minisztert, hogy saját és alárendelt hivatalaiban rendje el a „Kossuth címer” használatát.

A hatályos jogszabályok és használatuk zűrzavarosságát mutatja a debreceni 4. Honvéd Őrszázad csapatzászlójának esete is, amelyet 1948-ban ajánlottak fel a város dolgozói.²⁷⁷ A csapattest 1948. december 3-i jelentéséből kiderül, hogy a zászlón a „Magyar Dolgozók a Néphadseregnek” felirat kerülne elhelyezésre. A minisztérium 11-én berendeli a zászló leírását, azzal az indoklással, hogy „a csapatzászló méreteit az 1938-as

²⁷⁴ HL HM 1947/Elnökség–4292.

²⁷⁵ Király Béla (Kaposvár, 1912. április 14. – Budapest, 2009. július 4.) magyar vezérezredes, hadtörténész, politikus, az MTA külső tagja

²⁷⁶ Megjegyzi még a jelentés, hogy már szinte minden állami szervezet (pl. államvasutak, posta, államrendőrség) eltörölte a Szent Korona használatát.

²⁷⁷ HL HM 22.578/Elnökség–1949.

Honvédségi Közlöny melléklete tartalmazza. Mivel ezzel a 4. kerületi parancsnokság esetleg nem rendelkezik, továbbá mert a csapatzászló méretei a M. kir. honvéd csapatzászlókra vonatkozik, szükséges a méretek megfelelő részének megadása”. A minisztérium az utolsó, 10 évvel korábbi rendeletre hivatkozik, mint hatályos jogszabályra! Részletesen és pontosan leírja az 1938 M gyalogsági csapatzászló, a csúcs, a szalag és a rúd kinézetét. Az előterjesztő hozzáteszi, hogy célszerű volna a zászló kicsinyített színes rajzát is felterjeszteni. Alig fél év múlva újra előkerül a zászló ügye. 1949. június 6-án a 4. kerületi parancsnoka, Gömör vezérőrnagy jelentést tesz a minisztériumnak, hogy még a 4100–11.600/Elnökség–1949. számú körrendelet²⁷⁸ megjelenése előtt átvettek egy zászlót, melynek méretei nem egyeznek meg az előírtakkal. A minisztérium 18-i válaszában azt írja, hogy a zászlót a 4. kerületi parancsnokság az egyik őrszázad részére fogadta el, amely erre nem lett volna jogosult.²⁷⁹ Kijelentik, hogy mivel a zászló nem szabályos, ezért más alakulatnak nem adható ki, ezért átadandó a Honvéd Levéltár és Múzeumnak, mint múzeumi tárgy.²⁸⁰

1949-ig, a világháború utáni első zászlószabályzatig alig néhány tucatnyi alakulat kapott csapatzászlót. A Zászlógyűjteményben mindössze 23 1945 és 1949 márciusa között adományozott darab található. A már tárgyalt négy zászlón kívül szinte az összes többi egy nagyon fontos dologban szakít a magyar (és Habsburg birodalmi) csapatzászló-hagyománnyal. Ezeken ugyanis magukon a zászlólapokon találhatóak feliratok. Ráadásul nem egy esetben nem (csak) a tulajdonos alakulat neve, hanem az adományozóé valamint jelmondat is. Érdeemes alaposabban megvizsgálni e szűk négy év zászlóinak címerhasználatát is. Annak ellenére, hogy legtöbbjüket 1949 után áthímezték és így napjainkban a „Rákosi címer” látható rajtuk, korabeli leírások és fényképek alapján tudható milyen címer volt rajtuk eredetileg. Eltérések mutatkoznak a zászlólapok méretében is, habár legtöbbjük a gyalogsági zászlóknál szokásos 120x140 cm közelében van. A „legextrémebb” eltérések között van a 13. Honvéd Határvadász Zászlóalj (87x119 cm)²⁸¹ és a Debreceni Honvéd Őrzászlóalj (120x160 cm)²⁸² zászlója. Ismereteink szerint nem maradt fenn a 6. honvéd Határvadász Zászlóalj csapatzászlója, amelyet 1947. május 4-én kaptak Mosonmagyaróváron a helyi Műselyemgyár dolgozóitól. Megmaradt viszont a

²⁷⁸ Ez a körrendelet írta le a második világháború utáni első rendszeresített csapatzászlót. Lásd a dolgozat következő fejezetét.

²⁷⁹ A jogosultság hiányának oka igen egyszerű. Az őrszázad nem volt önálló csapattest, hanem az őrzászlóaljba tartozott. Az egy alakulat – egy zászló elvről már volt szó a korábbiakban. Kérdés, hogy fél évvel korábban ezt miért nem kifogásolta a minisztérium.

²⁸⁰ HL HM 22.578/Elnökség–1949.

²⁸¹ Ltsz.: 0323/Zl.

²⁸² Ltsz.: 0241/Zl.

rajza, amelyet csatoltak a minisztériumba küldött engedélykéreshez.²⁸³ Ez alapján a zászló lapja 110x170 cm volt. A zászlók alapszíne két kivételtől eltekintve fehér, négy szélükön körben vörös és fehér lángnyelvek vagy háromszögek találhatóak.

A legelső alakulatok mellett megtalálható a Honvéd Kossuth Akadémia, a Petőfi Akadémia, a Honvéd Repülő Kiképző Osztály, a világháború után újjáalakuló katonai képzés legfontosabb intézményeinek zászlói. A Honvéd Kossuth Akadémia 1947. december 14-én felavatott zászlóján²⁸⁴ az 1948M társasági sapkára rendszeresített „Kossuth címer” két oldalán az intézményre utaló „KA” betűk, míg a jobb alsó sarokban az "A Honvéd Kossuth Akadémiának Tildy Zoltán a Magyar Köztársaság elnöke" felirat olvasható. A Petőfi Akadémia csapatzászlóját²⁸⁵ 1948. december 12-én avatták fel. Ennek jobb oldalán a „Kossuth címer” és a „A néppel tűzön vízen át!” jelmondat, bal oldali lapján pedig az akadémia jelvénye valamint a „Vörös Csepel dolgozói a Petőfi Akadémiának. 1948.” felirat látható. Fennmaradt a zászlóadományozási ünnepséget a legapróbb részletekig megtervező irat.²⁸⁶ Ennek tanúsága szerint a zászlóanya (!) a Weiss Manfred üzem élmunkásnője volt.²⁸⁷ A rendezvény politikai töltetét mutatja, hogy a Honvédelmi Miniszter és az Akadémia parancsnoka mellett az adományozók részéről az üzemi bizottság elnöke mondott beszédet. Az avatás alkalmával zászlószalagot a következők adományoztak: a zászlóanya, a köztársasági Elnök, a kormány nevében a Miniszterelnök, a Honvédelmi Miniszter, Marosán György MDP főtitkár, Budapest főpolgármestere, a rendőrség nevében Münnich Ferenc altábornagy, a Kossuth Akadémia nevében Révai Kálmán vezérőrnagy, a Szakszervezeti Tanács, a Szabadságharcosok Szövetsége, az Magyar Nők Demokratikus Szövetsége és a Magyar Ifjak Nemzeti Szövetsége.²⁸⁸ A vizsgált korszak legvégén, de még az első szabályozás előtt, 1949. március 4-én avatták fel Szolnokon a Honvéd Repülő Kiképző Osztály csapatzászlóját.²⁸⁹ Ennek jobb oldali lapján a „Szolnok szervezett dolgozói 1. Honvéd Repülő Kiképző Osztálynak 1849–1949” felirat található a „Rákosi címer” alatt és felett elosztva. bal lapján a címer szárnyakkal van kiegészítve, utalva az intézmény feladatára. Ezen az oldalon „Szárnyaljatok a magasba

²⁸³ HL HM 8922/Elnökség–1947.

²⁸⁴ Ltsz.: 0255/Zl.

²⁸⁵ Ltsz.: 0261/Zl.

²⁸⁶ HL HM 48.798/Elnökség–1948.

²⁸⁷ Érdekes megfigyelni, hogy egy háború előtti hagyományt hogyan igazított az új rendszer a saját ideológiájához. A főúri hölgyek helyét egy munkásosztálybeli dolgozó nő vette át. A „korszakok keveredését”, vagy talán a régi hagyományok és az új szokások egymásmellettiességét mutatja az ünnepi műsor programja is, amiben a Petőfi vers, az 1848-as katonatánc és a „Sztálin-cantata” jól megfér egymás mellett.

²⁸⁸ HL HM 48.798/Elnökség–1948. 2. melléklet

²⁸⁹ Ltsz.: 0354/Zl.

harcoljatok a szocialista győzelemért!” felirat öleli körül a címert. Ezen a zászlón hangsúlyosan érezhető, hogy avatásának idejére, 1949 tavaszára már lezajlott a kommunista hatalomátvétel, ami megjelent a katonai szimbólumokban is.

A politikai jelképek megjelenésének másik jó példája e korból a debreceni honvéd őrszászlóalj csapatzászlója²⁹⁰, amelyet szintén a korszak végén, 1949. március 15-én avattak fel. Ennek jobb oldalán egyenesen az MDP címer, míg a bal oldalon a „Kossuth címer” és a „Debrecen üzemi dolgozói a Honvédségért 1948” felirat látható.

A 23 zászló között 12 darab található, amely valamely honvéd határvadász zászlóaljé volt.²⁹¹ Ezek mindegyike feliratos, egy kivételével megtalálható rajtuk a tulajdonos alakulat neve, valamint több esetben az adományozóké is. Közös vonásuk még a határvadász jelvény szerepeltetése az egyik oldalon, míg a másikon a „Kossuth címer” vagy a „Rákosi címer” látható, utóbbi több esetben egy, az első fölé varrt vászonlapon.

A budapesti állomáshelyű 15. honvéd határvadász központi kiképző zászlóalj zászlóján a határvadász jelvény Budapest címerével együtt jelenik meg.²⁹² A zászlóadományozás előkészítését 1948. augusztus 17-én elindító minisztériumi ügyiratban érdekes részletek találhatók.²⁹³ Az adományozás szükségességét így indokolják: „A 15. honvéd határvadász zászlóalj mely budapesti elhelyezkedése miatt igen sokszor, mint díszelgő zászlóalj szerepel zászlóval köteles kivonulni. Tekintettel arra, hogy a zászlóalj zászlóval nem rendelkezik, minden egyes esetben valamely vidéki határvadász zászlóalj zászlóját kell berendelni. Ezért tehát a zászló adományozása válik szükségessé, amelyre adományozónak javaslom Budapest Székesfővárost felkérni.” A csapatzászló az alakulatot önmagában is megtestesítő jelkép állításnak élesen ellentmond a leírt gyakorlat, miszerint más csapat zászlója alatt vonultak fel a határvadászok. Érdekes kérdés továbbá, hogy vidékről honnan rendelhettek fel csapatzászlót? Ismereteink szerint a budapestinél korábban kapott zászlót a Miskolcon, Pécsen, Berettyóújfalun, Mosonmagyaróváron, Nagykanizsán és Szerencsen állomásozó zászlóalj. A Budapest Székesfőváros Polgármesterének küldött kvázi adományozásra felkérő levélben a következők olvashatóak: „Szalvai Mihály vezérőrnagy Bajtárs a Honvéd Határőrség Főparancsnoka abbéli készségét fejezte ki, hogy zászlót adományoz a fenti alakulatnak. Az adományozás előtt azonban tekintettel arra, hogy a zászlóalj állandó budapesti elhelyezésű, ezúton

²⁹⁰ Ltsz.: 0241/Zl.

²⁹¹ A Határőrség 1946 tavaszán kikerült a Honvédség kötelékéből. A honvéd határvadász zászlóaljak később az ÁVH-ba olvadtak be, a zászlókat is az ÁVH alakulatai adták le a múzeumba.

²⁹² Ltsz.: 0243/Zl.

²⁹³ HL HM 32.760/Elnökség–1948.

intézőnk kérdést Polgármester Úrhoz, hogy mint Budapest Székesfőváros közjogi vezetője, óhajt-e zászlóadományozás jogával élni.” Le kell szögezni, hogy ilyen jog hivatalosan nem létezett. Leginkább arra gondolhatunk, hogy a megelőző három év és áttételesen a korábbi évtizedek hagyományára utalnak e helyen, hiszen gyakran az alakulatnak otthont adó település közönsége adományozta a zászlókat. Ugyanakkor mutatja az adományozók több esetben tapasztalható „fentről gerjesztett önkéntességét”. A kérés végül meghallgatásra talált és a zászlót hivatalosan Budapest dolgozói adományozták.

Érdemes kiemelni az adományozók nevét is feltüntető zászlók közül a 3. honvéd határvadász zászlóaljét, amelyet 1949. január 16-án avattak fel Balassagyarmaton.²⁹⁴ Ennek jobb oldalán egy „48-as címer”²⁹⁵ mellett a „Nógrád - Hont vármegye dolgozói a 3. honvéd határvadász zászlóaljnak.” felirat olvasható.²⁹⁶ Sokban hasonlít erre a 11. honvéd határvadász zászlóalj zászlója, amelyet Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye dolgozói ajánlották fel, amint arról a minisztériumot az alispán értesítette.²⁹⁷ A zászlóanya a felesége volt. A zászló leírásából kiderül, hogy a határvadász jelvény mellett a vármegye címere szerepelt rajta, az adományozó közösség neve valamint a „Jelszavunk: Hazáért, Népért, Szabadságért!” jelszó. Ebbe a csoportba tartozik a 10. honvéd határvadász zászlóalj csapatzászlója is, amelyet 1948. augusztus 22-én avattak fel Vajszlón, az Ormányság székhelyén. Erre a napra azért esett a szervezők választása, mert beleesett az augusztus 20–24 között tartott Ormánysági Napokba, így „a mezőgazdasági állat és terménykiállítás biztosíték arra, hogy a zászlóavató ünnepségen széles dolgozói rétegek tudjanak megjelenni. Ez a zászlóavató ünnepség kifejezője, hogy a parasztság tudatában van annak, hogy a magyar népi demokráciának erős hadseregére van szüksége a béke, a szabadság és a fejlődés érdekében.”²⁹⁸ A zászlót a baranyai határvidék (Ormányság) dolgozó parasztsága adományozta, a zászlóanya Nagy Istvánné, egy besencei gazdálkodó felesége volt. Érdemes pár momentumot kiemelni az ünnepség programjából. A hét órai zenés ébresztő után felekezetek szerinti istentiszteletre vonultak el a résztvevők. A zászlóátvétel, ünnepi ebéd, sportbemutató és a kulturprogram után este tíz órától a Györkö vendéglő összes

²⁹⁴ Ltsz.: 0322/ZI, A zászlóadományozással kapcsolatos irat: HL HM 46.083/Elnökség–1949. A zászló elkészítése 3548,38 forintba került.

²⁹⁵ A „Kossuth címet” nevezték így a minisztériumi felterjesztésben. Később – mint sok más zászlónál – fölé varrtak egy „Rákosi címet”.

²⁹⁶ Ez talán az utolsó felbukkanása a katonai zászlók területén a „vármegye” kifejezésnek, amelyet az 1949. augusztus 20-án elfogadott XX. törvény, Magyarország szovjet mintájú alkotmánya szüntetett meg.

²⁹⁷ HL HM 29.160/Elnökség–1947.

²⁹⁸ HL HM 31.949/Elnökség–1948. Az idézet Haraszti Páltól, a Vajszlói Szabadművelődési Tanács Ormánysági Napok Rendezőbizottságának titkárától származik.

termeiben tartott tánc zárta az eseménydús napot, ahol a zenét a Határőrség Főparancsnokság zenekarának jazz együttese szolgáltatta.²⁹⁹

Több szempontból is „kilóg” a határvadász zászlók sorából a 13. honvéd határvadász zászlóalj zászlója. A vizsgált korszakban ez az egyetlen olyan általunk ismert katonai zászló, amely piros-fehér-zöld alapszínű.³⁰⁰ A zászlót a legelsőők között avatták fel 1946. december 15-én Berettyóújfalun, amelyre a HM a 34015/Elnökség 1946. számon adta meg az engedélyt. Jobb oldalán a „Kossuth címer” és a „Magyar 13. Honvéd Határvadász Zászlóaljnak” felirat, bal oldalán pedig Berettyóújfalu címere és a „Berettyóújfalu község 1946. december 15.” felirat látható. Külön említést érdemel a zászló szalagja, amelyen a „Szabad népért szabad hazában M.K.P.” felirat olvasható.

Külön kell szólni az 1. honvéd aknakutató zászlóalj csapatzászlójáról, amely a XX. században – nem számítva a Tanácsköztársaság korszakát – az első vörös alapszínű katonai zászló.³⁰¹ Ennek oka a jelenleg ismert források alapján nem ideológiai. Sokkal inkább valószínűsíthető, hogy ebben az esetben a vörös mint a veszély színe jelenik meg. A zászló kétlapos, kétoldalas, anyaga ripszelyem. Mind a négy szélén zöld és fehér háromszögekből álló pártázat, három szabad szélén nemzeti színű rojtozás található. A pártázat háromszögei rátételes technikával készültek. Magasságuk és szélességük egyaránt 14 cm. Két szabad sarkán nemzeti színű bojt volt, amely jelenleg hiányzik. A zászlólap mérete (a rojtozás nélkül) 110x135 cm. A rojtozás mérete 6 cm. A zászló ábráinak készítése során tű-, lapos-, domború és tamburhímezéses technikát egyaránt használtak. A zászlólap festékanyaga a készítéskor nem lett megfelelően a selyemanyaghoz rögzítve, ezért már a használat során eresztette a színét (levérzett), elszínezve ezzel az ábrákat és a feliratokat. A zászló bal oldali lapjának közepén a korona nélküli kiscímer, az ún. Kossuth-címer található tölgy és babérággal övezve. A koszorú mérete 40x65 cm, míg a címerpajzsé 25x35 cm. Az előlap felirata: „Néppel a szabadságért”. A jobb oldali lap közepén az aknakutató jelvény rajza található.³⁰² Mérete 37x41 cm. A hátlap felirata: „Budapest Székesfőváros közönsége az 1. Honvéd Aknakutató Zászlóaljnak 1948”. További érdekessége a zászlónak, hogy nem szögekkel rögzítették a rúdhoz., hanem

²⁹⁹ U. o. Az iratból az is kiderül, hogy az ünnepség 7000 Ft-ra tervezett költségvetésének legnagyobb tételei a 40 budapesti zenész utazása (2000 Ft), a 80 fős díszbéd (1200 Ft) és a Pécs – Vajszló anyagmozgatás (800 Ft) voltak.

³⁰⁰ Ltsz.: 0323/Zl.

³⁰¹ Ltsz.: 0362/Zl.

³⁰² Az aknakutató jelvényt a 481.462/mü. közl.–1947. sz. körrendelet rendszeresítette (Honvédségi Közlöny, 1948. január 21.), A jelvény leírása: Két keresztbe fektetett kardon tölgy és babérággal övezett (heraldikailag) balra néző ezüst (fehér) koponya (halálfej).

úgynevezett pálcás módszerrel.³⁰³ Ehhez a zászlólap rúd felőli oldalán hét darab függesztő karika található. Ezeket kellett keresztülfűzni a zászlórúdhhoz erősített vékony fémrúdon. Ezáltal a rögzítéshez nem volt szükség szögekre. Ennek ellenére találhatók zászlószögek a rúdon. Ezek ún. dísz-zászlószögek, amiket hivatalosan a zászlóavatás alkalmával vertek be a rúdba. De „a zászlószögek beverése az idő rövidsége miatt a helyszínen nem történik meg. A zászlószögek adományozóit az aknakutató zászlóalj segédtisztje a zászlószalag felerősítése után közvetlenül olvassa fel.”³⁰⁴ A zászló avatására az Aknakutató nap keretében került sor, 1948. május 20-án. Ekkor adták át az aknakutató jelvény I. fokozatát is a hősi halált halt zászlóaljbeliek hozzátartozóinak. A zászlóánya Karácsonyi Tiborné élmunkásnő volt. Mai szemmel nézve érdekes része volt a napnak, hogy az alakulat tagjai a hárosszigeti laktanyából BHÉV külön szerelvényen érkeztek az avatás helyszínére, ami a Fővárosi Képtár volt.

A Honvédségi Közlöny 1948. július 15-i 20. számában jelent meg a „Honvédségi ünnepek rendezésének szabályozása” című körrendelet.³⁰⁵ Ebben elrendelik az ünnepek tartásának előzetes minisztériumi engedélyeztetését, amelyhez csatolni kell a meghívandók névsorát, az ünnepség műsorát és az előljáró parancsnokság hitelkeretéből nem fedezhető költségek hozzávetőleges összegét. Érdemes szó szerint idézni a rendelet kiadását szükségessé tevő indokokat: „Az utóbbi időben igen gyakoriak a honvédségi ünnepek (laktanyaavatások, zászlószentelések (!), újoncsekütételek, emléktáblaavatások, kiállítások), amelyek részben a kiképzésből és a foglalkozásokból vonnak el értékes időt, részben pedig az ország vezető személyeit (minisztereket, államtitkárokat, stb.) vonják el az ország gazdasági és politikai újjáépítése terén folytatott fontos munkájuktól. Az ünnepek rendezése már versenyszerűen folyt a különböző egységek között, ami – fentvázolt hátrányokon kívül – igen komoly anyagi megterhelést is jelentett a honvéd kincstár számára.” Érezhető a minisztérium az irányú törekvése, hogy gátat szabjon a mind nagyobb volumenűre szervezett ünnepek áradatának. A zászlóavatásokhoz kapcsolódóan a minisztériumba küldött felterjesztésekben világosan kimutatható, ahogy az egyes alakulatok egyre nagyobb és nagyobb költségvetésű ünnepeket készítenek elő. A kezdeti 3–5–6000 forintos keretek helyét néhány hónap alatt átveszik a 10–12, nem egy esetben 15–16000 forintról szólók.

³⁰³ A pálcás felfüggesztés a magyar gyakorlatban nem jellemző a katonai csapatzászlókra. A standardizált csapatzászlók esetében mind korábban, mind a későbbiekben a felszegelést alkalmazták. A pálcás felfüggesztés a háború előtt divatos volt a félkatonai szervezetek, később pedig a Munkásőrség zászlóinál.

³⁰⁴ HL HM 21.136/Elnökség–1948.

³⁰⁵ 4100–21.163/Elnökség–1948. számú körrendelet.

7.2. 1949/I M, az első szabályos zászló

7.2.1. Az új korszak első zászlórendelete

A második világháború utáni évek katonai zászlók körüli bizonytalansága sok hasonlóságot mutat az első világhéget követő időszakkal. Mint már többször utaltunk rá, a katonai zászlók és a hadsereg egyéb jelképei minden esetben „követték” a hivatalos állami jelképek változásait. Az átmenet éveit követően 1949-re kezdett mind markánsabban kiütközni a szovjetek politikai (és fegyveres) erejét maga mögött tudható baloldal túlsúlya a politikai életben. Köszönhetően a honvédség (és más fegyveres szervek) tisztikarában folyó egyre erőteljesebb kommunista agitációnak, folyamatosan növekedett az olyan „alulról jövő” kezdeményezések száma, amelyek a kommunista jelképek megjelenését követelték a haderő szimbólumai között. A zászló, mint jelkép fontosságának változatlanságát jól mutatja az ekkor bevezetett új Honvédségi eskü szövege is, amelyben a következők szerepelnek: „... Zászlóinkat, szabadságharcos elődeink példáin lelkesülve, győzelemre viszem. Parancsnokaimat, zászlóinkat, bajtársaimat megvédem, csapatainkat, fegyvereinket és egyéb harci eszközeinket el nem hagyom.”³⁰⁶

1949 tavaszán már nem lehetett tovább elodázni a csapatzászlók rendszeresítését. A Honvédségi Közlöny 1949. április 15-én megjelent 10. számában jelent meg a „Csapatzászlók rendszeresítése” című rövidke, április 6-ra dátumozott miniszteri rendelet.³⁰⁷ Maga a rendelet rövid, mindössze annyit közöl, hogy a miniszter három féle csapatzászlót rendszeresít. Egyet a gyalog kivonuló fegyvernemek csapattestei és páncélos csapattestek, egyet a lovasított fegyvernemek csapattestei, és egyet a gépkocsizó alakulatok csapattestei részére. Szerencsére ennél jóval részletesebb a rendelet melléklete, amely kellő alaposággal leírja mindhárom zászlót és összes tartozékukat is.³⁰⁸

A rendelet mellékletének 1/a pontjában a gyalogsági csapatzászló lapjának leírása szerepel. Ebből kiderül, hogy a növekvő ideológiai nyomás ellenére a zászlókra a „Kossuth címer” került babér- és tölgyfaágakkal övezve. A zászlólap 140 cm hosszú és 120 cm

³⁰⁶ 4100–8216/Elnökség–1949. számú körrendelet. Megjelent a Honvédségi Közlöny 1949. március 7-i 6. számában.

³⁰⁷ 4100–11.600/Elnökség–1949. számú körrendelet

³⁰⁸ Mint a rendelet mellékletéből látható lesz, a gyakorlatban csak két zászlóról van szó. A lovasított és a gépkocsizó csapattestek számára rendszeresített között nem volt eltérés. Éppen ezért a szakirodalom csak két fajtáról, gyalogságiról és lovasságiról beszél. Megszűnt tehát az 1938-ban bevezetett harmadik méret, a 40 x 40 cm-es kürtre erősíthető zászló.

széles, maga a címer pedig 45 cm magas (a középvonalon mérve) és lombozattal együtt 55 cm széles. A zászlólap négy szélén 10 cm széles alapú 15 cm hosszú vörös–zöld lángnyelvek nyúlnak befelé, a hosszoldalakon 12–12 darab, a szélességi oldalakon 10–10 darab. A zászlólap két szabad sarkán nemzetiszínű rojt lóg. A zászlólapot a 280 cm hosszú skarlátszínű rúdhoz három sorban egyenlően elhelyezett 35–35 darab aranyozott sárgaréz szeg rögzíti. A zászlócsúcs szintén aranyozott sárgaréz anyagból készült, alakja stilizált levél, magassága 26 (levél: 16, hüvely 10), szélessége 9 cm. A levél mindkét oldalán a babér- és tölgyfaágakkal övezett „Kossuth címer” áll, a hüvelyre pedig bevésték a tulajdonos alakulat szervezetszerű elnevezését és az avatás évszámát. Megengedő volt a rendelet a zászlószalagok terén, bár méretét pontosan megszabta (16 cm széles, két ága 100 cm hosszú, közepén 20–25 cm széles csokor), de a színével kapcsolatban csak ennyit írt: „tetszés szerint”. A páncélos alakulatok zászlója mindössze egy dologban tért el, a rúd hossza 226 cm volt. Rendszeresítettek hozzá egy tartó-hüvelyt is, amivel a harckocsi tornyára lehetett felerősíteni menetben.

A lovassági zászló kinézete mindenben megegyezett a fent leírt gyalogságiéval, mindössze – a században már megszokott módon – kisebb méretű volt. A zászlólap 80x80 cm-es a címer 35 magas és 46 cm széles volt. Természetesen a lángnyelvek mérete és száma is csökkent, ahogy a rögzítéshez is elégnek bizonyult a három sorban 35 helyett 25 zászlószög. A rúd hossza 226 cm, tetején egy összességében 30 cm magas aranyozott sárgaréz csúcs állt, amin a hüvely felett egy 5 cm-es gömbből kinyúló 13,5 cm-es csúcs volt látható. Erre is felvésték a címet, a tulajdonos alakulat nevét és az avatás évét. A zászlószalag is kisebb, mint a gyalogsági, igazodik a zászló méretéhez. Szárainak hossza 50, szélessége 10 cm, a csokor szélessége 16–20 cm. A lovasságival mindenben megegyezett a gépkocsizó alakulatok zászlója.

Nincs új a nap alatt. A melléklet II. fejezete az „Emlékkönyv”-ről szól, hasonlóan az 1938 M csapatzászlót rendszeresítő rendelethez. Olyannyira hasonlít, hogy gyakorlatilag csak egy-két, kifejezést cseréltek ki a 10 és fél évvel korábbi szövegben. Érdeemes egymás mellé tenni a kettőt. Az első hasámban az 1938-as, a másodikban az 1949-es rendeletsszöveg olvasható.

„Minden csapatzászlóhoz egy emlékkönyv tartozik. Ebben a csapatzászló felszentelési ünnepségét és a zászló egész történetét naplószerűen – lehetőleg fényképek csatolásával – meg kell örökíteni. Az

„Minden csapatzászlóhoz emlékkönyv tartozik. Ebben a csapatzászló felavatásának az ünnepségét és a zászló egész történetét naplószerűen – lehetőleg fényképek csatolásával – meg kell

elsőként fénykép a teljes csapatzászló jobb- és baloldalát mutassa. A kerékpáros és gépkocsizó csapatzászló felszentelése alkalmával a Szolg. Szab. I. rész 607. pontjában említett szegbeverés helyett ebbe az emlékkönyvbe írják be neveiket azok, kik azt egyébként a zászlószegekbe vésetnék be. Az emlékkönyv ¼ ív nagyságú, díszes bőrkötéssel. Külső oldalán az angyalok által tartott magyar állami kiscímer, alatta a következő példa szerinti felírással: M. kir. „Bethlen Gábor” 10. honvéd gyalogezred csapatzászlójának története, vagy: M. kir. „Balogh Ádám” 4. honvéd kerékpáros zászlóalj csapatzászlójának története.”

örökíteni. Az első fénykép a csapatzászló lapját mutassa.

Az emlékkönyv ¼ ív nagyságú, díszes bőrkötéssel. Külső oldalát a Kossuth címer díszíti, alatta a következő példa szerinti felírással: „Az 1. honvéd gyalogezred csapatzászlójának története.”

A III. fejezet a „Használat, elhelyezés és karbantartás” címet viseli. Ennek a) pontja a következőt mondja ki: „A csapatzászlót általában ünnepélyes alkalmakkor (díszkivonulásoknál) és tiszteletadásoknál – időjárásra való tekintet nélkül – kibontva kell használni.” A b) pont a használaton kívüli megfelelő tárolásról rendelkezik, miszerint a zászlót „közvetlen napsütéstől védett helyen, falba vagy mennyezetbe, esetleg külön üveges szekrénybe erősített rozsdamentes és posztóval bevont fémkampókra fektetve kell elhelyezni úgy, hogy a zászlónyél vízszintes legyen, a zászlólap és a szalagok pedig kibontva, lefelé szabadon lógjanak.”³⁰⁹ Mindenképpen érdemes külön szólni a c) pontról, amely a zászló karbantartásával foglalkozik. Ebben a következőket olvashatjuk: „A zászlót – megrongálódása esetén – a Honvéd Levéltár és Múzeummal egyetértésben kell kijavítani. Nagyobb rongálódás rendbehozatalát a Honvéd Levéltár és Múzeum eszközli, kisebb rongálódások kijavításánál a Honvéd Levéltár és Múzeum a csapattestet tanáccsal látja el. Háborúban harci eszközöktől eredt rongálódásnak tovább-terjedését kell megakadályozni. A teljes rendbehozatalt a háború befejezésekor úgy kell eszközölni, hogy a háborús rongálódás nyomai, mint hadi emlékek láthatóan megmaradjanak.”

³⁰⁹ Ez a tárolási mód első olvasatra roppant körültekintőnek és „állományvédelmi szempontból” kitűnőnek tűnik, de nem az. A lógatva tárolt zászlólap előbb-utóbb saját súlyától megnyúlik, alakja deformálódik. Legrosszabb esetben el is szakadhat a szövet. Különösen, ha arra is gondolunk, hogy a rendelet szövegében a zászlólap leírásánál ez olvasható: „nehéz, fehér selyem”.

A melléklet szövegét négy ábra egészíti ki, amelyeken mindhárom (gyakorlatilag kettő) csapatzászló valamint a rendeletben leírt egyéb tárgyak méretezett rajza található.

7.2.2. Az átmeneti évek zászlóinak cseréje

Ezzel a rendelettel tehát lezárult a magyar katonai zászlók történetében egy majdnem négy évig tartó³¹⁰ átmeneti korszak, amikor szabályozás hiányában, nemegyszer politikai behatásoknak engedve különféle csapatzászlók készültek. A haderő jelképei megindultak a sokak által régóta várt és szorgalmazott egységesítés és egyúttal a múlttal való végleges szakítás útján. Nem meglepő tehát, ha három és fél hónappal a rendelet kiadása után már a „Szabálytalan csapatzászlók kicserélése” címmel jelent meg körrendelet a Honvédségi Közlöny 21. számában.³¹¹ Ebben arra szólítottak fel minden csapattestet, hogy augusztus 15-ig szolgálati úton jelentsék rendelkeznek-e csapatzászlóval; ha igen, az megfelel-e az áprilisi rendeletben előírtaknak; továbbá kik és mikor adományozták, valamint hogy a minisztérium milyen számon adott erre engedélyt.

A rendeletre körülbelül 50 alakulat küldött választ a minisztériumnak. Közülük mintegy 40 rendelkezett csapatzászlóval. Ezen zászlók egyik fele megfelelt az előírásoknak, mivel a szabályrendelet és a „körkérdés” megjelenése között eltelt hónapokban készült. A másik felénél kisebb–nagyobb eltérések mutatkoztak az előírtaktól. Ezek az eltérések elsősorban a feliratok voltak.

A körrendeletre beérkezett rövid, leggyakrabban egysoros válaszok között különös figyelmet érdemel a Honvéd Hadbiztosi Akadémiáé.³¹² Egy mondatban közli az akadémia parancsnoka és a vezető politikai tiszt helyettese, hogy az Akadémia nem rendelkezik csapatzászlóval. Ezután egy különös okfejtés következik, amelyben kifejtik álláspontjukat a honvédség csapatzászlóinak kinézetével kapcsolatban. „Egyben jelentem, hogy a május 1-i díszszemle alkalmával Szovjet-kolóniához tartozó személyek csodálkozásukat fejezték ki, hogy a honvéd zászlók alapszíne ma is fehér. Mint mondták, tudatában vannak annak, hogy ezek a zászlók a 48-as szabadságharc zászlóinak mintájára készültek. Mégis úgy vélték, hogy ma, mikor nem a polgári demokratikus, hanem már a proletár forradalom

³¹⁰ A háború után először 1945. május 28-án került sor zászlóadományozásra, a rendelet pedig 1949. április 15-én jelent meg.

³¹¹ 4100–20.897/Elnökség–1949. számú körrendelet.

³¹² HL HM 49.225/Elnökség–1949. A Honvéd Hadbiztosi Akadémia létrehozásáról az 1947. július 23-án kiadott HM 15.000/Elnökség számú szervezési rendelet intézkedett, amely hadbiztosok mellett hadtáp (gazdászati, ellátó, számvívó) tiszteket és tiszthelyetteseket képzett. 1949. október 1-jén szűnt meg, jogutóda a Honvéd Hadtáp Iskola lett.

hagyományait kellene kifejleszteni és ápolni, célszerűbb volna, a proletár nemzetköziséget jellemző vörös alapszín használata a most szokásos piros–fehér–zöld szegéllyel. Ehhez hozzá fűzöm még azt is, hogy már Petőfi is vörös zászlóról emlékezett meg költészetében és így ez már a sztálini nemzetiségi elveknek megfelelően, a nagy hagyományokkal is alátámasztható. Egyben most már az új köztársasági címert kellene alkalmazni a fentiek szerint bevezetni javasolt vörös alapszínű csapatzászlókon.”³¹³ Az irat hátoldalára a minisztérium Politikai Főcsoportfőnöksége részéről a következő megjegyzés került: „Túloldali javaslat politikailag teljesen helytelen. Javaslatot nem fogadom el.” A dolgozat következő fejezetében (7.3.) látni fogjuk, hogy az idő nagyon gyorsan megcáfolta a minisztériumi tisztviselő sommás véleményét és „megvalósította” a parancsnok³¹⁴ csapatzászlóval kapcsolatos minden javaslatát.

Érdemes megemlíteni még a beérkezettek közül Variházy Oszkár vezérőrnagy, az 1. lövész hadosztály parancsnokának válaszát. Ő arról a négy zászlóról ad tájékoztatást, amelyeket a világháború után kaptak a hadosztály ezredei. „Az összes zászló anyaga fehér kalikó szövet, a szélén zöld–piros lángnyelvekkel, a közepén koronás magyar címerrel, melyről a koronát később én távolítottam el és így a zászló közepén a magyar címer maradt.” Érdekes ideológiai képet takar a megfogalmazás, miszerint a koronás címerből a korona eltávolításával lett magyar címer.

7.2.3. Adományozások a korszakban

A szabályozás után megújult erővel folytatódott a Honvédség alakulatainak csapatzászlóval való ellátása. A Honvédségi Közlöny 1949. évi 19. számában jelent meg a „Honvédségi ünnepségek előzetes bejelentésének szabályozása” című körrendelet.³¹⁵ Ez annyival egészíti ki a szinte pontosan egy évvel korábban kiadott 4100–21.163/Elnökség–1948. számú körrendeletet, hogy előírja miszerint az alakulatoknak legalább 14 nappal a tervezett ünnepség előtt kell felterjeszteniük a javaslatot a minisztériumba. Az indoklás

³¹³ Az irat dátuma 1949. augusztus 10. Mivel április óta a „Kossuth címer” volt hivatalosan a csapatzászlókon, ezért érdekes kérdés, hogy mit értenek e helyen „új köztársasági címer” alatt. Elképzelhető, hogy a csak 10 nap múlva hatályba lépő 1949. évi XX. törvénycikk által elfogadott „Rákosi címer” zászlókra helyezését javasolták?!

³¹⁴ Az Akadémia parancsnoka Bodrossy Erik ezredes 1908. május 3-án született. Tényleges katonai szolgálatát 1927. november 1-én kezdte meg. A m. kir. Honvédségben élelmezésügyi gazdasági tisztként szolgált. 1950. június 18-án letartóztatják, majd a „tábornok per” szociáldemokrata vonulatában 1950. augusztus 10-én halálra ítélik, majd másodfokon 17-én Dumbovich Emillel és Gömöry Viktorral együtt életfogytiglani büntetést kap. 1954. októberében szabadul. Sólyom László altábornagyot és öt másik tábornoktársát augusztus 19-én kivégzik.

³¹⁵ 4100–23.906/Elnökség–1949.

igen egyszerű: „... egyes alakulatok az általuk tervezett ünnepségek megtartására az engedélyt csak 2-3 nappal a tervezett időpont előtt kérték, ugyanakkor a politikai pártokkal, a helyi tömegszervezetekkel szemben az ünnepséggel kapcsolatban már kötelezettséget vállaltak, az ünnepség műsorát véglegesen megállapították, sőt a meghívókat kibocsájtották.” Nem maradt el a körrendeletből a szankció sem az esetleges renitensekkel szemben: Amennyiben a jövőben egyes kérelmek indokolatlanul e rendeletemtől eltérő időben érkeznének, a tervezett ünnepség időpontját központilag fogom meghatározni illetve hátrább helyezni, vagy az ünnepséget egyáltalán nem fogom engedélyezni és a mulasztókat felelősségre fogom vonni.” Néhány hét múlva még ennél is tovább tervezett lépni a minisztérium a zászlóavatási ünnepségek szabályozásában. 1949 július 9-én egy több mint háromoldalas, részletes tervezet készült a tárgyban.³¹⁶ A bevezetőben az alábbiak olvashatóak: „A Honvédség csapattestjeinek az üzemek dolgozói, társadalmi szövetségek, a rendőrség, a magyar népköztársaság egyes vezetői stb. csapatzászlót adományoznak, ezzel is kifejezve a Honvédség és a dolgozó magyar nép közötti elszakíthatatlan kapcsolatot. A csapatzászlók a néphadsereg csapatainak féltve őrzött és megbecsült tulajdonai.”³¹⁷ A javaslat aláírója az Elnökség részéről egyetlen mondat került: „... a rendelet kiadása nem időszerű”. Így aztán az akta 1949. szeptember 17-én irattárba került.³¹⁸

A gyárak, termelőüzemek munkásságának csapatzászló-felajánlási kedvét, az adományozók és az alakulatok közötti szoros kapcsolatot jól példázza az a levél, amit a minisztérium küldött a Magyar Textilfestő Gyár részére 1949. május 3-án.³¹⁹ „Örömmel értesültünk arról, hogy a gyár dolgozói Pártszervezetük kezdeményezésére egy csapattestünk részére csapatzászlót ajánlott fel így egyben vállalkozik arra, hogy csapattest védnökségét ellátja.”³²⁰ Ez az elhatározása a dolgozóknak kifejezésre juttatja a munkásosztály szeretetét, megbecsülését és bizalmát fejlődő néphadseregünk felé.” A levélből értesülnek a gyár dolgozói arról is, hogy „a védnökségre és egyben csapatzászló adományozásra a Tolnai Páncélos Tüzérosztályt jelöltük ki.” Az utolsó mondatban újabb

³¹⁶ HL HM 27.811/Elnökség–1949.

³¹⁷ Az utolsó mondat kézzel került az előterjesztésre. A helyzet „képlékenységet” jól mutatja, hogy az előterjesztést készítő Honvédségről, az utólag kézzel beleíró Néphadseregről beszél. Ugyanúgy az eltérő ideológiai nézetek egymás mellett élésére utal, hogy az „Ünnepség sorrendje” résznél a „Vallásfelekezet szerinti lelkészek a zászlót megáldják.” sor végére kézzel egy kérdőjel került.

³¹⁸ Megjegyzendő, hogy alig egy év múlva, a Honvédségi Közlöny 1950. október 6-i 23. számában megjelent a 6661/Elnökség–1950. számú körrendelet, ami a „Csapatzászló átvételi ünnepség rendezése” címet viselte.

³¹⁹ HL HM 16.329/Elnökség–1949.

³²⁰ Érdemes ezen a ponton visszagondolni a 2.3. fejezetben a zászlóanya feladatairól, és a helyét 1945 után fokozatosan átvevő „kollektív zászlóapaságról” írtakra.

egyértelmű utalást találunk az esemény társadalmi szerepére: „Reméljük, hogy e zászló adományozás alkalmat fog adni arra, hogy nevezett csapattest és a gyár dolgozói között a testvéri barátság mindjobban elmélyüljön.”

Korábban már szó volt az ünnepségek költségeinek növekvő mértékéről. Példaként álljon itt, hogy mennyit kalkulált a zászlóavatási ünnepségre a Pécssett állomásozó 1. honvéd Gépkocsizó Tüzérezred, akinek az Első Pécsi Bőrgyár dolgozói adományoztak csapatzászlót.³²¹ Az ünnepségre 1949. május 28-án, az újoncesküvel egybekötve került sor. 1949. május 16-án a következő jogcímekre kérte az alakulat hitelkeret megállapítását:

500 darab meghívó	2000
dekor, emelvény	5000
300 fős vacsora	3000
zászlóanya csokra, asztaldísz	500
zenekar	500
hangszóró bérleti díj	500
ünnepség fényképezése	500
tábortűz, tűzijáték, kultúrműsor	1000
Gépkocsik, lövegkerek bekész- tésére, esetleges dukkózásra	1000
Összesen:	14000

Május 23-án, 5 nappal a zászlóavatás előtt újabb költségigénnyel állt elő az alakulat az előző helyett. Ekkor dekor költségekre (hangszóró, emelvény, kultúrműsor, lövegkerek bekészítése) 5000 forintot a minisztérium Politikai Főcsoportfőnökségének hitelkeretéből, a miniszter különleges kiadásainak hitelkeretéből pedig szintén 5000 forintot kértek a meghívókra, csokorra és díszvacsorára.³²²

Az ügyiratban megtalálható az ezredparancsnok, a legénység képviselője és a Bőrgyár vállalatvezetője ünnepi beszédének szövege. Természetesen mindegyik erősen átpolitizált, de érdemes néhány, a csapatzászlóval kapcsolatos gondolatot idézni belőlük. A parancsnok beszédében ez szerepel: „Ez a zászló szimbóluma annak, hogy a hadsereg ma már a népé, hogy a hadsereg ma már egy a néppel, hús a nép húsaiból, vér a nép a véréből.

³²¹ HL HM 19.408/Elnökség–1949. Érdemes megjegyezni, hogy március 30-án még arra kért az alakulat engedélyt, hogy április 24-én a „Zsolnay féle kerámiai gyárüzem” dolgozói által felajánlott zászlót avathassák, majd április 2-án módosították a Bőrgyárra. További adalék a „felajánló-váltás” témaköréhez, hogy a két gyár levele – eltekintve azt üzem megnevezésétől – szóról–szóra megegyezik. A Zsolnay gyár dolgozói végül 1949. április 24-én a 101. Gépkocsizó Honvéd Híradó Ezrednek adományoztak csapatzászlót. Ltsz.: 0320/Zl.

³²² A HM Politikai Főcsoportfőnökségének éves hitelkerete ekkor 779 500 Ft, a miniszteré pedig 505 200 Ft volt.

Az a tény, hogy az ország egyik üzemének dolgozói adományozzák a zászlót a hadsereg egyik csapattestének bizonyítja legjobban, hogy ma már nem osztályhadserege van az országnak, hanem néphadserege.” Bolla Ferenc honvéd a következőket mondta: „Bajtársaim nevében ígérem a Pécsi Bőrgyár dolgozóinak és rajtuk keresztül a magyar dolgozó népnek, hogy ezt a zászlót meg fogjuk becsülni, hogy ezt a zászlót mindig magasra fogjuk emelni a békéért folytatott harcban.” A zászlóval kapcsolatos legérdekesebb gondolatok a vállalatvezető beszédében találhatóak. „A múlt úri Magyarország hadseregének csak a főnemesség, a Habsburgok, József és Albrecht főhercegek, a méltóságos földesurak, iparmágnások és bankárok, valamint az őket hüen kiszolgáló főpapok adományozhattak csapat vagy ezredzászlókat, felkérve a zászlóanyai tisztségre az Augusztai főhercegasszonyokat és a különböző méltóságokat. (...) Ma merőben más a helyzet hála a hatalmas Szovjetunió népének, bölcs vezérének Sztálin elvtársnak és a minket felszabadító dicsőséges szovjet vörös hadseregnek.” A beszédből megtudjuk a „zászlóanya” nevét is: „... adományozunk mi, az Első Pécsi Bőrgyár dolgozói honvédségünk 1. tüzérezredének csapatzászlót, amelyet most nem főherceg, nem kegyelmes asszony, hanem Ilia Mária élmunkásnő fog átadni, nem képmutatásból, hanem igaz megbecsülésből és szeretetből.”

7.3. A Rákosi-kor zászlói, az 1949/II M és 1950 M zászlók

7.3.1. A második csapatzászló 1949-ben

Alig pár nappal több, mint 5 hónapig volt hatályban a világháborút követő első zászlórendelet, amikor a szeptember 15-i Honvédségi Közlönyben (27. szám) megjelent a 4100–32.663/Elnökség–1949. számú körrendelet a „Csapatzászlók kivitelezésének módosítása” tárgyában. A kivitelezés módosításának lényege a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény által elfogadott új címer, közkeletű nevén „Rákosi címer” használatának bevezetése volt.³²³ A jogszabály a Népköztársaság címerét rendelte el használni a zászlólap mindkét oldalán, a zászlócsúcson, a zászlótartó heveder csattján és az emlékkönyvek fedőlapján is. A rendelet tartalmaz szövegszerű módosításokat a 4100–11.600/Elnökség–1949. számú körrendelet mellékletéhez:

„a) A címlapon a Kossuth címert fekete tustintával tegye láthatatlanná.

b) „a babér- és tölgyfaágakkal övezett Kossuth címer” ill. „Kossuth címer” szövegezés mindenütt törlendő, helyette „a Magyar Népköztársaság címere” szöveget kell írni.

c) Az 1. oldalon „A zászlólap. Díszítése” bekezdésben a címer méreteire vonatkozó szövegrészt (2. mondat) törölje, helyette vegye fel a következő szöveget: „A címer átmérője 40 cm”.

d) A 2. oldalon az utolsóelőtti bekezdésben a címer méreteire vonatkozó szövegrészt törölje, helyette vegye fel: „A címer átmérője 30 cm”.

A rendelet megjegyzi még, hogy a későbbiekben fogja kiadni az eredeti melléklet színes ábrái helyett az új színnyomatokat. Ez a Honvédségi Közlöny 1949. október 1-én kiadott 29. számában meg is történt.³²⁴

Ezt a zászlót nevezi a szakirodalom 1949/II M csapatzászlónak, mivel valahogyan meg kell különböztetni elődjétől, amellyel azonos évben került rendszeresítésre. A korabeli jogszabálycím nem új zászlóról, hanem csak kivitelezés módosításáról beszél,

³²³ 1949. évi XX. törvény A Magyar Népköztársaság Alkotmánya, 67.§: „A Magyar Népköztársaság címere: kétoldalt búzakoszorúval egybefogott, kerek világoskék mezőben kalapács és búzakalász; a mező felső részén a mezőre sugarakat bocsátó ötágú vörös csillag, alján redőzött piros – fehér – zöldszínű szalag.” A „heraldikai szörnyszülött” címről és bevezetéséről BERTÉNYI IVÁN: *Új magyar címertan*. Bp., 1993. (továbbiakban: BERTÉNYI) 82–83. o.

³²⁴ „Csapatzászlók címerének kicserélése” 4100–38.531/Elnökség–1949. számú körrendelet

gyakorlatilag azt fejezve ki, hogy a két zászló ugyanaz. Ennek ellenére a magunk részéről helyesnek tartjuk az ilyen szintű megkülönböztetést, mivel a módosítás mögött jelentős politikai, ideológiai váltás jelenik meg.

Jól jellemzi a váltás hirtelenségét mutatja az 1. gépkocsizó lövészezred esete, amelynek Tatabánya dolgozói ajánlottak fel csapatzászlót. Az ünnepséget szeptember 25-én tervezték megtartani. A minisztériumhoz felterjesztett engedélykéréshez³²⁵ mellékelték a parancsnok beszédjének tervezetét is, amelyben már ilyen kitételek jelentek meg: „Pártunknak, az MDP-nak...” Szeptember 15-én, a „Csapatzászlók kivitelezésének módosítása” című körrendelet megjelenésének napján a minisztérium Elnöki Osztálya távbeszélőn bekérte a csapatzászló rajzát, amiből kiderült, hogy arra jó címer (a Népköztársasági), de rossz méretben (40 cm átmérővel) lett tervezve.³²⁶ Erről tájékoztatták az alakulatot, akik jelezték, hogy a zászló még nincs elkészítve, ezért a hibát ki tudják javítani.

A november 1-i Honvédségi Közlönyben a csapatzászlókkal foglalkozó újabb körrendelet jelent meg.³²⁷ Címe szerint az új csapatzászlók átvételével foglalkozik. Úgy rendelkezik, hogy azok az alakulatok, akik már korábban kaptak zászlót az újat „házijellegű, ünnepélyes ünnepség” keretében, amelyre meghívják az eredeti adományozó üzem, tömegszervezet képviselőit, vegyék át és tegyék le rá az esküt. „Azok a csapattestek, amelyek csapatzászlójukat az üzemtől (tömegszervezettől) ünnepélyes keretek között még nem vették át, illetve új csapatzászlójukat új üzemtől (tömegszervezettől) kapják, a csapatzászló átvételét ünnepélyes keretek között tartsák meg..”. A körrendelet utolsóelőtti bekezdésében a következő áll: „A csapatok által jelenleg használt csapatzászlókat az új csapatzászlók átvétele után a Honvéd Levéltár és Múzeum pság-nak (Budapest, Tóth árpád sétány 40.) kell további megőrzésre átadni.” Ennek a mondatnak nagy szerepe volt abban, hogy a korszak zászlói közül sok fennmaradt az utókornak. Az utolsó bekezdés az újabb jelképváltás átmeneti időszakával foglalkozott: „Az új csapatzászlók átvételéig a jelenlegi csapatzászlón a Kossuth címert a Népköztársaság címerével kell befedni (egyszerű rávarrás). Az ehhez szükséges népköztársasági címeranyagot a beérkező jelentéseknek megfelelően központilag fogom kiadni.” Ez azt jelentette, hogy a zászlólappal megegyező színű (fehér) alapra olajfestékekkel festették a Népköztársaság címerét. Ezt a lapot kellett a zászlóra varrni, „úgy hogy annak későbbi időkben történő levétele a csapatzászlót nem

³²⁵ HL HM 36.596/Elnökség–1949.

³²⁶ Ebből az információból kiderül, hogy egy lovassági méretű zászlóról van szó.

³²⁷ 4100–36.636/Elnökség–1949.

rongálná meg. Ugyanis a szabálytalanná vált csapatzászlók kicserélésük után a Hadimúzeumban nyernek elhelyezést.”³²⁸ A vonatkozó iratból az is kiderül, hogy a lapok elkészítésére mind árban, mind minőségben a legjobb ajánlatot Rumbold Gyula iparművész adta.³²⁹ A művelet összköltségét 4800 forintba becsülték.

Ennek a rendeletnek köszönhető, hogy napjainkra a két 1949-ben rendszeresített csapatzászló típus közül a „Rákosi címeresből” sokkal több maradt fenn, mint elődjéből. A „Kossuth címerrel” készültek közül szinte csak azok maradtak meg eredeti állapotban, amelyek tulajdonos alakulata még 1949-ben, vagy legkésőbb 1950 elején megszűnt, és így a csapatzászló leadásra került a Honvéd Levéltár és Múzeumba. Sok 1949/II M zászló esetében a levéltári források, a Zászlógyűjtemény iratai és maguk a tárgyak alapján egyértelműsíthető, hogy áthímzésre kerültek. Vagyis – az átmeneti letakarás után – a zászlólapról lefejtették az eredeti címet és ráhímezték a népköztársaságit. Mivel a két címer nem fedte egymást pontosan, ezért a zászlólapon láthatóak az eltávolított „Kossuth címer” hímzésnyomai.³³⁰

A meglévő csapatzászlók „rendszer-kompatibilissé” tétele mellett folyamatosan zajlottak a zászlóátadási ünnepségek. Persze ezek nem mentek mindig zökkenőmentesen. A Budafok–Hároson állomásozó 94. pontonos hidászzászlóalj a Standard gyártól kapott zászlóját 1949. december 21-én Sztálin születésnapján kívánta átvenni. A minisztérium Elnöki Osztálya nem javasolta a dátumot, „mert ez elterelné Sztálin elvtárs születésnapjáról a figyelmet.”³³¹

1949 végétől 1950 elejétől már eleve „Rákosi címerrel” készített csapatzászlók kerültek adományozásra. Az adományozók kevés kivétellel valamilyen gyár vagy – ritkábban – település dolgozói. A kevés kivétel közé tartozik a 15. Honvéd Határvadász Zászlóalj új zászlója, amelyet 1949. október 10-én Pongrácz Kálmán, Budapest székesfőváros polgármestere adományozott, igaz Budapest dolgozói nevében.³³² A Tatán állomásozó Rákosi páncélos Tiszti Iskolának a Tatabányai Városi pártbizottság adott zászlót 1949. december 21-én.³³³ Egészen 1950 nyaráig még sok zászlóavatásnál ismert a zászlóanya neve. Ezek a hölgyek, akik kivétel nélkül az adományozó üzemek élmunkásnői közül kerültek ki, már csak az ünnepségen töltötték be formális szerepet, csak nevükben

³²⁸ HL HM 36.561/Elnökség–1949.

³²⁹ Ajánlatot adott még: a Hungária cég, Oberbauer utóda, Békés Marcell és Romhányi Dezső)

³³⁰ Jelenleg a Zászlógyűjteményben mindössze 12 darab „Kossuth címerrel”, eredeti állapotában fennmaradt 1949/I M zászló található, míg a 46 darab 1949/II M zászló közül többre csak utólag került fel a „Rákosi címer”.

³³¹ HL HM 53.168/Elnökség–1949.

³³² Ltsz.: 0317/Zl.

³³³ Ltsz.: 0327/Zl. Ekkor már nem okozott problémát, hogy a zászlóavatás Sztálin születésnapján történik.

emlékeztettek az 1945 előttiekre. A hagyomány kiüresedett, majd elhalt. Érdemes megemlíteni a 66. Híradó Zászlóalj³³⁴, amelynek a Budapesti Kisipari Papírfeldolgozó Termelő Szövetkezet dolgozói adományoztak csapatzászlót 1950. március 18-án. A zászlóánya Kiss Béláné, a zászlóalj parancsnoka pedig Kiss Béla őrnagy volt.³³⁵

7.3.2. 1950 M: az első szabályszerű vörös zászló

1949 őszére a csapatzászlókra felkerült Magyar Népköztársaság hivatalos címere, a „Rákosi címer”, ám ezzel még nem ért véget teljesen a katonai jelképek béketáborhoz igazítása. Hiszen már 1949 májusában szóvá tették a szovjet elvtársak a Hadbiztosi Akadémia vezetőinek, hogy – tiszteletben tartva ugyan a magyar szabadságharcos előzményeket – illő lenne, ha a Honvédség zászlói, hasonlóan a szovjet Vörös Hadsereghez, vörös alapszínűek lennének. Rövidesen elérkezett az idő erre a váltásra is.

1950. október 6-án, a Honvédségi Közlöny 23. számában megjelent a 6660/Elnökség–1950. számú körrendelet, a már ismert „Csapatzászlók kivitelezésének módosítása” címmel. Minden korábbinál tömörebben fogalmazott az új jogszabály. „Néphadseregünk fejlődése időszerűvé teszi a csapatzászlók kivitelezésének módosítását. Az újonnan rendszeresített csapatzászló kivitelezését a csatolt melléklet tartalmazza.” Fontos kiemelni, hogy a rendelet címe „módosításról” szól, ám a szövegben „újonnan rendszeresített” zászlókról van szó. Ráadásul a rendelet egyszerre helyezi hatályon kívül a „Kossuth címeres” 1949/I M csapatzászlót rendszeresítő rendeletet³³⁶ és az annak címerét Népköztársaságira módosító jogszabályt.³³⁷ Egyértelmű tehát, hogy ebben az esetben egy teljesen új csapatzászlóról beszélhetünk.

A változások a rendelet mellékletéből derülnek ki. A legfontosabb a zászlólap színének fehérről vörösre változása. A méret nem változott, a gyalogsági 120x140 cm, a lovassági 80x80 cm maradt.³³⁸ A zászlólap négy szélén körbefutó lángnyelveket egyszerűbb háromszögek váltották fel, a korábbi piros–zöld helyett fehér és zöld színben. Csökkent a számuk is, a gyalogsági zászlón a korábbi 12–7 helyén kilenc és hét darab lett a

³³⁴ Az alakulat helyőrsége rövid idő alatt többször változott. A zászlóavatáskor Kiskunhalason voltak, de állomásoztak Kalocsán és Kecskeméten is.

³³⁵ Ltsz.: 0306/Zl. HL HM 1131/Elnökség–1950.

³³⁶ 4100–11.600/Elnökség–1949.

³³⁷ 4100–32.663/Elnökség–1949.

³³⁸ A szabályzat szövegezése szerint még itt is háromféle zászlóról van szó. A gyalogsági mellett lovassági és páncélos alakulatok számára rendszeresített zászló is volt. Mivel utóbbi kettő között – hasonlóan a korábbihoz – csak a zászlórúdban volt eltérés, ezért együttesen lovassági zászló név alatt tárgyaljuk mindkettőt.

hossz- és a szélességi oldalon. A háromszögek 7 cm-re nyúltak be a zászlólapba, alapjuk 13,5 illetve 14,7 cm lett. A lovassági méretű zászló mind a négy oldalára kilenc darab, 5 cm-re benyúló háromszög került. A korábbi zászlón körbefutó nemzeti színű zsinórszegést vörös váltotta fel. A zászló mindkét oldalának közepén a Népköztársasági („Rákosi”) címer volt, a gyalogságin 40, a lovasságin 29 cm (vízszintesen mért) átmérővel. Változott a zászlócsúcs is. A korábbi levél, illetve gömb alakút mindkét típusnál lándzsa alakú csúcs váltotta 30 illetve 28 cm hosszúságban. A csúcs valójában nem lándzsa, hanem áttört levél alakú volt. A levél alakzatnak csak a körvonala volt meg, melynek közepén a címer kapott helyett. A korábbi szabályozáshoz képet elmaradt a csúcsról a tulajdonos alakulat megnevezése. Az 1950 M volt az első olyan csapatzászló, amelyhez szétcsavarozható rudat rendszeresítettek.³³⁹ Csökkent a zászlószögek száma. A korábbi 35 és 25 helyére 25 és 20 szeg került. Megmaradt az emlékkönyv. Jelentős változás található a harmadik fejezet elhelyezésre vonatkozó részében. „A csapatzászló használaton kívül a zászlótartó szekrényben tartandó. (...) A zászlótartó szekrényt jól látható központi helyen kell elhelyezni. A csapatzászló mellé állandóan 1 fő díszőrt kell vezényelni. (Díszöltözetben, géppisztollyal.) E díszőrséget a csapattest legjobb harcosai látják el. A csapatzászló-szekrény napnyugtától–napkeltéig kivilágítandó. (...) A zászlótartó szekrény mellé a szekrény színének megfelelő üvegezett keretben a falra akasztva az egyik oldalra a miniszteri engedélyező okirat, a másikra a felajánló oklevél kerül.” Új elem a szabályozásban, hogy a csapatzászlót használaton kívül is méltó módon kell elhelyezni és állandóan őrizni.³⁴⁰ A rendelet megalkotói bizonyára ezzel is a csapatzászló fontosságát igyekeztek kihangsúlyozni.

A rendeletben említett csapatzászlótartó szekrények rendszeresítésére csak 1951. június 7-én került sor.³⁴¹ Az üvegezett szekrények a zászlókhoz hasonlóan két méretben készültek. A pontos műszaki leírást tartalmazó rendelettel egy időben megjelent „Csapatzászlótartó szekrények igénylése” című körrendeletből kiderül az is, hogy a minisztérium a szekrényekkel a csapattesteket központilag látta el.³⁴²

³³⁹ Ez elsősorban a tárolást és a szállítást könnyítette meg. A magyar katonai zászlók a mai napig ilyen megoldású a zászlórúd. Ettől eltekintve a rúd gyakorlatilag teljesen megegyezett a korábbiakkal, még az 1938 M csapatzászló rúdjával is.

³⁴⁰ A zászlótartó szekrény általában a parancsnoki épület folyosóján lett elhelyezve. A mellé díszőrséget álló „legjobb harcosok” számára minden bizonnyal ez lehetett az egyik legkényelmetlenebb őrség, hiszen állandóan „szem előtt” voltak, nem lehetett egy pillanatra sem lazítani. A visszaemlékezések szerint inkább élték ezt büntetésnek, mint kitüntetésnek.

³⁴¹ 1200/Elnökség–1951. számú körrendelet. Honvédségi Közlöny 12. szám.

³⁴² 1201/Elnökség–1951. számú körrendelet.

Az új csapatzászlókat rendszeresítő rendelettel egyszerre jelent meg a „Csapatzászló átvételi ünnepség rendezése” című körrendelet.³⁴³ Ebben sok mondat „visszaköszön” abból a tervezetből, amely alig egy évvel korábban „ad acta” kerül a minisztériumban. A csapatzászlóval már rendelkező alakulatok esetében „házijellegű ünnepélyes ünnepség” tartását írták elő abban az esetben, ha az „új csapatzászlót” ugyanattól az üzemtől kapják, mint az előzőt. Ennek indoklásában – igaz zárójelben – szerepel egy kitétel, miszerint: „... nem új csapatzászlók átvétele, hanem csak kicserélése történik”.³⁴⁴ A rendelet ami – hangsúlyozzuk ki – az október 6-án megjelent Honvédségi Közlönyben jelent meg, a következőket tartalmazta: „A csapatzászlók kicserélési határideje: 1950. október 11. Ezen időponton túl a jelenlegi csapatzászlót (fehéralapú) használni nem lehet. A csapatzászló kicserélési (!) ünnepség időpontját úgy kell megtartani, hogy az eskütetelek már az új csapatzászlóra történjenek.” Egyértelmű, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a jogszabályalkotók nem kívántak „kihordási időt” hagyni, a lehető leggyorsabban akarták a „múltat végképp eltörölni”. A lecserélt csapatzászlók megmaradása szempontjából fontos rendelkezés is olvasható a rendeletben. „A csapatoknál jelenleg vagy a múltban lévő régi csapatzászlókat 1950. november hó 1-ig a Hadtörténelmi Múzeum parancsnokságának (Budapest, Tóth Árpád sétány 40.) kell további megőrzésre átadni.” Azon csapattestek, amelyek még nem rendelkeztek csapatzászlóval, tarthattak nagyobb lélegzetvételű ünnepséget. Az ünnepség tervezetét a rendezvény előtt legalább tizennégy nappal meg kellett küldeni a minisztériumnak, csatolva a műsortervezetet, a meghívottak névjegyzékét, a műsor[füzet] szövegét és a részletezett hiteligénylést. „Az elmondandó beszédért a politikai tiszt felelős.” A rendelet „Egyéb rendelkezések” részében található egy nagyon fontos újdonság: „A csapatzászló kizárólag a Dekoráció Nemzeti Vállalatnál szerezhető be (Budapest, IX., Gyáli út 3/b).” Ez az első szabályozás a magyar katonai zászlók első világháború utáni történetében, amely központosítja a csapatzászlók készítését. A korábbi rendelkezések csak a zászlók pontos leírását, anyagát, méretét tartalmazták, de az adományozókra (és pénztárcájukra) bízta azok elkészíttetését. Az 1950 M csapatzászlótól kezdve egészen napjainkig a zászlók központilag kerülnek legyártásra.

³⁴³ 6661/Elnökség–1950. számú körrendelet.

³⁴⁴ A szövegezésből érezhető maguk a jogszabályalkotók sem tudták eldönteni igazán, hogy mi is történik. Zászlócseré vagy kivitelezés módosítás. Magunk részéről az utóbbit kizárjuk, mivel jelen esetben nem „csak” a címert kellett kitakarni/kicserélni, mint egy évvel korábban, hanem a teljes zászlólap megváltozott.

7.4. Az 1956-os nagykanizsai zászlógyalázás³⁴⁵

7.4.1. Az események

1956 októberében a magyar hadtörténelemben példátlan eseményre került sor Nagykanizsán a 27. lövész ezrednél.³⁴⁶ Az alakulat csapatzászlójából a népköztársasági, („Rákosi”) címert a parancsnok utasítására kivágták.³⁴⁷ Jelenlegi ismereteink szerint ilyen zászlócsonkítás sem korábban, sem pedig azóta nem történt a mindenkori magyar fegyveres erőknél. Nem hasonlíthatóak ehhez az esethez a világosi síkon 1849-ben történtek. A magyar katonai zászlók modern kori történetében olyannyira egyedülálló esetről van szó, hogy érdemes alaposan megvizsgálni. Nem elsősorban eseménytörténeti szempontból, sokkal inkább azt vizsgálva, hogy az események szereplői – ha nem is a történészek idején, inkább később, a vizsgálatok során – hogyan nyilatkoztak a csapatzászlóval, az állami és a katonai jelképekkel kapcsolatban.

1956 őszén, a forradalom során az egyik legfontosabb szimbolikus cselekedet országszerte a „Rákosi-címer” eltávolítása volt. Zászlókról, épületekről, mindenhol pillanatok alatt eltűnt az elnyomást megtestesítő szovjet jellegű szimbólum. A forradalom és szabadságharc jelképe lett a lyukas közepű zászló és a koronátlan kiscímer. Míg az utcán, a civilek között a rendszerrel való elégedetlenségnek ez teljesen elfogadott formája volt, addig a katonáknál az ilyen jellegű „véleménynyilvánítás” korábban elképzelhetetlennek látszott.

Tekintsük át röviden, hogy milyen események zajlottak le a forradalom és szabadságharc idején a nagykanizsai alakulatnál. Ebben segítségünkre van az a jelentés, amit az események után készítettek az ezred tisztjei.³⁴⁸ Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a jelentéseket az eseményekben érintett tisztek írták,

³⁴⁵ A dolgozat ezen fejezete nyomtatásban megjelent: Zászlógyalázási per (1956). Mezey Barna (szerk.): A szimbólumok üzenete. Bp. 2011. 115-128. o.

³⁴⁶ Postafiókszám: 7314

³⁴⁷ A zászlót 1952. áprilisában a Dunántúli Ásványolaj Gépgyár dolgozói adományozták. A Gépgyár az események leírásában MAORT néven szerepel. Ltsz.: 0648/ZI.

³⁴⁸ Egy 1956. december 17-i vezérkar főnöki utasítás alapján minden alakulatnál összefoglaló jelentések készültek az október-novemberi eseményekről. Ezek a jelentések kitérnek a személyi, fegyverzeti és anyagi veszteségekre; az előljáró parancsnoksággal, más alakulatokkal és a szovjetekkel való kapcsolatra; a személyi felelősség kérdésére és a helyőrség területén történt „ellenforradalmi” eseményekre. Hadtörténelmi Levéltár 1956-os Különgyűjtemény 2. doboz 21. őrzési egység (továbbiakban: HL MN KGY-F + oldalszám) 268–278. o. A jelentést 1956. december 30-ai dátummal aláírta: Keleti Ferenc őrnagy, parancsnok politikai helyettese, Sebján József őrnagy, törzsfőnök, Balogh Sándor főhadnagy, szállító század parancsnoka, Vajtai István főhadnagy, személyügyi tiszt és Szurgyi Barnabás százados, ezred klub parancsnok. A továbbiakban az idézeteknél a jelentés eredeti szóhasználatát alkalmazzuk.

önmaguk és közvetlen bajtársaik tevékenységéről, tehát semmi esetre sem nevezhetőek elfogulatlanoknak. Ennek ellenére az egyes katonai alakulatok magatartásának vizsgálatához elengedhetetlen (és pótolhatatlan) forrást jelentenek.

Az október 23-ai budapesti történésekről a rádióból értesültek. 24-én hajnali négy órakor Üveges Lajos őrnagy, ezredparancsnok³⁴⁹ riadót rendelt el, öt órára pedig az összes gépkocsi előállt, kiosztották a lőszert és elsőfokú harckészültség lépett életbe. A személyi állomány egységes volt a tennivalókat illetően: „Menjünk Budapestre! Mi majd elbánunk az ellenforradalommal!” A laktanyában hangszórókon keresztül hallgatták a rádió adását. Nagy Imre személye megosztotta az állományt, ám azt mindenki helyeselte, hogy Kádár János lett a Központi Vezetőség első titkára. (Ne feledjük: a beszámoló 1956. december 30-ai dátummal készült!) A városban lezajlott felvonulás során leverték a vörös csillagokat a középületekről (Gépgyár, Tanácsháza stb.), ledöntötték a szovjet hősi emlékművet, kivágták a címet a zászlókból, illetve külföldi katonák sírjait dúlták fel a beszámoló szerint.

26-án általános sztrájk kezdődött a városban. A diákok csatlakoztak a Gépgyár dolgozóihoz, és delegátust küldtek a laktanyához, azzal a céllal, hogy a katonákat bevonják az eseményekbe. Üveges őrnagy tudatta a küldöttséggel, hogy a katonák nem vonulnak fel, de egyet értenek a követelésekkel. Tíz óra után 14–15 ezer fős tömeg érkezett a laktanyához, „le a vörös csillaggal, le a ruszki ruhával” kiáltásokkal. Üveges őrnagy tárgyalta a helyi ellenforradalmi vezetőkkel, hogy húzza az időt, ne kelljen fegyvert osztania a civileknek.³⁵⁰ Este nagy tömeg gyűlt össze a Pártház előtt a városban, amit honvédtisztek védtek. Lövöldözés tört ki a téren lévőekkel. 30 főnyi fiatal a laktanyához ment, ahol segítséget kértek a pártházat védő „ávósok” ellen. A parancsnok két harckocsit irányított a pártház védelmére. 27-én a tömeg hangulata radikalizálódott, a tárgyalások nem vezettek eredményre. Fegyvereket, autókat és kíséretet akartak, hogy Budapestre menjenek.

28-tól a katonák kiszállásokat hajtottak végre a rend helyreállítására, párttitkárok, tanácselnökök megvédésére többek között Csurgón, Letenyén, Galambokon,

³⁴⁹ Üveges Lajos (Sajólad 1922. március 27. – Ónod 2001. február 15.). Szülei zsellérek, apja I. világháborús tizedes, a vitézi rend tagja. 1943. október 4-e és 1944. március 4-e között teljesíti tényleges katonai szolgálatát a m. kir. 1. Ejtőernyős Ezrednél Pápán, mint kerékpáros honvéd. 1950. július 17.-től Tapolcán szolgál a Tartalékos Tiszti Iskolában, majd a 75. Lövész Ezrednél, mint századparancsnok. 1951. október 1.-től a 29. Lövész Ezred 3. zászlóaljának parancsnoka, majd 1952. november 1.-től a Honvéd Akadémia hallgatója századosként. 1953. október 15.-től a 29. Lövész Ezred parancsnoka őrnagyi rendfokozatban. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár és Irattár, Központi Irattár (továbbiakban: HL Irattár) 81518. Okmánygyűjtő.

³⁵⁰ HL MN KGY–F 270. o. A civil vezetők közül a jelentés többeket megnevez, egyiküket (Békei) a Szabad Európa Rádió hírszerzőjének nevezi.

Kiskomáromban. A tiszti állomány hangulata megingott, a vezetés nem volt szilárd. A politikai tisztek – akik nem nézték jó szemmel Üveges őrnagy és az egyik helyi forradalmi vezető, Békei tárgyalásait és egyre szorosabb kapcsolatát, igyekeztek maguk köré vonni a „megbízható” tiszteket.³⁵¹

30-án a Nemzeti Bizottság leváltotta Üveges őrnagyot a helyőrség parancsnokságról. A Pártházat védő tiszteket visszavonták. Velük együtt a pártbizottság titkára is bement a laktanyába, ám a parancsnok utasítást adott, hogy fegyverezzék le és rakják ki a laktanyából. Este utasítás érkezett, hogy az alakulat alakítsa meg a Forradalmi Katonai Tanácsot (FKT).³⁵² A tartalékos tiszti tanfolyamon lévő egyetemisták követelték, hogy szereljék le őket, mert Budapestre akarnak menni, harcolni. A parancsnok ebbe beleegyezett.³⁵³

31-én éjszaka 2 órakor riadót rendeltek el, majd megkezdődött a FKT megválasztása, amin jelen volt a városi nemzeti Bizottság két tagja is.³⁵⁴ A Tanácsba összesen 19 főt választottak meg, szemben a parancsban javasolt kilenc–tizenegy fővel. Képviseltette magát a tisztikar, a tiszthelyettesek és a legénység is.³⁵⁵ A jelentés leszögezi, hogy a FKT szovjetellenes volt, a fegyveres harcra buzdított.

Ekkor történt a minket leginkább érdeklő esemény is. „Gosztonyi László őrmester, a FKT tagjának javaslatára, Üveges Lajos őrnagy utasítására megbecstelenítették a csapatzászlót. Fazekas Antal főhadnagy és Gergely Menyhért hadnagy bicskával kivágják a címet és a földön összetapossák.”³⁵⁶

A jelentés szerint 31-én kezdődött a katonák szökése az alakulattól. Mindeközben a párthoz hű tisztek között illegális kommunista szervezkedés indult a laktanyában.

A november 1-je és 4-e közötti időszakot legjobban a zűrzavar szóval lehetne jellemezni az alakulathoz. Különféle mendemondák kaptak szárnyra (volt Horthysta tisztek

³⁵¹ HL MN KGY–F 272. o.

³⁵² Janza Károly altábornagy, honvédelmi miniszter parancsa. Idézi például: Dr. Horváth Miklós: A Magyar Néphadsereg az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában. Egyetemi Kiadó Budapest 2003. 63. o. A jelentés végig Forradalmi Katonai Bizottságról beszél, de mi a helyes megnevezést használjuk a továbbiakban.

³⁵³ A jelentés készítői fontosnak tartották megjegyezni, hogy a parancsnok csak a Forradalmi Katonai Tanácsot megalakító gyűlés után szereltette le az egyetemistákat, akik a gyűlésen szovjet és párt ellenes hangulatot szítottak.

³⁵⁴ Érdekes adalék, hogy a gyűlésen a tisztek nem mertek szavazni, mert jelen volt Keleti Ferenc őrnagy, a parancsnok politikai helyettese. Egyikük javasolta, hogy távozzon a teremből, amit egyik társa megtoldott azzal, hogy fokozzák le és „toloncolják ki Romániába, ahonnan jött.” Később mindketten tagjai lettek a tanácsnak.

³⁵⁵ HL MN KGY–F 274. o. A jelentés szövegezői olyan információkat jegyeztek meg az egyes tagokról, mint például: „továbbszolgáló tiszthelyettes volt Horthynál és a II. világháborúban 7-8 kitüntetést szerzett” vagy „több esetben volt népi demokrácia ellenes kijelentése”.

³⁵⁶ HL MN KGY–F 275. o.

át akarják venni a város parancsnokságát, egyes tisztek fegyvert osztanak stb.). A tisztikar névsorát kiadták a Nemzeti Bizottságnak (név, rendfokozat, születési hely és idő, anyja neve, beosztás, származás). Az ezred parancsnok politikai helyettesének irodájából eltűntek a politikai helyettesek káderlapjai, a pártaktivisták névsora.

November 3-án érkezett a hír, hogy Dombóváron nagy létszámú szovjet páncélos egység van. Megkezdődött az ellenállás előkészítése. 3000 lánggránátot töltöttek fel és harckocsi aknákat málháztak gépkocsikra. Összeült a FKT, amely két javaslatot tárgyalt meg. Az egyik szerint felveszi az alakulat a harcot a szovjetekkel, míg a másik szerint „az ezred menjen szét az erdőkbe és folytasson gerilla harcot a szovjetek ellen. Végül mégsem tudtak dönteni ezekben a kérdésekben és úgy határoztak, kimegy az egység utakra és ha jönnek a szovjet csapatok leteszik a fegyvert.”

November 4-én lemondott a városi Nemzeti Bizottság és a FKT is. 5-én reggel a szovjet csapatok megérkeztek Nagykanizsára. Fegyveres ellenállásra nem került sor. Az alakulat tagjai közül többeket őrizetbe vettek, de később mindannyian szabadon lettek bocsátva és tartalékállományba helyezték őket.³⁵⁷

Ennyiről szólt a jelentés. A parancsnok a címer kivágásával kapcsolatban a jelentéshez a következő megjegyzéseket tette. „A címert gyalázatos módon vágta ki annak ellenére, hogy olyan parancsot kaptak a törzsfőnök helyettes vezetésével, hogy a Címert fejtse le, vagy varrják le, és a gépgyár kiküldött munkástanácsa arra kért bennünket, hogy a csapatzászlóra az új Kossuth Címert felvarrják.”

7.4.2. A vizsgálat és a tárgyalás

Üveges Lajos őrnagy ügye korántsem lett lezárva ezzel. Mint oly sok tiszt esetében, nála is a felülvizsgálat következett. Ez volt hivatott eldönteni, méltó-e arra, hogy továbbra is a Néphadsereg kötelékében szolgáljon. 1957. január 19-én a Pf. 7203³⁵⁸ alakulat felülvizsgálati bizottsága rendfokozata meghagyása mellett tartalékos állományba helyezte, 3 havi illetmény megítélésével.³⁵⁹ Üveges őrnagy a bizottság jegyzőkönyvéhez a következőket fűzte hozzá: „... a Katonai Tanács választásán Gosztonyi őrmester javaslatot tett arra, hogy a csapatzászlóról a Köztársasági Címert távolítsuk el. És mivel a MAORT üzem küldöttei, akik szintén jelen voltak a tanács választáson és akiktől a csapatzászlót is

³⁵⁷ HL MN KGY–F 278. o.

³⁵⁸ 12. Lövészhadosztály, Kalocsa, a 29. Lövész Ezred közvetlen felettes alakulata.

³⁵⁹ Hadtörténelmi Levéltár Kaposvári Katonai Bíróság 196/1957. (továbbiakban: HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957.) 10. o.

kaptuk annak idején hasonló kéréssel fordultak hozzám azzal, hogy ők majd az új Kossuth címert fogják ráhímeztetni. Így következett be a csapatzászlóból a címer kivágása.” Február 22-én kelt döntésével a Pf. 7115³⁶⁰ Tiszti Felülvizsgálati Bizottsága az előző döntést jóváhagyta, de hozzátették, hogy „a Honvéd Esküben és a szabályzatainkban a csapatzászlóra vonatkozó tételek megszegéséért, a csapatzászló meggyalázásáért Üveges őrnagy ügyét a Hadbírósnak javasoljuk átadni.”³⁶¹ A határozatban szerepel, hogy Üveges őrnagy hozzá fogott Nagykanizsa szovjetek elleni védelmi tervének kidolgozásához, leszereltette a somogyicsói ÁVH rádió-zavaró berendezést egy „Szabad Kanizsa” rádióadó létrehozása céljából.

A Kaposvári Katonai Ügyészség a Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés büntettének gyanúja miatt rendelt el nyomozást az ügyben 1957. július 6-án.³⁶² A vallomásokban végig jelen van a zászló megcsonkításának kérdése. Minden katonai tanú, aki jelen volt a tanácsválasztáson nyilatkozik az esetről, tehát valószínűsíthető, hogy a kihallgatók nagy hangsúlyt fektettek a kérdés tisztázására. Abban nagyjából egyet értenek a tanúk, hogy Gosztonyi őrmester tett javaslatot a címer eltávolítására, Üveges őrnagy adott rá utasítást. Zakor Sándor főhadnagy, az ezred törzsfőnök helyettese kapott utasítást a csapatzászló kiadására és jelen volt, amikor Fazekas főhadnagy eltávolította a címert. Zakor a következőket teszi még hozzá: „Határozottan állítom, hogy a tömeg ezt nem követelte. Az én véleményem hogy abban az esetben is, ha idejét multa is a csapatzászló, akkor sem szabad megcsonkítani, mivel ebben az esetben a [Hadtörténeti] Múzeumnak kell átadni, valamint az az egység, amelyiknek a zászlója megsemmisül, illetve megbecstelenítik, abban az esetben parancsnokok és akik ezt elkövetik hadbírósnak elé kell állítani, a legénységet pedig szét kell szórni.”³⁶³

Fazekas Antal főhadnagy: „Én ebben annyiban vettem részt, hogy a csapatzászlót tartottam, amíg ki lett vágva. Határozottan tagadom, hogy én is vágtam volna.”³⁶⁴

Gosztonyi László őrmester, az értelmi szerző a következőket vallotta: „... javasoltam, hogy a csapatzászlóban még mindig a Népköztársasági címer van és azt ki kell cserélni Kossuth címerre, vagyis csináltassunk bele Kossuth címert.” Az ő tudomása szerint Fazekas és Zakor főhadnagyként és egy honvéd hajtották végre a kivágást.

³⁶⁰ 3. Hadtest, Kecskemét, a 12. Lövészadosztály előljáró parancsnoksága.

³⁶¹ HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 13. o.

³⁶² HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 14. o. A másodrendű vádlott Bodnár Béla tartalékos őrzető volt, aki mint a FKT tagja több tiszt lakásán vett részt házkutatásban, amik során elrejtett fegyvereket és a politikai tisztokra és pártaktivistákra vonatkozó iratokat kerestek. Ezek során a tisztekkel és feleségeikkel durván beszélt, valamint a FKT részére egy darab motorkerékpárt rekvirált.

³⁶³ HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 20. o. A vallomás dátuma: 1957. február 14.

³⁶⁴ HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 27. o. A vallomás dátuma: 1957. március 13.

Hozzáteszi még, hogy: „Meg kívánom jegyezni, hogy az, aki a csapatzászlót megcsonkítja, elhagyja, vagy az ellenség kezére adja, a szabályzatok értelmében hadbíróság előtt felel tetteiért. Én ezekre akkor nem gondoltam.”³⁶⁵ Fentieket három héttel később már így adta elő: „A javaslatomat elfogadták és többek között Fazekas főhadnagy több tiszttel elment, hogy eltávolítsa a csapatzászlóból a címet. Nemsokra rá visszatértek, Fazekas kezében a csapatzászlóból kivágott Népköztársasági címer volt. Majd odament Üveges őrnagyhoz átadta neki a zászlódarabot. Én a javaslatommal nem ezt akartam, mert tudatában voltam annak, hogy a csapatzászló megcsonkítása, abban való részvétel bűncselekmény. A javaslatommal azt akartam elérni, hogy vagy új zászlót kérünk, vagy esetleg az új címet ráhímezzék a régi helyére. Megkívánom jegyezni, hogy tudomásom van arról, hogy a csapatzászlót, ha elavult akkor a muzeumba kell helyezni.”³⁶⁶

Üveges Lajos a Nagykanizsai rendőrkapitányságon a következőket vallotta: „... magamhoz hívtam Zakor főhadnagyot és közöltem vele, hogy a címet varja le, fejtse le vagy bontsa le. Ő az utasítást megértette és Fazekas főhadnagyot valamint még egy főt kijelöltem akivel Zakor eltávozott. Majd később visszatértek és Fazekas főhadnagy átadta a címet, mely ki volt vágva a zászlóból. (...) a gyűlés befejeztével tudtam meg, hogy Fazekas főhadnagy a kiadott utasítás ellenére bicskával vágta ki a címet amelyben segítette őt Gergely hadnagy is. Későbbiekben Zakor főhadnagy jelentette, hogy a címer kivágását nem tudta megakadályozni, mivel Fazekas ittas volt és a pisztolyával hadonászott.”³⁶⁷

A Katonai Ügyészség Üveges Lajos őrnagyot 1957. július 19-én előzetes letartóztatásba helyezte.³⁶⁸ Szeptember 10-én határozat született a vádlott vagyonának zár alá vételéről, mivel „a bűnvádi eljárás során előreláthatóan a cselekmény súlyosságánál fogva vagyonelkobzás is meg lesz állapítva.”³⁶⁹ Szeptember 4-én határoztak a nyomozás befejezéséről, másnap a nyomozás anyagát ismertették Üveges Lajossal, aki – többek között – az alábbi kiegészítést tette: „Zakor főhadnagy vallomásának azon része nem fedi a valóságot, hogy tőlem kapott utasítást, hogy a csapatzászlóból a címet vágja ki. Én kértem őt, hogy a címet varrja le, fejtse ki, de arról nem volt szó, hogy bicskával, durván vágják ki.”³⁷⁰

³⁶⁵ HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 32. o. A vallomás dátuma: 1957. február 14.

³⁶⁶ HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 33. o. A vallomás dátuma: 1957. március 9.

³⁶⁷ HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 67. o. A vallomás dátuma: 1957. július 16.

³⁶⁸ HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 96. o.

³⁶⁹ HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 227. o.

³⁷⁰ HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 229. o.

A szeptember 30-án kelt vádirat a következőképpen fogalmazott az esettel kapcsolatban. Október 31-én a gyűlésen „javasolták, hogy a csapatzászlóban még mindig vöröscsillagos címer van és hogy már mindenhonét eltüntették, ezt is tüntessék el. Üveges őrnagy ekkor elodázhatta volna a kérdést, de saját kezdeményezésére utasítást adott Zakor főhadnagynak, hogy a csapatzászlóból a címet tüntesse el, mint az ezred törzsfőnök helyettese. Fazekas főhadnagy italos állapotban bicskával durván megcsonkította a csapatzászlót, a címet pedig bevitte a gyűlésre és ott dobálták és rá is tapostak. A címer kivágását a tömeg nem követelte.”³⁷¹

A tárgyalás 1958. január 22–23-án került lefolytatásra a Nagykanizsai Járásbíróság épületében a Kaposvári Katonai Bíróság előtt. Itt a Tanács elnökének kérdésére Üveges Lajos I. rendű vádlott a következőket adta elő. „1956. október 31-én a Katonai Forradalmi Tanács megválasztásának alkalmával Gosztanyi törzsőrmester (sic!) indítványt tett, hogy az ezred csapatzászlójából a köztársasági címet ki kell vágni, illetve el kell távolítani, mivel a MAORT vezetősége ígéretet tett arra vonatkozólag, hogy egységemnek új csapatzászlót fog adományozni. Gosztanyi törzsőrmester indítványát a jelenlévők elfogadták, majd parancsot adtam Zakor főhadnagynak, ezred törzsfőnök helyettesének, hogy a csapatzászlón lévő köztársasági címet fejtse le, vagy bontsa le. Nem fedi a valóságot az a körülmény, hogy Zakor főhadnagynak olyan irányú parancsot adtam volna, hogy a köztársasági címet a csapatzászlóból vágják ki. A jelenlévők között tartózkodott Fazekas főhadnagy, aki egy beosztott tisztem volt, ittas állapotban a helységet elhagyta majd Gergely hadnagy segítségével a csapatzászlót a zászlótartó tokból³⁷² kivették, majd a csapatzászlót durván megcsonkították, illetve zsebkéssel a címet a zászlóból kivágták. Ezen cselekményüket Zakor főhadnagy ezred törzsfőnök helyettes már nem tudta megakadályozni. A kivágott címet Fazekas és Gergely hadnagyok lehozták bemutatni a kultúrterembe, majd a címet átvettem tőlük és az asztalra helyeztem. Nem fedi a valóságot az a körülmény, hogy a csapatzászlóból kivágott címet a sarokba dobtam és azt a beosztottak megtaposták.”³⁷³

Zakor Sándor tárgyaláson tett vallomásában már azt mondja, hogy Gosztanyi őrmester javaslata után a vádlott közölte vele, hogy a csapatzászlóból a címet vágja ki, vagy varrassa le. A kivágást az ittas állapotban lévő Fazekas főhadnagy követte el, de nem bicskával, hanem ollóval. „Ezt követően az utasítást végrehajtva a csapatzászlóból kivágott

³⁷¹ HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 241. o.

³⁷² Valószínűleg a zászlótartó szekrényről van szó.

³⁷³ HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 288. o.

címert levittük a gyűlés színhelyére, majd bemutattam I. rendű Üveges Lajos vádlottnak, aki a kivágott címert magához vette, majd a sarokba dobta.” Szurgyi Barnabás százados szerint a kivágott címert Üveges „az egység előtt felmutatta, majd a sarokba dobta.” Ezt a verziót erősítette meg Vajtai István főhadnagy vallomása is. Érdekes módon Fazekas Antal volt főhadnagy, a tárgyaláskor már polgári egyén, a bíróság előtti vallomásában említést sem tesz a csapatzászlóval történekekről. Gosztanyi László volt őrmester a bíróság előtt tett vallomásában elismeri, hogy ő tette a javaslatot a címer kivágására, amit a vádlott elfogadott. Tudomása szerint a kivágást Zakor főhadnagy hajtotta végre, majd a címert a vádlott a sarokba dobta.

A bíróság Üveges Lajos tartalékos őrnagy vádlottat bűnösnek mondta ki a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel büntetésében, ezért 4 év börtönre, mint főbüntetésre, lefokozásra, egyes állampolgári jogai gyakorlásától 3 évi időtartalomra történő eltiltásra, valamint vagyona egynegyed részének elkobzására, mint mellékbüntetésre ítélte 1958. január 23-án kelt ítéletében.³⁷⁴ Az ítélet indoklásában a zászlóval történeket így foglalták össze: „A gyűlésen I. rendű vádlott az elnökségben foglalt helyet és amikor a gyűlésen az egyik beosztottja felvetette, hogy miért van még mindig a régi címer a csapatzászlóban, I. rendű vádlott, bár a körülmények erre egyáltalán nem kényszerítették, önként, minden különösebb ráhatás nélkül utasítást adott egyik beosztott tisztjének, hogy a csapatzászlóból a címert nyomban tüntesse el, mire azt bicskával durván kivágták, és még a gyűlés tartott, amikor a kivágott címert a terembe bevitték és az asztalra dobták, ami aztán huzamosabb ideig a kulturterem sarkában hanykolódott, ott taposták, semmibe vették.” Az ítélet ellen az ügyész súlyosbításért, a vádlottak és védőik pedig enyhítésért fellebbeztek.

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiumának Különtanácsa 1958. április 1-én megtartott zárt tárgyalásán az elsőfokú ítéletet ellen bejelentett fellebbezéseket elutasította.³⁷⁵ Természetesen nem csak a csapatzászló meggyalázása miatt ítélte el a bíróság Üveges Lajost, aki jogerős ítélettel börtönbe került. A részleges közkegyelemről szóló 1959. évi XII. törvény 2. §-a alapján büntetése a felére csökkent. A kitöltött fogva tartási idő napra pontosan 2 év volt (1957. július 19.–1959. július 18.). A Kaposvári Katonai Bíróság NT 359/37/1990. számú határozatával az ítéletet

³⁷⁴ HL Kaposvári Kat. Bír. 196/1957. 316. o. A másodrendű vádlott Bodnár Béla 1 év börtönre, lefokozásra, 1 év közügyektől eltiltásra és egynegyed résznyi vagyoneklobzásra lett ítélve.

³⁷⁵ Hadtörténelmi Levéltár Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma 202/1958. 16. o.

semmisnek nyilvánította. 1990. február 28-án Üveges Lajost tartalékos alezredessé léptették elő. 2001. február 15-én hunyt el.³⁷⁶

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az ügy minden szereplőjének tudnia kellett volna, szabályellenes, amit tesznek. Ezzel többen utólag, a vallomástételkor pontosan tisztában voltak. Október 31-én éjszaka, a – vélhetőleg – felfokozott hangulatú gyűlés közben többen megfélemeztek esküjükről, szabályzataikról. Ez minden korban elfogadhatatlan egy katonától, különösen egy hivatásos tisztől. Nem tudhatjuk, hogy kire mekkora nyomás nehezedett, milyen érzések kavargtak a szereplőkben. Ne feledjük, az október 28-i fordulat után vagyunk, amikor a hadsereg vezetői hirtelen ellenforradalom helyett forradalomról, a nép jogos követeléseiről kezdenek beszélni. Sok tiszt elbizonytalanodott, egyesek – akik addig felléptek a felkelők ellen – most félni kezdtek a felelősségre vonástól, míg mások igazolni látták korábbi magatartásuk helyességét.

Hogy a konkrét esetben mi vezethette Üveges őrnagyot a kérdéses utasítás kiadásához, nem fogjuk soha megtudni. Talán bizonyítani kívánta beosztottjai előtt, hogy teljes mértékben szimpatizál a forradalommal. Félt, hogy könnyen a „rossz oldalon” találja magát, ha nem próbál meg forradalmibbnak lenni mindenkinél. Gosztonyi őrmester bizonyára nem gondolta át, hogy javaslata milyen következményekkel jár. Zakor főhadnagy hibát követett el, amikor teljesítette parancsnokának a csapatzászló kiadására vonatkozó utasítását. A szolgálati szabályzat nemcsak lehetőséget biztosít a törvénytelen és szabályellenes parancs megtagadására, hanem egyenesen kötelezi erre a beosztottakat. Hogy Fazekas főhadnagy ittas volt-e, vagy csak a forradalmi hevület fűtötte tette elkövetésekor teljesen lényegtelen. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy – jelenlegi ismereteink szerint – Üveges Lajos őrnagyon kívül az eset szereplői közül senki más nem került bírósági felelősségre vonás alá a zászlócsonkítás miatt. Hogy van-e és ha igen, milyen összefüggés ezen esemény és az között, hogy a tárgyaláskor már sem Gosztonyi őrmester, sem Fazekas főhadnagy nem volt hivatásos állományban egyelőre nem derült ki.

A címet kivágták a csapatzászlóból.³⁷⁷ Le lehetett volna takarni, például kétoldalt egy-egy vörös színű anyagdarabbal. A parancsnok által többször említett lefejtés az adott körülmények között kivitelezhetetlen volt. Azt csak műhímző műhelyben, megfelelő gépekkel lehetett volna elvégezni. Természetesen felsőbb utasítás hiányában mindegyik megoldás büntetendő lett volna. Külön említésre méltó az, hogy mekkora hangsúlyt kapott

³⁷⁶ HL Irattár 81518.Okmánygyűjtő.

³⁷⁷ Véleményünk szerint a kivágás nem történhetett bicskával, zsebkéssel. A zászlólap három réteg vastagságú anyagát ilyen módszerrel legfeljebb szaggatni lehet, nem pedig meghatározott vonal mentén vágni. A címet pedig szabályosan körbevágták.

a vádlott védekezésében az, miszerint a kivágott címert nem dobta a sarokba, azt nem taposták meg.

Az eset megtörtént, a magyar hadtörténelem gazdagabb lett egy különleges epizóddal, amely messze túlmutat önmagán. Ismételten rávilágított arra, hogy a XX. század emberének életében milyen fontos szerepük van a jelképeknek, szimbólumoknak. A gyűlölt hatalmat megtestesítő címer eltüntetése, és helyére egy olyannak emelése, amely az emberek számára elfogadható, követhető értékeket, eszméket közvetít fontos volt a forradalom idején mindenki számára. Gosztonyi őrmester bizonyára az utcáról, a civilek felől kapta az indíttatást javaslatához. Nem értette, hogy ha mindenhol „megszabadultak már” a régitől, akkor az ő zászlaján miért van még mindig fõnt. Hasonló gondolatot mutat a Gépgyár küldöttségének felajánlása is. A mi hadseregünk, a mi fiaink harcoljanak ugyanazon címerrel díszített zászló alatt, amely alatt mi is felvonulunk – gondolhatták a forradalmi munkásifjak.

7.5. A Kádár-kor zászlói, a módosított 1950 M és 1976 M zászlók

7.5.1. Új címer–„új” zászló, a módosított 1950 M csapatzászló

Az 1956-os forradalom és szabadságharc egyik legfontosabb követelése és egyik legelső szimbolikus cselekedete volt a „Rákosi címer” eltüntetése a közterekről, épületekről, újságok fejlécéről. A bukás után hatalmát fokozatos megszilárdító „új” állami vezetés úgy érezte, hogy ezen a területen szükséges változásokat hozni, részben engedve a népakaratnak, részben demonstrálni a szakítást a sztálinista–rákosista irányvonallal.

Az 1957. évi II. törvény 3.§-a módosította az ország 1949-es Alkotmányát. A Népköztársaság címeréről szóló 67.§. a következőre változott: „A Magyar Népköztársaság címere: kétoldalt búzakoszorúval egybefogott, világoskék mezőben álló, ívelt oldalú piros–fehér–zöld pajzs. A búzakoszorút balról piros–fehér–zöld, jobbról vörös színű szalag fonja át. A pajzs fölött középen elhelyezett ötágú vörös csillag aranyszínű sugarakat bocsát a mezőre.” A címert Légrády Sándor grafikusművész tervezte. Az 1949-es, címernek nem igazán nevezhető „Rákosi címerhez” képest heraldikai téren jelentős előrelépés történt. Hangsúlyosabbá vált a nemzeti színek használata, hiszen a címer főelem, a pajzs csak ezeket tartalmazta. Az alkotó és megrendelők bizonyára úgy gondolták, hogy a proletár nemzetköziség, az internacionalizmus nemzetek felettségét jól fejezi ki a sisakdíszként megjelenő vörös csillag.³⁷⁸ A törvény 4.-a módosította az Alkotmány 68.§-át, miszerint az állami zászló piros – fehér – zöld színű lett, vagyis lekerült róla a Népköztársaság címere.

Mint már megszokhattuk, az állami jelképek változását követte a katonai szimbólumok cseréje. A Honvédségi Közlöny 1957. október 11-i 11. számában megjelent a 42/1957. H.M. számú utasítás „A csapatzászlók új címerrel való ellátásáról” címmel. Az utasítás preambuluma egyértelművé teszi a kiadás okát: „A Magyar Népköztársaság Alkotmányának módosításáról szóló 1957. évi II. törvény megváltoztatta a Magyar Népköztársaság címerét. Ez szükségessé teszi a csapatzászlókon lévő címerek és adományozó okirat kicserélését is. Az adományozó okirat kicserélését, a címerváltozáson kívül, a szabályzattól eltérő szövegezése teszi szükségessé.” Mindent változatlanul hagy az utasítás a 6660/Elnökség – 1950. számú körrendeletben leírtakból, mindössze az új címert kell elhelyezni a zászló közepén, a zászlócsúcson. a zászlótartó heveder csatján valamint az

³⁷⁸ BERTÉNYI 83–84. o.

Emlékkönyv borítóján.³⁷⁹ A csere végrehajtására a csapatzászlókat és az adományozási okiratokat a Hadtörténelmi Múzeum Parancsnokságára kellett beszállítaniuk az alakulatoknak. A rendelet határidőket is megszabott a végrehajtásra. A gépkocsizó lövészhadosztályoknak és alárendelt egységeinek 1957. szeptember 15-ig, a minisztérium közvetleneknek 25-ig, az Akadémiának és az iskoláknak, valamint más csapatzászlóval rendelkező egységnek szeptember 30-ig kellett ezt megtenni. Az időpontok azért érdekesek, mert a rendelet csak az október 11-i Honvédségi Közlönyben jelent meg!

A zászlók címercseréjével és az okiratok kicserélésének lebonyolításával a miniszter a H.M. Titkárság Külügyi Osztályát bízta meg. A gyakorlatban a múzeum hajtotta végre a zászlók címerének kicserélését. A hímzett „Rákosi címet” a zászlót készítő műhímző műhelyben lefejtették a zászlólapról és a helyére került az új Népköztársasági címer. Ez azonban némileg kisebb volt, ezért az így átalakított zászlólapokon a mai napig jól kivehetőek az eredeti címer öltésnyomai, különösen az alul helyezett nemzetiszínű szalag helyénél. A csapatzászló kivitelezésének ilyen megváltoztatása indokolja azt, hogy ne 1957M-nek, hanem módosított 1950 M csapatzászlónak hívjuk a kicserélt címeres darabokat. Véleményünk szerint az 1949-es címercsere („Kossuth” helyett „Rákosi”) jóval nagyobb mögöttes jelentéstartalommal bír, mint az 1957-es, aminek nem rendszerváltás vagy politikai hatalomátvétel volt az oka. Éppen ezért látjuk indokoltnak, hogy míg előbbi esetben két külön típusról beszélünk, addig jelen esetben csak módosításról.

Jelenlegi ismereteink szerint 1950 és 1956 között összesen 217 darab 1950 M csapatzászló adományozására került sor.³⁸⁰ A nyilvántartásokban szereplő 102 darab módosított 1950 M zászló közül 55-öt adományoztak eredetileg 1957 előtt. Ezek azok a zászlók, amelyeket a tulajdonos alakulatok beszállítottak áthímzésre a múzeumba, majd visszakaptak további használatra. A többi zászló adományozására 1958 és 1973 között került sor. Ezek már megszűnt alakulatok áthímzett zászlói voltak, amelyeket a múzeum raktárából adtak ki újonnan alakult vagy valamilyen okból zászlóval nem rendelkező csapattestek számára.³⁸¹

³⁷⁹ Az eljárás szinte teljesen megegyezik a 4100–32.663/Elnökség–1949. számú körrendeletbe foglaltakkal, amelyik a „Kossuth címet” rendelte el lecserélni a „Rákosi címerrel”.

³⁸⁰ Ne felejtsük: ebben a pár évben volt a Néphadsereg létszáma a legnagyobb, elérte a 230 000 főt is. Voltak alakulatok, amelyek csak néhány évig, vagy akár csak néhány hónapig léteztek, de ez idő alatt kaptak csapatzászlót.

³⁸¹ A darabszámok a Zászlógyűjtemény adatai alapján.

7.5.2. Az 1976 M csapatzászló

Az 1976 M csapatzászló rendszeresítésének körülményei eltérnek minden a korábbiakban tárgyalt XX. századi magyar katonai zászlóétól. 1976-ban nem történt semmi olyan politikai vagy ideológiai változás, amely indokoltá tette volna egy új zászlótípus rendszeresítését. 1976. július 1-én lépett hatályban a honvédelemről szóló 1976. évi I. törvény, azonban nem ez volt a kiváltó oka az új zászlórendelet kiadásának.

A csapatzászlók adományozásáról szóló határozattervezet tárgyalásakor, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának (NET) 1976. október 29-ei ülésén³⁸² Czinege Lajos honvédelmi, Benkei András belügy- és Korom Mihály igazságügy miniszter előterjesztést nyújtottak be a csapatzászlók adományozása tárgyában.³⁸³ „A zászló azokat az eszméket fejezi ki, amelyek népünk forradalmi, honvédő hagyományiból fakadnak; tükrözi a békéért, a függetlenségért, a társadalmi haladásért küzdő népekhez fűződő kapcsolatainkat. Ezért a fegyver testületeknél a csapatzászló a szocialista haza, a dolgozó nép és az internacionalizmus szolgálatának és a hősi helytállásnak a jelképe. (...) A csapatzászló adományozásának módja azonban jelenleg nem szabályozott. A kialakult gyakorlat szerint a csapatzászlót üzemek, vállalatok, szövetkezetek dolgozói adományozzák – a honvédelmi miniszter, a belügyminiszter és a munkásőrség országos parancsnoka előzetes engedélye alapján (...) A csapatzászló jelentőségére tekintettel indokolt, hogy adományozásának magas szintű jogszabályi alapja legyen.”

Kádár János kérdésére (milyen feladatokat lát el az Elnöki Tanács a zászlóadományozások terén) Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter kifejtette, hogy korábban semmilyen szabályzatban nem lett „egyértelműen elrendelve, hogy ki adományozhatja, kinek a jogköre a csapatzászló adományozása.” Való igaz, hogy 1945 után, amikor adományozókat említene, akkor tulajdonképpen a „kollektív zászlóapai” szerepkörben megjelenő közösségekről van szó, akik de jure nem adományozói voltak a zászlóknak, hiszen azok központilag készültek, sőt sok esetben a minisztérium jelölte a „megadományozandó” alakulatot is. Czinege szerint kialakult egy jó gyakorlat, amit folytatni és „szentesíteni” kell. „... az Elnöki Tanács mondja magát illetékesnek az adományozásra, de ezt a jogát átadja a minisztereknek azzal, hogy rendezzék le a

³⁸² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) Népköztársaság Elnöki Tanácsa, Jegyzőkönyvek (továbbiakban: NET jkv.) XVIII–2–b–1976.X.29.

³⁸³ Azért hárman, mert a javaslat a Néphadsereg mellett a rendőrség és a munkásőrség zászlóinak adományozására is kiterjedt.

csapatzászló adományozását.” Cseterki Lajos³⁸⁴ kérdésére, miszerint milyen egységek kaphatnak csapatzászlót, Czinege elmondta, hogy az ezredek és az önálló zászlóaljok jogosultak saját csapatzászlóra.

Végül megszületett a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 248/1976. számú határozata, amely egy „öszvér” megoldást vezetett be. A határozat 1. pontja ugyanis – az eredeti javaslatnak megfelelően – egyfelől az adományozók közé helyezte az Elnöki Tanácsot, másfelől viszont meghagyta az adományozás lehetőségét a vállalatok, szövetkezetek és intézmények dolgozóinak. Vagyis kimondta, hogy ugyanúgy joga van csapatzászlót adományozni az államfői jogokat kollektívan gyakorló testületnek és „Petőfi MGTSZ”-nek. A határozat a csapatzászló adományozásának, átadásának és őrzésének rendjével kapcsolatos részletes szabályok kidolgozását a honvédelmi, a belügyminiszter és munkásőrség országos parancsnokának hatáskörébe utalta.

A NET határozat megjelent a Honvédségi Közlöny 1976. december 29-i 32. számában. Egyelőre nem ismert okból eltérő számon jelent meg a Honvédségi Közlönyben, mint ami alatt eredetileg kiadták. A határozat eredeti száma 248/1976, azonban a közlönyben 31/1976 szám alatt adták közre. Az adományozásra jogosultak körének jogszabályi meghatározása azonban nem érintette a Néphadsereg által használt csapatzászlók kinézetét.

Ugyanebben a közlönyben azonban jelent meg a 87/1976. H.M. számú utasítás az egységes csapatzászlók rendszeresítéséről.³⁸⁵ ennek bevezetőjében szerepelnek a következő gondolatok: „A csapatzászló néphadseregünk minden katonája és egysége számára a katonai esküben vállalt hazafiúi kötelezettségek teljesítésére, a szocialista haza, a dolgozó nép ügyének önfeláldozó szolgálatára, hősi helytállásra mozgósító magasztos jelkép. (...) Jelképe népünk és hadseregünk együvé tartozásának, amely történelmünk folyamán mindig megnyilvánult az igaz ügy, a szabadság, a függetlenség, a haladás szolgálatában vívott harcok során, s végérvényessé vált szocialista viszonyaink között. (...) E szimbólum szocialista tartalmát erősíti, hogy csapataink zászlóikat közvetlenül a szocializmus építésén és erősítésén munkálkodó, vívmányaink védelméért mély felelősséget tanúsító dolgozó kollektíváktól is kaphatják.”³⁸⁶

³⁸⁴ Cseterki Lajos a NET titkára volt.

³⁸⁵ Az utasítás is 31/1976 NET határozatra hivatkozik szövegében.

³⁸⁶ A NET adományozási jogkörét konkrétan nem mondja ki az utasítás, mindössze az utolsó idézett mondatban szereplő „is” szócska utal arra, hogy a kollektívák mellett más is adhat zászlót.

A csapatzászló kinézete nem változott a módosított 1950 M zászlóéhoz képest. A legfontosabb változás, hogy csak egy méret, a 120x140 cm-es gyalogsági maradt meg, megszűnt a 80x80 cm-es lovassági méret.

Tartalmaz az utasítás néhány olyan új elemet, amely korábban sem 1945 előtt, sem utána nem létezett ebben a formában. A 4.§. (1) bekezdése szerint: „A csapatzászlón a zászló adományozásakor zászlószalagokat kell elhelyezni. A katonai hűséget jelképező vörös zászlószalagot a csapatzászló átadása alkalmával adományozom.” Ezt a szalagot az utasítás melléklete már „miniszteri szalagnak” nevezi.³⁸⁷ A miniszter által adományozott szalag korábban is létezett kitüntető jelleggel. A zászlóátadáskor történő automatikus adományozással azonban véleményünk szerint elvesztette kitüntető jellegét, hiszen minden alakulat megkapta. ugyanakkor adományozói szalagnak csak fenntartással nevezhető, hiszen vagy valamilyen kollektíva vagy a NET volt hivatalosan az adományozó. További érdekesség a zászlószalagokkal kapcsolatban, hogy vállalatok, szövetkezetek és intézmények „népünk és néphadseregünk” együvé tartozásának szimbólumaként” az átadáskor adományozhattak szalagot, ugyanakkor párt- és állami szervek csak kivételes esetben.

Érdekes, a magyar gyakorlattól eltérő újdonság olvasható a 10. § (1) bekezdésében. „A csapatzászló és a zászlószalagok elkészítéséről, az adományozó okmánnyal együtt az alakulathoz történő eljuttatásáról, a csapatzászló cseréjéről, esetleges javításáról, *a kitüntető címeknek a csapatzászlóra történő ráhímzéséről*”³⁸⁸ a Hadtörténeti Intézet és Múzeum gondoskodik.” A kiemelt rész olyan kollektív, az egész alakulatnak járó kitüntetések adományozásának lehetőségére utal, amelyre kevés példa van a magyar hadtörténelemben. Konkrét, személyek által is elnyerhető és viselhető formában megjelenő kitüntetés katonai zászlón történő elhelyezésére mindössze az 1848-49-es szabadságharc idejéből ismerünk példát.³⁸⁹ A második világháború korában a „Kormányzói szalag” adományozása szolgált az alakulatok kollektív elismerésére. 1942-ben felmerült kitüntetések ilyen jellegű adományozására és zászlón viselésére, de az elképzelés végül nem valósult meg. Az utasítás mellékletének 8. pontja részletesen szabályozta a kitüntetések „viselését” is. „A csapatnak adományozott kitüntetéseket a zászlólap felső

³⁸⁷ A szalag leírása: vörös színű, két oldalán 2 cm oldalhosszúságú fehér és zöld ékekkel szegélyezett selyem. A szalag egyik ágán „HONVÉDELMI MINISZTER”, másik ágán „NÉPÜNK SZABADSÁGÁÉRT” felirat olvasható.

³⁸⁸ Kiemelés a szerzőtől.

³⁸⁹ A 15. honvédezászlóalj zászlóján ma is látható a III. osztályú érdemjel, amelyet 1849. augusztus 3-i komáromi hőstettéért kapott az alakulat testületileg. Ugyanilyen elismerést kapott a 64. zászlóalj is. Kerekes 111. o.

harmadában – a viselési sorrendnek megfelelően – a zászlórúdtól jobbra egymás mellé úgy kell elhelyezni, hogy az első kitüntetés tartó szalagjának felső, illetve balszéle a zászlólap felső, illetve bal szélétől egyaránt 20 cm-re legyen. A kitüntető címet a zászlólapra úgy kell ráhímezni, hogy az a címer alatt szimmetrikusan helyezkedjék el.

A 9.§-ből kiderül, hogy az új zászló rendszeresítése nem jelentette a használatban lévő összes zászló lecserélését. „A Magyar Néphadsereg jelenleg csapatzászlóval nem rendelkező, de arra jogosult, valamint a mellékletben meghatározott mérettől eltérő csapatzászlóval rendelkező csapatait folyamatosan egységes csapatzászlóval kell ellátni.” Vagyis csak a megszüntetett lovassági méretű zászlókat kellett lecserélni, a gyalogságiakat nem.

Az utasítás hatályba lépésével egyidejűleg hatályát veszítette a 4100–11600/Elnökség–1949. sz. körrendelet, a 4100–32663/Elnökség–1949. sz. körrendelet, a 4100–38351/Elnökség–1949. sz. körrendelet, a 6660/Elnökség–1950. sz. körrendelet, a 6661/Elnökség–1910. sz. körrendelet és a 42/1957. HM sz. utasítás, vagyis minden korábbi, a második világháború óta a csapatzászlókkal kapcsolatban kiadott jogszabály.³⁹⁰

A csapatzászlókról a Zászlógyűjteményben vezetett nyilvántartás szerint 1976 M zászlóból összesen 179 darab kerül kiadásra 1976 és 1989 között. Az első hármat az adatok szerint még az utasítás megjelenése (1976. december 29.) előtt kiadták. Nem kizárható, hogy ezekben az esetekben csak az adományozási engedély kiadása történt meg 1976-ban, maguk a zászlók már az utasítás megjelenése után készültek el. Az utolsó négy adományozásra 1989 márciusában került sor. A nyilvántartás adatai szerint 58 esetben zászlócsere történt, vagyis az adott alakulatok a már meglévő módosított 1950 M csapatzászlójuk helyett kaptak újakat. Az első ilyen cserére még 1976-ban, az utolsóra pedig 1989-ben (!) került sor. A zászlócserek felére (29 darab) 1984–1985-ben került sor.

Az 1989–1990-es rendszerváltásig használták a Magyar Néphadsereg alakulatai ezeket a zászlókat, majd 1991-ben lecserélték a ma is használatban lévő 1990 M csapatzászlókra.

³⁹⁰ Jogi érdekesség, hogy a két 1949. évi körrendeletet már a 6660/Elnökség–1950. számú körrendelet is hatályon kívül helyezte.

7.6. A Munkásőrség zászlói

Még javában zajlottak 1956-os forradalom eseményei, a nemzeti függetlenségért küzdők még a szovjet és velük szövetséges magyar erők ellen küzdöttek, amikor a Moszkvához hű kommunista vezetők már egy pártmilícia szervezésén tevékenykedtek. Különbféle központi és spontán szervezések történtek, említésre méltó eredmények nélkül. A forradalom vérbe fojtása után sokfelé – már a régi–új rendszerhez hű – gyárőrségek szerveződtek, akikkel szükség esetén az MSZMP akár sztrájkokat is meg tudott akadályozni. A munkásőrség felállítását legerőteljesebben Halas Lajos szorgalmazta, de több ízben felszólalt mellette vezető értekezleteken Apró Antal is.³⁹¹ A „párthadsereg” nem volt előzmények és analógiák nélküli. Az 1919-es tanácsköztársaság Vörös Őrségét maguk a munkásörök is elődjüknek tartották. 1956-ban már működött pártmilícia Csehszlovákiában (Lidová Milícia) és az NDk-ban (Kampfengruppe) is. Az eredeti (1956 novemberi) elgondolások szerint csak az üzemek védelmére (objektumőrzésre) kívántak helyi fegyveres egységeket megalakítani, országosan maximum 20000 fővel³⁹² december közepén már területi alapon tervezték létrehozni az egységeket.

Végül néhány rövid „kitérő” (Rendezői Gárda, Népőrség) után 1957. január 29-én az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága határozatot hozott a szervezet megalakításáról és Munkásőrség név használatáról. A Munkásőrségről szóló kormányhatározatot február 7-én fogadták el, és a Magyar Közlönyben február 12-én megjelent a NET 13. számú törvényerejű rendelete.³⁹³ Az új szervet hivatalosan a kormány alá rendelték, a Minisztertanács nevezte ki a parancsnokát. A felügyeletet a belügyminiszter gyakorolta. Az első országos parancsnok Halas Lajos lett.

Az első hónapokban a legfontosabb kérdések a szervezet kialakítása, a jelentkezők fegyverrel, egyenruhával és jelvénnel vagy karszalaggal való ellátása voltak. Az 1957-es év végéig tervezett 30000 fős létszámot már májusban elérte a Munkásőrség. Az országos és megyei parancsnokságok felügyelte alatt járásonként (Budapesten kerületenként) alakították ki az egységeket, de voltak nagyobb üzemekhez kötődőek is. Az alapegység a század volt, három–négy század pedig zászlóaljzat alkotott. A vezető beosztásokat a kezdetektől fogva hivatásos állományúak töltötték be, a tagság nagy része azonban társadalmi munkában, elhivatottságból teljesített szolgálatot.

³⁹¹ KISS DÁVID: A Munkásőrség megalakítása. *Múltunk*. 2009. 3. szám. (továbbiakban: KISS) 240. o.

³⁹² KISS 240–241. o.

³⁹³ KISS 258. o.

1957 tavaszán–nyarán sorra alakultak a Munkásőr egységek, amelyek – ellentétben a Néphadsereggel – nem hadrendi számot kaptak, hanem a munkásmozgalom vagy a magyar történelem kimagasló személyiségei után lettek elnevezve. A Munkásőrség Országos Parancsnoka (továbbiakban: MOP) már az 1957. május 27-én – vagyis a megalakulás után négy hónappal kiadott 0103/1957. számú utasításában foglalkozott a csapatok elnevezésének és zászlójának kérdésével.³⁹⁴ Ebben a következők szerelnék a zászlóval kapcsolatban: „87. Az üzemek, vagy MSZMP egyes intézőbizottságai a munkásőregységeknek zászlót adományozhatnak. A zászló ünnepélyes átvételéről és az egység csapatzászlójává avatásáról az országos parancsnok gondoskodik. Az egyes parancsnokságok azonban nem szabad zászlót sem elfogadniok, sem pedig használniok.” Ez az általunk ismert első olyan irat a MOP anyagában, amiben zászlókról esik szó. Látható azonban, hogy semmi konkrétumot nem tartalmazott a zászlók méretével vagy külalakjával kapcsolatban.

A MOP utasítása nagy valószínűséggel a kérdés utólagos rendezése volt csupán. A Heves megyei parancsnok már május 8-i parancsában arra utasítja a járási parancsnokokat, hogy „egyes területeken az üzemek a munkásőrség részére zászlókat ajánlanak fel. Amennyiben a járások területén hasonló esemény történne, minden pk. készítse jól elő és a pártszervezetekkel karöltve használják fel ezeket az alkalmakat tömegdemonstrációkra. A zászló rajzát és az ünnepélyes átadás tervét az átadás előtt 5 nappal terjesszék fel.”³⁹⁵

A MOP osztályvezetői értekezletein is rendszeresen előkerült a zászlók kérdése. A május 7-i ülésen Fekete János (Szervezési és Ellenőrzési Osztály) egy Sopronban tervezett zászlóavatás kapcsán tette fel a kérdést, hogy milyen legyen a zászló, mi legyen ráírva, mivel ez nem egységes.³⁹⁶ Június 18-án Laáb Antal, a Szervezési osztály vezetője javasolta, hogy kerüljenek szabályozásra a zászlóavatások. A parancsnok, Halas Lajos azt szorgalmazta, hogy ne a pártbizottságok, hanem üzemek vagy szövetkezetek adományozzák a zászlókat.³⁹⁷ A július 30-i ülés jegyzőkönyvéből tudhatjuk, hogy közvetlenül előtte 5 helyen is volt zászlóavatás. A századok és a zászlóaljak megalakulásával kapcsolatban ekkor problémát jelentett, hogy több egység is ugyanazt a nevet kívánta felvenni, miközben a központi elgondolás szerint minden nevet csak egy

³⁹⁴ MOP 0103/1957. számú utasítása a Munkásőrség ideiglenes működési szabályzatának közzétételéről MNL OL Munkásőrség Országos Parancsnokságának (továbbiakban: M–KS–295–1.) iratai 1957. 1. őrzési egység (továbbiakban őe.) 124. o.

³⁹⁵ MNL OL M–KS–295–1. 2. doboz. 1957. 7. őe. 112. o.

³⁹⁶ MNL OL M–KS–295–1. 1. doboz 1957. 3. őe. 116. o.

³⁹⁷ Uo. 121. o.

munkásőregység használhat.³⁹⁸ Augusztus 26-án Fekete János arról panaszkodott, hogy a hajdúnánási zászlóavatás „nagyon gyenge volt.” Javasolta, hogy szabályozzák az ünnepségek lefolytatását. Válaszában Halas megjegyezte: „A munkásőrség egy kicsit befelé fordult. Azt a célt szolgálja a zászlóavatás is, hogy tömegeket mozgósítson.”³⁹⁹

A zászlóavatás, mint esemény széleskörű propagálásának egy másik szempontjára hívta fel a figyelmet az augusztus 2-i Vas megyei törzsértekezleten Szilas László, a személyügyi alosztály vezetője: „A zászlóavatásról a [film]híradó hozott [vetített] filmet. Nem lenne-e jó politikai szempontból, ha Szombathelyről vagy valamelyik járásról is hoznának a zászlóavató ünnepségről filmet, akkor nemcsak azt tudnák, hogy a határszálen újra lerakták az aknákat, hanem azt is, hogy a határszálen erős, ütőképes hadsereg is áll.”⁴⁰⁰

A zászlóavatási ünnepségben jó lehetőséget látott az országos és minden megyei parancsnokság is arra, hogy a Munkásőrség megmutassa magát a dolgozóknak. éppen ezért rendszeresen előkerültek az ünnepségek szervezésével kapcsolatos kérdések és javaslatok. Gyakran hangzott el az igény azzal kapcsolatban, hogy az ünnepségeket szervezettebbé kell tenni. Például a Vas megyei parancsnokság ellenőrzéséről készült feljegyzésben ez áll hibaként: „Zászló adás és egység név adás kérdésében a parancsnokság az események után megy, nem irányítja azt, pl. a gyár dolgozói nem tudják, hogy a gyár zászlót akar adományozni a Munkásőrségnek pl. Kőszegen.” Az MOP véleménye szerint a megoldás: „A megyei parancsnokság ezeket az ünnepségeket nem egy időben, hanem a politikai helyzetnek megfelelően szervezze meg.”⁴⁰¹ Az avató ünnepségek anyagi részével kapcsolatban a következő megjegyzés olvasható: „A zászlóalj avató ünnepségek költségeit különböző módon oldják meg a járásoknál, néha erőszakosan. (...) A hozzájárulásokat úgy kell megoldani, hogy kössenek zászlószalagot és azzal egy-két száz forintot adhatnak, de semmiesetre sem a vállalat és az állam kárára.”⁴⁰²

Győr – Sopron megye 1957. szeptember 5-i parancsnoki értekezletén is elhangzott, hogy igen változó a dolgozók hozzáállása az ünnepségekhez és a Munkásőrséghez. Míg Sopronban az eső ellenére is 2–3000 ember volt jelen, addig Mosonmagyaróváron mindössze 3–400, de az ünnepi ebéden 600-an vettek részt. Ugyanakkor Kapuváron 3–4000 fő vett részt az avatáson, amit a helyi parancsnok és a városi valamint járási

³⁹⁸ Ez nem valósult meg a gyakorlatban. Például az 1956. október 26-án „mártírhálált halt” Sziklai Sándorról 1957 szeptemberében két hét különbséggel nevezték el a Budai járási és a XIV. kerületi zászlóaljat.

³⁹⁹ MNL OL M-KS-295-1. 1. doboz 1957. 3. öe. 122. o.

⁴⁰⁰ Uo. 136. o.

⁴⁰¹ MNL OL M-KS-295-1. 2. doboz 7. öe. 128. o.

⁴⁰² Uo. 133. o.

Végrehajtó Bizottság jó együttműködésével magyaráztak.⁴⁰³ Kiderült az is, hogy „a zászlóavatás jó hatással volt a fegyelem megszilárdítására ahol az elvtársak öntudatos fegyelemről tettek bizonytságot, igyekeztek erkölcsi és katonai szempontból a zászlóavató ünnepséget szebbé tételére.”⁴⁰⁴ Hasonló szervezési eltérésekről számol be a budapesti parancsnok-helyettes is június 4-én. „A III., V., XV., XVII. és XX. kerületben az Intéző Bizottságok csapatzászló átadási ünnepségei alkalmával a társadalmis szervezetek képviselőitől kívül a lakosság nagy tömegei is felvonultak, hol virággal, tapssal fejezték ki szimpátiájukat a munkásörsséggel szemben. Ezzel szemben egyes kerületekben, mint a XI., XIII. kerületek zászló átadási ünnepségek nem jól voltak megszervezve, mert azokat zárt helyen és nagyon szűk meghívott körben vezették le.”⁴⁰⁵

Minden probléma ellenére a zászlóadományozások rendületlenül folytatódtak. Az 1957. július 29-én kiadott „Utasítás a megyei Munkásör parancsnokságok törzsmunkájának megszervezésére” című iratban már 23 nevet sorolnak fel, mint zászlóaljak által már felvett, felhívva a figyelmet arra, hogy ezeket más egységek már ne kérjék.⁴⁰⁶ Javasolják, hogy „lehetőleg a járásban vagy megyében született, vagy mártírhalált halt elvtársak közül tegyenek javaslatot.”

Mivel a névadás szoros összefüggésben volt a zászlóavatással, ezért joggal feltételezzük, hogy 1957 nyarának közepére már több tucatnyi munkásör egység rendelkezett zászlóval. 1957 augusztusától a névfelvétel kérdése szabályozásra került. ekkortól kezdve az országos parancsnok „Díszparancs”-ban engedélyezte az egységek számára a névhasználatot. Az első, általunk ismert ilyen „Díszparancs” 1957. augusztus 20-án a pápai zászlóaljnak engedélyezte, hogy Schönherz Zoltán nevét viselje.⁴⁰⁷ A „Díszparancsok” szövege teljesen megegyezett, mindössze a névadó elvtárs „érdemeinél” voltak eltérések. Ezek azonban nem voltak túl bőbeszédűek. A legtöbb esetben csak a „mártírhalált halt” kitétel szerepel, néha pontosítva, például Tömpe József hadnagy esetében, aki „a Parlament előtt lefolyt harcok alkalmával hősi halált halt” és nevét a szigetvári önálló század vette fel. A „Díszparancsok” bevezetésétől számított első két és fél hónapban, 1957. augusztus 20. és október 6-a között 50 „Díszparancs” kerül kiadásra. Ezek közül 34 darab szól névfelvétel engedélyezéséről és csapatzászló avatásáról. A 34 felvett név közül mindössze kettő olyan van, amely nem tartozik a „mártírhalált halt”

⁴⁰³ Uo. 42–43. o.

⁴⁰⁴ Uo. 46. o.

⁴⁰⁵ MNL OL M–KS–295–1. 1957. 4. öe. 25. o.

⁴⁰⁶ MNL OL M–KS–295–1. 1957. 3. öe. 22. o.

⁴⁰⁷ Ez a MOP 2. számú díszparancsa. Megjegyzendő, hogy a már említett július 29-i listán szerepel Schönherz Zoltán neve, vagyis az egy név – egy egység elvet nem tartották be.

kategóriába. Az egyik József Attila, a „magyar munkásmozgalom halhatatlan költője”, a másik Landler Jenő „a magyar munkásmozgalom kimagasló egyénisége, az 1919-es Tanácsköztársaság Honvédelmi Népbiztosa”. Előbbi nevét a siófoki önálló század, utóbbiét a pécsi zászlóalj vette fel.

A „Díszparancs” szövegében a zászlóval kapcsolatban a következők olvashatóak: „Hirdesse a vörös színű lobogó a proletár nemzetköziség összefogását, amely áthat bennünket a békéért folytatott harcban. Emlékeztessen a munkásosztály lobogója arra, hogy a szocializmus ügyét csak a testvéri népekkel összefogva, elsősorban a Szovjetunióval lehet győzelemre vinni.”

Ez idáig nem került elő egyetlen hivatalos irat sem, amely a Munkásőrség zászlóinak pontos szabályozását tartalmazná. Ennek ellenére a zászlók viszonylag egységes képet mutatnak. Alapszínük kivétel nélkül vörös, a zászlólap szélein fehér és zöld háromszögek futnak körbe. Méretük nem egységes, de jelentős részük a hadseregben régóta használt 140x120 cm-es, vagy ahhoz nagyon közeli méretű. A zászlók túlnyomó többségén a zászlólap szélén sárga (arany) zsinór fut körbe, két szabad sarkukon ugyanilyen színű bojt lóg. A zászlók között nagy számban találhatóak olyan darabok, amelyek nem szegekkel lettek rögzítve a zászlórúdhoz, hanem pálcás megoldással. A zászlólap egyik oldalának közepén a Munkásőr jelvény⁴⁰⁸, a másikon a Népköztársaság címere található. Szinte kivétel nélkül megjelenik rajtuk az alakulat neve és egy jelmondat is. A leggyakoribb jelmondatok: „Hűség a néphez, hűség a párthoz”, „Megvédjük a nép hatalmát!”, „Megvédjük a munkáshatalmat”. Előfordulnak ezeknél egyedibb jelmondatok is: „Lenin zászlaja alatt harcolunk a proletár diktatúra megszilárdításáért”, „Megvédjük a nép hatalmát, a proletariátus diktatúráját”. Nem marad el róluk, hasonlóan a két világháború közötti félkatonai zászlókhoz, az adományozó közösség neve sem. Csak ekkor már nem vármegyék és szabad királyi városok hölgyei az adományozók, hanem például a „Fém munkásvállalat Kecskeméti Gyárának dolgozói”⁴⁰⁹ vagy a „Bakonyi Bauxitbánya Vállalat dolgozói”⁴¹⁰. Az adományozások egészen az 1980-as évek végéig, gyakorlatilag szinte a rendszerváltásig folytatódtak.

Az 1980-as évek utolsó éveiben a Munkásőrség egyre erőteljesebb támadásoknak volt kitéve a demokratikus ellenzék irányából. A propaganda és sajtóosztály 1989

⁴⁰⁸ Kör alakú piros–fehér–zöld mező, rajta keresztben egy PPS géppisztoly. A piros mezőben „M”, a zöld mezőben „Ö” betű, arannyal hímelve. A mezőt félig búzakalász, félig fogaskerék koszorú fonja körül, tetején vörös csillaggal.

⁴⁰⁹ Kecskeméti Szalvay Mihály Munkásőregység, gyarapodási szám: 63/90/30.

⁴¹⁰ Tapolcai Kossa Lajos Munkásőregység, ltsz.: 20008.13.1.

szepemberében készített egy munkaanyagot a parancsnoki tanácsülésre, amelynek tárgya szervezet szimbólumrendszerének megváltoztatása volt. Ebben foglalkoznak a zászlóval is. Összesen hat változatot vázolnak fel: maradjon a korábbi; legyen nemzetiszínű (farkasfogakkal vagy anélkül) a nemzeti és testületi emblémával vagy nélkülük; a zászló színei az egység működési székhelyének címerszínei legyenek nemzeti és települési címerrel; nemzetiszínű zászló testületi emblémával és települési címerrel; nemzetiszínű a Népköztársaság címerével és a „hagyományos” feliratokkal; a színeket és a díszítést az egységek döntenek el, csak a méret van szabályozva. A résztvevők nagy része a második változatot támogatta.⁴¹¹ Mindebből azonban nem valósult meg semmi, mivel a Munkásőrséget az 1989. évi XXX. törvény jogutód nélkül feloszlatta 1989. október 20-án.⁴¹² A törvény igen szűkszavúan nyilatkozott a Munkásőrség eszközeinek és vagyonának sorsáról. E szerint a Minisztertanács december 31-ig volt köteles gondoskodni a haditechnikai eszközök átadásáról a Magyar Néphadseregnek, valamint az „egyéb vagyon megfelelő hasznosításáról”. Jelenlegi ismereteink szerint nem történt hivatalos központi intézkedés a zászlók sorsával kapcsolatban. Nagy mennyiségű zászló és szalag került a Hadtörténeti Múzeumba, leltározatlanul, minden jegyzék nélkül. Ezek jelentős részének katalógizálása még nem történt meg, így nincsenek pontos információink arról, hogy mely alakulatok zászlói találhatóak a Zászlógyűjteményben.

⁴¹¹ MNL OL M-KS-295. f. 1. cs. 6. őe.–1989. Az iratot közli: ÓLMOSI ZOLTÁN: Tervek kapuzárás előtt. A Munkásőrség, mint Népőrség? Eskü a Szent Koronára? *ArcivNet* 2009. 3. szám. Elérhetőség: http://www.archivnet.hu/hadtortenet/tervek_kapuzaras_elott.html Utolsó letöltés: 2014. augusztus 8.

⁴¹² A döntést megerősítette az október 31-én megtartott úgynevezett „négyigenes” népszavazás, amelyen a szavazatukat leadó választópolgárok 95%-a szavazott a Munkásőrség megszüntetésére.

8. Az 1990 utáni zászló

8.1. A régi–új címer

A szocialista egypártrendszer lezárását jelentő rendszerváltáshoz kapcsolódóan természetesen végbement a teljes állami szimbólumrendszer lecserélése, a XX. század során immár harmadszor. Ezt természetesen követte a hadsereg jelképeinek változása is. A váltás azonban már az állami jelképeknél sem volt zökkenőmentes, hasonlóan a korábbi két rendszer és jelképváltáshoz. A kibontakozó vita legfőbb kérdése az volt, hogy van-e helye a köztársaság címerében a királyi koronának vagy nincs. A korona melletti érvek között elhangzott, hogy nemcsak a szintén köztársasági államformában létező szomszédos Ausztriának, de a legrégebbi köztársaságnak, San Marino-nak a címere felett is látható korona.⁴¹³ (Csak zárójelben érdemes megemlíteni azt az ötletet, amely a Kossuth-címer tetejére korona helyett a vörös csillagot tette volna.) Röviden álljanak itt az 1989–1990-es „címervita” főbb momentumai.

1988-ban Kállay István és Bertényi Iván történészek beadvánnyal fordultak az Elnöki Tanácshoz, amelyben szakmai érveket felsorakoztatva javaslatot tettek, mondván: ideje lenne a címerváltásnak. A beadvány az akkortájt inkább elfogadhatónak látszó Kossuth-címer mellett érvelt, ám már hangsúllyal szólt a történelmi múltú koronás címer „érdemeiről” is.

1989 elején a Németh-kormány szóvivője, ifjabb Marosán György elmondta, hogy az alkotmánytervezet kidolgozásával párhuzamosan napirendre került egy új állami jelkép elfogadása. Hangsúlyozta, hogy az új embléma megtervezésekor természetesen figyelembe kívánják venni „az ezeréves magyar államiséget, a haladó hagyományt és a szocialista tartalmat”.

Néhány nappal rá 24 ellenzéki szervezet – köztük a későbbi rendszerváltó pártok, az MDF, az SZDSZ és a FIDESZ is – már közös közleményben követelte, hogy állítsák vissza a Kossuth-címert, úgy is, mint „ezeréves államiségünk, szabadságunk, nemzeti önrendelkezésünk és forradalmaink” megtestesítőjét.

Tölgyessy Péter az év elején azzal a fejtegetésével lepte meg a magyar függetlenség jelképét csakis a Kossuth-címerben látó szabaddemokrata alapító atyákat, hogy nagy pártnyilvánosság előtt – és írásban is – kifejtette: „a magyar korona nem egyszerű királyi

⁴¹³ BERTÉNYI 85. o.

ékszer, hanem a nemzet tagjai által kötött államalkotó szerződés szimbóluma.” Érvelése szerint, bár a két világháború közötti király nélküli királyságban egy rendies társadalmi berendezkedés legitimálására használták fel, emiatt azonban „még nem kellene eleve lemondani e nemzeti jelképről.”

1989 augusztusában az Ellenzéki Kerekasztal (EKA) elé került az MDF által megfogalmazott és elfogadásra javasolt 15 pontos csomagterv, amely megint csak áthidaló megoldást ajánlott. Eszerint a leendő Magyar Köztársaság hivatalos állami jelképe a Kossuth-címer legyen, ám ünnepi alkalmakkor a koronás, történelmi változat legyen használatos. Az előterjesztő a későbbi miniszterelnök, Antall József volt.

Két nappal később a Magyar Szent Korona Társaság – melyet mások mellett a már említett, heraldikai szaktekintélynek számító történészpáros, Kállay és Bertényi neve is fémjelzett – nyílt levélben adott hangot a két címer párhuzamos használata miatti „megdöbbenésének”.

Az 1989. október 23-án kihirdetett – a köztársasági államformát, a többpártrendszert és a parlamenti demokráciát szentesítő – alkotmánymódosító törvénybe pedig ez ügyben csupán annyi került be, hogy az állami jelképekről, így a címerről is majd külön, alkotmányerejű törvény rendelkezik.

Csak harmadszori nekifutásra – pontosan a kétharmados törvény elfogadásához minimálisan szükséges 258 szavazattal – emelte a parlament állami szimbólummá 1990. július 3-án⁴¹⁴ a ma is használatos koronás kiscímert. A helyzet ugyancsak különös volt: a frontvonalak e sokak számára érzelmi kérdésben korántsem csupán kormány és ellenzék, még csak nem is az egyes pártok között, hanem az egyes pártokon belül is húzódtak.

8.2. Az 1990 M csapatzászló

A Honvédelmi Minisztérium ezután nem halogathatta sokáig a csapatzászlók lecserélését. Az – ekkor már Magyar Néphadsereg helyett Magyar Honvédségnek hívott⁴¹⁵ – haderő alakulatainál még a vörös alapszínű 1976 M csapatzászlók voltak, melyeknek mindkét oldalán az ún. „Kádár-címer” volt látható. Meglehetősen furcsának hatott például egy október 23-ai megemlékezésen a vörös zászlóval díszelni.

Több zászlóterv is készült ekkor a Hadtörténeti Múzeumban. Cs. Kottra Györgyi főmuzeológus, a Zászlógyűjtemény vezetője a nemzeti hagyományok, történelmi előképek

⁴¹⁴ A Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról szóló 1990. évi XLIV. törvény.

⁴¹⁵ A Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról szóló 1990. évi XVI. törvény.

és a jelenkori elvárások figyelembe vételével alkotta meg azokat a vázlatokat, melyek közül végül kiválasztották a ma használatban lévő csapatzászlót.⁴¹⁶

A zászlók és a hozzájuk kapcsolódó zászlószalagok – hasonlóan minden 1949 óta készült, jogszabály által rendszeresített csapatzászlóhoz – központilag kerültek (kerülnek) legyártásra a Műhímező és Zászlókészítő Ipari Szövetkezethez Budapesten.⁴¹⁷

Ahogy azonban már oly sokszor a mindenkori magyar haderő életében ez alkalommal is a mindennapok gyakorlatát csak késéssel követte a hivatalos szabályozás. Az államcímerről szóló jogszabály elfogadása és az új csapatzászlók kiosztása között alig nyolc hónap telt el. Hiába tervezték meg és gyártották le 1990-ben a zászlókat, hiába osztották ki az alakulatoknak használatra 1991-ben, a mindezt „szentesítő” rendelet, amely az új zászlókat rendszeresítette csak 1996-ban jelent meg!⁴¹⁸

A Magyar Honvédség jelképeiről és jelzéseiről szóló 3/1996 (IV. 12.) HM számú rendelet volt az a jogszabály, amely a rendszerváltás után először leírta hivatalosan a magyar katonai jelképeket, köztük első helyen természetesen a csapatzászlót. A rendelet meghatározza nemcsak a zászló kinézetét, de a használat módját is.

Érdemes néhány részletet szó szerint idézni a rendeletről.

„1. § (1) A csapatzászló a hazához, a nemzethez, az eskühöz és a csapathoz való kitartó hűség, valamint a bátorság, a katonai becsület és a bajtársiasság jelképe, az adott katonai szervezetet önmagában is megtestesítő szimbólum.”

„3. § (1) A csapatzászlót a köztársasági elnök adományozza az általa kibocsátott okirattal. A csapatzászló átadása a nemzeti, állami és katonai ünnepek alkalmával, ünnepélyes keretek között történik.” A köztársasági elnök, mint a hadsereg főparancsnoka a csapatzászló adományozója. Ez teljesen új gyakorlat a magyar katonai zászlók adományozásának történetében. 1945 előtt az adományozók települések (általában az adott alakulatnak otthont adó város), civil közösségek voltak, a világháború után pedig a

⁴¹⁶ Jelenleg nincs tudomásunk arról, hogy a Honvédelmi Minisztérium iratanyagában bármilyen irat is fennmaradt volna az új csapatzászlók kivitelezésének előkészítéséről. A döntés a zászló kinézetéről a HM Politikai Államtitkárságán született meg. A HM politikai államtitkára ekkor Raffay Ernő MDF-es politikus volt. (Cs. Kottra Györgyi szóbeli közlése.)

⁴¹⁷ Ugyanez a cég készítette el a „Történelmi zászlósor” néven ismert, jelenleg 20 különféle zászlóból álló sort is, amelyet az állami és honvédségi ünnepek, megemlékezések alkalmával láthatunk a díszelő katonák kezében. A zászlósor eredetije az 1985-ös (utolsó) Díszszemlén debütált és osztatlan sikert aratott. Az akkori sorhoz képest csak néhány változás történt az összetételében, kikerült belőle például a Tanácsköztársaság és „Nógrádi partizánegység” zászlója. Bekerült viszont sorba több XX. században használt katonai zászló másolata, így az 1869 M és az 1938 M csapatzászlóé. A sort – beleértve a már nem használt darabokat is – a Zászlógyűjtemény kezeli. A sor összeállítója, és a korai korok zászlóinak rekonstruálója Cs. Kottra Györgyi, a Zászlógyűjtemény korábbi vezetője volt.

⁴¹⁸ A helyzet sok szempontból megegyezik az 1869 M m. kir. csapatzászlók bevezetésének körülményeivel. Ebben az esetben is az első adományozás évét tekintjük irányadónak, nem pedig a rendszeresítő jogszabály megjelenési idejét.

zászlókat gyáruk, termelőszövetkezetek adományozták. Mindkét rendszer a hadsereg és a civil társadalom közötti szoros kapcsolatot igyekezett kifejezni.

„4. § (1) A csapatzászlóra az adományozó, illetve képviselője az adományozással egyidejűleg zászlószalagot köt.” Az adományozói zászlószalag hivatott arra, hogy a csapatzászlót megkülönböztesse a többitől, hasonlóképpen a korábbi zászlóanyai szalaghoz.

„5. § (1) A 4. §-ban meghatározottakon kívüli természetes és jogi személyek – a csapatzászlóval rendelkező katonai szervezet parancsnokának egyetértésével – adományozhatnak zászlót vagy zászlószalagot...” Ezek a szalagok lehetnek kitüntető- vagy emlékszalagok. Emlékszalagokat napjainkban is jellemzően évfordulókhoz, eseményekhez kötve adnak, például az alakulat fennállásának vagy adott helyőrségben állomásozásának kerek évfordulóján. A kitüntető szalagokat valamilyen, az alakulat által végbevitt konkrét cselekményért, például külföldi misszióban teljesített szolgálatért vagy árvízi védekezésért.

„6. § (2) A csapatzászlót a katonai szervezet alkalmazása során, továbbá menetben a parancsnok (vezető) által meghatározott módon, katonai rendezvényen zászlókísérő szakasz által kell őrizni, egyéb esetben pedig a katonai szervezet törzsének körletében, a megfelelő tiszteletet kifejező körülmények között kell tárolni.” A csapatzászló tiszteletének ilyen jellegű kihangsúlyozásával már a korábbi korszakokban is találkoztunk. A jogszabályalkotók mindenkor szükségesnek érezték kihangsúlyozni, hogy a tiszteletnek nem csak ünnepségeken, nyilvánosság előtt kell megmutatkoznia, hanem a hétköznapiakban is. Nem lehet a sarokba hajítva, vagy a szekrény tetejére felrakva tárolni a csapatzászlót, hogy „majd március 14-én elővesszük és leporoljuk”.

„6. § (3) A csapatzászlót, mint a katonai szervezet tekintélyét és becsületét megtestesítő jelképet óvni és védeni, veszélyhelyzetben pedig minden lehetőséget felhasználva menteni kell.” Ez sem újdonság, régebbi korokban is kiemelt feladata volt a katonáknak a zászló védelme.

A rendelet 1. számú melléklete írja le a csapatzászlót, amelynek lapja 120 cm magas és 140 cm széles, fehér téglalap, mindkét oldal közepén a Magyar Köztársaság címérével, amelyet jobbról cserfaág, balról olajág övez. A címer a koronával 57 cm magas, és lombokkal együtt 58 cm széles. A zászlólap szélein piros és zöld lángnyelvekből álló pártázat található.

A zászlórúd 238 cm hosszú, skarlátvörös szétcsavarható farúd, amely egy 21 cm magas stilizált levél formájú sárgaréz csúcsban végződik, amelynek mindkét oldalán bronzból öntött barokkos címer van elhelyezve.

A csapatzászlók lecserélésére 1991. február – márciusa során került sor. A Magyar Honvédség alakulatai a Hadtörténeti Múzeumba szállították be korábbi zászlóikat. Az 1976 M zászlók (összesen 119 darab) leadása után kaphatták meg az új zászlókat. Ebben az esetben tehát a szó szoros értelmében vett zászlócsere történt. Ekkor összesen 70 darab 1990 M csapatzászló került kiadásra.⁴¹⁹ Ismereteink szerint nem voltak a korábbi csapatzászlóknál megismert nagyszabású avató ünnepségek.

A Honvédelmi Miniszter 1991. március 15-én kelt 35/1991. számú parancsa az 1990 utáni korszak első olyan rendelkezése, amely csapatzászlók adományozásával foglalkozik. Ennek bevezetőjében a következők olvashatóak: „A hazánkban lezajlott rendszerváltozás keretében sor került a tradícióinktól idegen szimbólumok felváltására. Ezért a Magyar Honvédségnél is szükségessé vált a korábbi jelképrendszer lebontása, nemzeti és katonai hagyományainknak megfelelő, népünk által elfogadott, forradalmainkat és szabadságharcainkat idéző jelképek megalkotása.

A csapatzászló, mint a katonai becsület, dicsőség és hősiesség jelképe mélyen gyökerezik a magyar katonai hagyományokban, egybeforrt népünk honvédő- és szabadságharcaival. Honvédségünknek a csapatzászló az alapvető szimbóluma, kifejezi a csapatok összetartozását, a haza védelme iránti feltétlen elkötelezettségét (...).⁴²⁰ A parancs alapján a miniszter összesen 13 alakulatnak adományozott csapatzászlót, és további 16 esetben járult hozzá, hogy a helyi önkormányzat adományozza azt.⁴²¹ A Zászlógyűjtemény nyilvántartásából kiderül, hogy mind a 29 alakulat 1991. március 8-án vette át a zászlót (és adta le a régit) a múzeumban. Az év során még két esetben történt ilyen „tömeges” zászlóadományozás. A 61/1991. számú H.M. parancs alapján szintén márciusban további hat, míg a 109/1991. számú H.M. parancs alapján szeptember és október során újabb 34 alakulat kapott 1990 M csapatzászlót. 25 esetben önkormányzatok kerültek feltüntetésre adományozóként, ami az összes adományozás közel egyharmada. 1992 és 1993 során további 11 zászló került kiadásra, négy esetben „önkormányzat által

⁴¹⁹ A darabszámokra vonatkozó adatok a Zászlógyűjtemény irataiból származnak.

⁴²⁰ A szöveg egyértelműen utal arra az általánosan elterjedt hitre, miszerint az új zászlók az 1848-49-es honvédzászlók mintájára készültek. A dolgozatban már jeleztük, hogy ez nem helyes, az 1990 M csapatzászlók alapját az 1949/I M zászló adta.

⁴²¹ Az önkormányzatok illetve a miniszter általi adományozás ellentmond az 5 évvel később megjelent rendelet 3.§-ának, mely szerint a csapatzászlót a Köztársasági Elnök adományozza.

adományozva”. 1994-től már a Köztársasági Elnök, mint a Magyar Honvédség főparancsnoka szerepel az iratokban adományozóként minden esetben.

A különféle átszervezések során 1991 után megalakult új alakulatok esetében is a HM HIM adta/adja ki a zászlókat, de már történnek hivatalos zászlóavatások is, még ha közel sem olyan méretűek, mint az 1940-es és 1950-es években.⁴²²

A jogutód nélkül megszűnő alakulatoknak csapatzászlóikat, folytatva a több mint fél évszázados hagyományt, a Zászlógyűjteménybe adják le. Így aztán minden zászló a szalagjaival együtt megmarad az utókornak.

A mai napig az 1990 M csapatzászlót használják a Magyar Honvédség alakulatai.

⁴²² Az 1991-es központi zászlócsere óta további mintegy 60 darab zászló került kiadásra.

9. Összegzés

A dolgozatban igyekeztünk megmutatni, hogy a XX. századi Magyarországon – hasonlóan a korábbi évszázadokhoz – korszaktól és politikai ideológiától függetlenül minden rendszer számára fontosak volt a katonai zászlókon megjelenő jelképek. Mindig fontos volt a politikai vezetés számára, hogy a haderő legfőbb jelképhordozója világos és egyértelmű „transzparens” legyen. Transzparensen mindazon jelképeknek – elsősorban állami címereknek – amelyek a rendszer önmeghatározásában kiemelt helyet foglaltak el a szimbólumok között.

Minden politikai váltást követett a katonai jelképek változtatása is. Az időben előre haladva ez a váltás egyre gyorsabb lett, rövidült, szinte eltűnt az „átmeneti idő”. Látható, hogy egyes esetekben még az új zászlók legyártására, kiadására szükséges rövid időre is bevezettek szükségmegoldásokat annak érdekében, hogy a régi jelképek mielőbb eltűnjenek. Nem lehetett szó „kihordási időről”, mint például egyenruházati termékek esetében.

Megfigyelhető az is, hogy hivatalos ideológiától függetlenül, minden korszakban elégségesnek érezték a legfontosabb jelképek használatát a haderő hivatalos zászlóin. Az államcímér használata és a nemzeti színek valamilyen formájú megjelenítése révén a csapatzászlók mindig világosan megmutatták, hogy az alattuk vonuló hadsereg hova tartozik. Természetesen nemcsak a zászlón megjelenő címer, hanem az egyéb jelképek használatának mikéntje is fontos eleme volt az aktuális hivatalos politikának. A fehér vagy vörös alapszín kérdése ennek legjobb példája.

Ellentétben a katonai zászlókkal a nem, vagy csak mérsékelten szabályozott félkatonai zászlók „tobzódtak” a jelképekben, ezáltal igyekezve megfelelni az aktuális (fél)hivatalos ideológiai elvárásoknak.

A nem sok (vagy leginkább semmi) egyediséget engedő szabályok között a jelmondatok használata teremtett lehetőség többlet-mondanivalók kifejezésére. Szinte mindegy, hogy ez magán a zászlón vagy zászlószalagokon történt. Éppen ezért nem lehet a katonai zászlókat önmagukban vizsgálni, szükséges minden „kiegészítőjüket” is kutatás tárgyává tenni. A szalagok mellett például a feliratos zászlószegeket is vizsgálni kell, hiszen előfordulhat akár az is, hogy innen válik ismerté a zászlóanya, vagy az alakulat tisztikarának a személye.

A zászlók, és a mögöttük lévő ideológia megértéséhez ugyanilyen fontos a zászlókhoz kapcsolódó rítusok vizsgálata is. A zászlóavatás menetrendje, az ott elhangzó beszédek szövege, az ünnepek volumene, a zászló őrzési körülményei és használatának módja világosan megmutatják, hogy mennyire tekintette az adott haderő valóban „legfőbb szentségnek” a saját csapatzászlóját. Ugyanígy fontos megismerni a civil társadalom viszonyulását is a zászlókhoz, legyenek azok katonaiak vagy félkatonaiak. Sok esetben ez a viszony egyértelmű megnyilatkozása az „egyenruhás” és a „civil” világ kapcsolatának.

10. Felhasznált források

Kiadott források:

BABUCS–MARUZS: BABUCS ZOLTÁN–MARUZS ROLAND: „Jász vitézek rajta, előre!” *A jászberényi kerékpáros és harckocsizó zászlóalj története (1921–1945)*. Budapest, 2007.

BERTÉNYI: BERTÉNYI IVÁN: *Új magyar címertan*. Budapest, 1993.

CS. KOTTRA 2000: CS. KOTTRA GYÖRGYI: Az 1920 M huszáraszások és rendszeresítésük *Husárok a történelem színpadán*. (Szerk.: SÖPTEI ISTVÁN) Sárvár, 2000.

CS. KOTTRA 2001. CS. KOTTRA GYÖRGYI–GYÖRKEI JENŐ: *Dicső ereklék. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története*. Budapest, 2001

CS. KOTTRA 2003: CS. KOTTRA GYÖRGYI: Szabálytalan szabályosok, Gyalogsági zászlók a két világháború között, 1919–1938. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 6., Budapest, 2003.

CS. KOTTRA 2011: CS. KOTTRA GYÖRGYI: Hová tűntek a zászlók? *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 12., Budapest, 2011.

FEKETE: FEKETE JÓZSEF: *Életem fehéren–feketén*. Hely nélkül, 2001.

KEREKES: KEREKES ZOLTÁN: A Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye. *Az Országos Hadtörténeti Múzeum értesítője* 1. Budapest, 1971.

KISS: KISS DÁVID: A Munkásőrség megalakítása. *Múltunk*. 2009. 3. szám.

OKVÁTH: DR. OKVÁTH IMRE: Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. *A béketábor magyar hadserege. A magyar demokratikus hadsereg és a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból 1945–1957*. Szerk.: EHRENBERGER RÓBERT, Budapest, 2001

ZEIDLER: ZEIDLER MIKLÓS: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, 2002.

Szabályzatok, rendeletek:

Öltözeti és felszerelési szabályzat a magyar kir. Honvédség részére. Budapest, 1876.

A Vörös Hadsereg rendeletei – Szabályrendeletek, 28. sz. – Rendeleti Közlöny a magyar hadsereg számára. Budapest, 1920. I. köt.

75667/Elnökség 1.–1920. számú körrendelet. *Lovassági zászló rendszeresítése*. Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg számára. 51. szám.

45000/Elnökség A.–1938. számú körrendelet. *M. kir. honvéd csapatzászlók, m. kir. honvéd lobogók és a nemzeti lobogó rendszeresítése*. Honvédségi Közlöny LXV. évfolyam 32. szám.

21163/Elnökség–1948. számú körrendelet. *Honvédségi ünnepségek rendezésének szabályozása* Honvédségi Közlöny 20. szám

4100–11600/Elnökség–1949. számú körrendelet. *Csapatzászlók rendszeresítése*. Honvédségi Közlöny 10. szám

4100–20897/Elnökség–1949. számú körrendelet. *Szabálytalan csapatzászlók kicserélése*. Honvédségi Közlöny 21. szám

4100–32663/Elnökség–1949. számú körrendelet. *Csapatzászlók kivitelezésének módosítása*. Honvédségi Közlöny 27. szám

4100–38531/Elnökség–1949. számú körrendelet. *Csapatzászlók címerének kicserélése*. Honvédségi Közlöny 29. szám

4100–36636/Elnökség–1949. számú körrendelet. *Új csapatzászlók átvétele*. Honvédségi Közlöny 31. szám

6660/Elnökség–1950. számú körrendelet. *Csapatzászlók kivitelezésének módosítása*. Honvédségi Közlöny 23. szám

6661/Elnökség–1950. számú körrendelet. *Csapatzászló átvételi ünnepségek rendezése*. Honvédségi Közlöny 23. szám

1200/Elnökség–1951. számú körrendelet. *Csapatzászlótartó szekrények rendszerezése.* Honvédségi Közlöny 12. szám

42/1957. HM utasítás. *A csapatzászlók új címerrel való ellátásáról.* Honvédségi Közlöny 11. szám

31/1976. NET határozat. *A csapatzászló adományozása.* Honvédségi Közlöny 32. szám

87/1976. HM utasítás. *Egységes csapatzászlók rendszerezése.* Honvédségi Közlöny 32. szám

3/1996. HM rendelet. *A Magyar Honvédség jelképeiről és jelzéseiről.* Honvédségi Közlöny 10. szám.

Levéltári, irattári források:

HL HM: Hadtörténelmi Levéltár Honvédelmi Minisztérium iratai

HL MN KGY-F.: Hadtörténelmi Levéltár 1956-os Különgyűjtemény

HL Kaposvári Kat. Bír.: Hadtörténelmi Levéltár Kaposvári Katonai Bíróság

HL Irattár: Hadtörténelmi Levéltár és Irattár, Központi Irattár

HTM It.: Hadtörténelmi Múzeum Irattára

Hadtörténelmi Múzeum Zászlógyűjteményének iratanyaga (szakleltárkönyv, műtárgyleíró kartonok)

MNL OL NET jkv.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Népköztársaság Elnöki Tanácsa, Jegyzőkönyvek

MNL OL M–KS–295–1.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Munkásőrség Országos Parancsnokságának iratai

11. Mellékletek

A mellékletben szereplő rajzok mindegyike az adott csapatzászlót rendszeresítő jogszabályból vagy annak mellékletéből származik. (Zárójelben jelezzük a jogszabályt tartalmazó közlöny évszámát/sorszámát)

Az 1920 M lovassági zászló rajza (1920/51)

Az 1938 M gyalogsági zászló rajza (1938/32)

Az 1938 M lovassági zászló rajza (1938/32)

Az 1938 M kürtzászló rajza (1938/32)

Az 1949/I M gyalogsági zászló rajza (1949/10)

Az 1949/I M lovassági zászló rajza (1949/10)

Az 1949/II M gyalogsági zászló rajza (1949/29)

Az 1949/II M lovassági zászló rajza (1949/29)

Az 1950 M gyalogsági zászló rajza (1950/23)

Az 1950 M lovassági zászló rajza (1950/23)